ISSN 2075 – 9584

МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

№3 (87) 2024

Душанбе – 2024

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРРИР:

Усмонзода Хайриддин Усмон–доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Муртазозода Ораз–номзади илмҳои иқтисодӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Раҳимзода Шариф Махсум – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Қурбонов Абдураҳмон Шерович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Пиризода Ҷалил Сафар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Қудратов Рустам Раҳматович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Давлатзода Қудрат Қамбар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Муъмин Назар Абдуҷалол – доктори илмҳои фалсафа
Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ
Шарифзода Саидҳомид Сафар –номзади илмҳои таърих
Давлатов Рамазонӣ – номзади имлҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Давлатов Зубайдулло – муовини сардори Раёсати таъминоти иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Давлатов Зубайдулло
Сатторов Қиёмуддин
Давлатов Рамазонӣ
Мансур Суруш
Эмомализода Қосимҷон

МУҲАРРИРИ ТЕХНИКӢ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъминоти иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Маҷаллаи **“Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”** ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 марти соли 2020 таҳти №96 ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Руссия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) пайваста ворид карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 255/МҶ - 97 аз 04 августи соли 2022 ба қайд гирифта шудааст.*

ИРТИБОТ:

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: info@mts.tj

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Усмонзода Хайриддин Усмон – доктор филосовских наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор
Курбонов Абдурахмон Шерович – доктор философии, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор
Пиризода Джалил Сафар – доктор экономических наук, профессор
Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич–доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана
Кудратов Рустам Рахматович – доктор экономических наук, профессор
Давлатзода Кудрат Камбар – доктор экономических наук, профессор
Муъмин Назар Абдуджалол – доктор филосовских наук,
Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук
Шарифзода Саидхомид Сафар – кандидат исторических наук
Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:
Давлатов Зубайдулло–заместитель начальника Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:
Давлатов Зубайдулло
Сатторов Киёмуддин
Давлатов Рамазони
Мансур Суруш
Эмомализода Косимджон

ТЕХНИЧЕСКИЙ РЕДАКТОР:
Олимзода Валиджон–начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

*Журнал **«Таджикистан и современный мир»** включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 19 марта 2020 года за №96 и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 255/МҶ - 97 от 04 августа 2022 года).*

КОНТАКТЫ:
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: info@mts.tj

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayriddin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Murtazozoda Oraz – Candidate of Economic Sciences

EDITORIAL BOARD:

Rahimzoda Sharif Makhsum – Doctor of Economic Sciences, Professor
Qurbonov Abdurahmon Sherovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Mirsaidov Abror Boboevich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Pirizoda Jalil Safar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Saidmurodov Lutfullo Habibulloevich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Qudratov Rustam Rahmatovich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Davlatzoda Qudrat Qambar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Mumin Nazar Abdujalol – Doctor of Philosophy Sciences,
Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences
Sharifzoda Saidhomid Safar – Candidate of Historical Sciences
Davlatov Ramazoni - Candidate of Philosophy Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Davlatov Zubaydullo - Deputy Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:

Davlatov Zubaydullo
Sattorov Qiyomuddin
Davlatov Ramazoni
Mansur Surush
Emomalizoda Qosimjon

TECHNICAL EDITOR:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The journal **"Tajikistan and contemporary World"** has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of March 19, 2020, No. 96, and by the Higher Attestation Commission (HAC) of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate (No. 255/MJ-97) was issued on August 4, 2022.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue 89. Tell: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: info@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

ФАЗОИ МУТОБИҚАТИ МАНФИАТҲО ВА АРЗИШҲОИ РОҲБУРДИИ МУШТАРАКИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО..............................12

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРГУЗОР БА ФАЪОЛНОКИИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ҲАНГОМИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ
ФАТТОҲЗОДА САИДМУРОД САМАД,
АБДУЕВ ХУРШЕД НАРЗАЛИЕВИЧ...26

НАҚШИ ФАЗОИ СИЁСӢ ВА ИТТИЛООТӢ ДАР ТАШАККУЛИ ВАТАНДӮСТИИ ШАҲРВАНДОНИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН МУНДАРИҶАИ ШУУРИ СИЁСӢ
САНГИНОВ КОМИЛҶОН ҲАЙДАРОВИЧ...36

ТАВСЕАИ ТАФАККУР ВА ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ ДАР ШУУРИ ҶАВОНОН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШВАР
ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН...47

ИҚТИСОДИЁТ

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ
РУСТАМ РАҲМАТЗОДА,
ИСМАТУЛЛОЗОДА БАҲОР...57

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚ ДАР НИЗОМИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКӢ
ИСАЙНОВ ҲИСАЙН РАҲИМОВИЧ,
МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ....................................67

ДУРНАМОИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ МАКРОИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МИЁНАМУҲЛАТ
СОЛЕҲЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОҲИД,
ВОСИДИЁН ФАРҲОД САЪДУЛЛО..82

ПРИНСИПҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР НИЗОМИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА
ҶАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАҶАБМУРОД...100

ДУШАНБЕ – ПЕШОҲАНГИ РУШДИ САНОАТИ ВАТАНӢ ВА ТАТБИҚИ БОСАМАРИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГӢ
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ..120

АРЗЁБИИ САМАРНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМОВИЧ..130

РОҲҲОИ ПАСТ КАРДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ
ҒУЛОМНОСИРОВА ФАРЗОНА МАМАДНОСИРОВНА.....................141

РУШДИ ЭКОСИСТЕМАҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ
ОДИНАЕВ ҲУСАЙН САИДРАҲМОНОВИЧ..150

АСОСНОККУНИИ МЕЪЁРҲОИ ИНТИХОБИ ОБЪЕКТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢ ДАР МИНТАҚА
МУЗАФФАРЗОДА БАДРИДДИН САНГАЛӢ..161

БАЪЗЕ МАСОИЛИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ
ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ..173

ЗАРУРАТИ ТАЪСИСДИҲИИ ОМОРИ ПРЕВЕНТИВӢ ДАР ИЛМИ ОМОРИ ЗАМОНИ МУОСИР
МАЪДИЕВ САЪДИХОҶА...186

ҶОМЕАШИНОСӢ

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ОИЛА ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН
ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
НАСУРОВА БЕҲРУ АСАДУЛЛОЕВНА...201

АРЗЁБИИ НАТИҶАҲОИ ПАЖУҲИШИ ХУСУСИЯТҲОИ АМНИЯТИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР РУШДИ ТОҶИКИСТОН
АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ҶАЛИЛОВИЧ..213

НАҚШИ ФАРҲАНГИ МАЪНАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ
САФИЗОДА МОҲРУХСОР САФӢ..223

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

АТМОСФЕРА СООТВЕТСТВИЯ ИНТЕРЕСОВ И ЦЕННОСТЕЙ СОВМЕСТНОГО РУКОВОДСТВА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО................................12

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ, В ПЕРИОД ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ
ФАТТОХЗОДА САИДМУРОД САМАД,
АБДУЕВ ХУРШЕД НАРЗАЛИЕВИЧ...26

РОЛЬ ПОЛИТИКО–ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА ГРАЖДАН ТАДЖИКИСТАНА КАК СОДЕРЖАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ
САНГИНОВ КОМИЛДЖОН ХАЙДАРОВИЧ...36

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ И НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ
ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН...47

ЭКОНОМИКА

ТЕОРЕТИЧСЕКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИЙ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА
РУСТАМ РАХМАТЗОДА,
ИСМАТУЛЛОЗОДА БАХОР...57

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ
ИСАЙНОВ ХИСАЙН РАХИМОВИЧ,
МАХМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ......................................67

ПРОГНОЗ ОСНОВНЫХ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА СРЕДНЕСРОЧНЫЙ ПЕРИОД
СОЛЕХЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОХИД,
ВОСИДИЁН ФАРХОД САЪДУЛЛО..82

ПРИНЦИПЫ И ФУНКЦИИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА
ДЖАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАДЖАБМУРОД..100

ДУШАНБЕ–ПИОНЕР РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ...120

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРАГИМОВИЧ..130

СПОСОБЫ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ БЕДНОСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ
ГУЛОМНОСИРОВА ФАРЗОНА МАМАДНОСИРОВНА.....................141

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ
ОДИНАЕВ ХУСАЙН САИДРАХМОНОВИЧ...150

ОБОСНОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ ВЫБОРА ОБЪЕКТОВ ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА
МУЗАФФАРЗОДА БАДРИДДИН САНГАЛИ..161

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ
ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ..173

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕВЕНТИВНОЙ СТАТИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ СТАТИСТИЧЕСКОЙ НАУКИ
МАЪДИЕВ САЪДИХОДЖА...186

СОЦИОЛОГИЯ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ
ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
НАСУРОВА БЕХРУ АСАДУЛЛОЕВНА..201

ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКИСТАНА
АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ДЖАЛИЛОВИЧ...213

РОЛЬ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ
САФИЗОДА МОХРУХСОР САФИ..223

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

THE ATMOSPHERE OF CONFORMITY OF THE INTERESTS AND VALUES OF THE JOINT LEADERSHIP OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES
USMONZODA KHAYRIDDIN USMON,
ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO.................................12

FACTORS INFLUENCING THE POLITICAL ACTIVITY OF YOUTH, DURING POLITICAL RELATIONS
FATTOHZODA SAIDMUROD SAMAD,
ABDUEV KHURSHED NARZALIEVICH...26

THE ROLE OF THE POLITICAL AND INFORMATION SPACE IN THE FORMATION OF PATRIOTISM OF THE CITIZENS OF TAJIKISTAN AS THE CONTENT OF POLITICAL CONSCIOUSNESS
SANGINOV KOMILJON HAYDAROVICH..36

DEVELOPMENT OF THINKING AND SCIENTIFIC WORLDVIEW IN THE CONSCIOUSNESS OF YOUTH AS FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY
SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON..47

ECONOMY

THEORETICAL BASES OF INVESTMENTS AND PRIORITY DIRECTIONS OF INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION
RUSTAM RAHMATZODA,
ISMATULLOZODA BAHOR..57

RESEARCH METHODOLOGY IN THE SYSTEM OF ASSESSMENT OF EFFICIENT USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES
ISAYNOV HISAYN RAHIMOVICH,
MAHMUDOV BAHRIDDIN NURIDDINOVICH..67

FORECAST OF MAIN MACROECONOMIC INDICATORS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE MEDIUM-TERM PERIOD
SOLEHZODA ASHURBOY ABDUVOHID,
VOSIDIYON FARHOD SA’DULLO...82

PRINCIPLES AND FUNCTIONS OF LOCAL GOVERNANCE IN THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION
JALILZODA DILSHOD RAJABMUROD..100

DUSHANBE -LEADER IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC INDUSTRY AND EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF STRATEGIC GOALS
MURTAZOZODA ORAZ..120

ASSESSING THE EFFICIENCY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN AGRICULTURE
ODINAZODA AMIN IBROHIMOVICH..130

WAYS TO REDUCE POVERTY AND ITS IMPACT ON ECONOMIC SECURITY
GHULOMNOSIROVA FARZONA MAMADNOSIROVNA.....................141

DEVELOPMENT OF BANKING ECOSYSTEMS IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY
ODINAEV HUSAYN SAIDRAHMONOVICH..150

JUSTIFICATION OF CRITERIA FOR SELECTING INVESTMENT OBJECTS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE REGION
MUZAFFARZODA BADRIDDIN SANGALI...161

SOME ISSUES OF MANAGEMENT OF PERSONNEL POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY
YUSUPOV SHODMON NASUROVICH..173

THE NEED FOR THE FORMATION OF PREVENTIVE STATISTICS IN MODERN STATISTICAL SCIENCE
MA'DIEV SA'DIKHOJA..186

SOCIOLOGY

MAIN FAMILY PROBLEMS IN MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN
SHOISMATULLOEV SHONAZAR,
NASUROVA BEHRU ASADULLOEVNA...201

ASSESSMENT OF RESULTS OF RESEARCH ON PATTERNS OF EMPLOYMENT SECURITY IN THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN
AZIMOV ABDUMAVLON JALILOVICH...213

THE ROLE OF SPIRITUAL CULTURE IN THE FORMATION OF LEGAL EDUCATION
SAFIZODA MOHRUKHSOR SAFI..223

УДК: 327.36

ФАЗОИ МУТОБИҚАТИ МАНФИАТҲО ВА АРЗИШҲОИ РОҲБУРДИИ МУШТАРАКИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктори илмҳои фалсафа, директори Маркази татқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО,
номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

Дар мақола муаллифон рӯйдодҳои нигаронкунанда ва ноустувории глобалӣ ва таъсири онҳоро ба минтақаи Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додаанд. Аз ин рӯ, таъкид шудааст, ки имрӯз Осиёи Марказӣ дар марҳалаи тақдирсози рушд қарор дорад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ раванди ҳамкориҳои сиёсӣ ва иқтисодиро бо ҳамдигар барои коҳиши шиддати таъсири манфии равандҳои мазкур ба рушду амнияти босуботи минтақавӣ тақвият мебахшанд.

Бинобар ин, дар шароити таҳаввулоти дар ҷаҳон ба амал омада, имрӯз масъалаи таъмини амният дар партави талаботи кишвару мардумони Осиёи Марказӣ, ба монанди тамоми кишварҳои ҷаҳон, нақши калидӣ пайдо менамояд. Дарки дурусти ин вазъ имкон медиҳад, ки равшану возеҳ воқеаҳои дар дохил ва берун аз минтақа рухдодаро, ки барои манфиатҳои мо, аз ҷумла, дар соҳаи таъмини амният, таҳдиду хатари мустақим доранд, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шавад.

Дар мақолаи мазкур саъй карда мешавад, ки самтҳои умумӣ ва вижагии таҳаввули равандҳои ҳамкорӣ ва таъсири мутақобилаи кишварҳои минтақаро дар шароити муосир мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор дода шаванд.

***Калидвожаҳо**: Осиёи Марказӣ, манфиатҳо, Тоҷикистон, амният, минтақа, сиёсат, иқтисодиёт, инкишоф, давлатҳо,усулҳо, ҷаҳонӣ.*

Таҳаввули таърихи умумиятҳо, ҷомеаҳо, минтақаҳо ва башарият куллан, чун пештара, имрӯз ҳам, дар натиҷаи воқеаҳо ва падидаҳое ташаккул меёбад, ки дар заминаи онҳо раванду майлонҳои муайян ба вуҷуд

меоянд. Барои зеҳн ва нигоҳи расо дарки мураккабӣ ва асрори ин падидаҳо имкон медиҳад, ки маъно ва аҳаммияти комили онҳо батадриҷ ифшо гардида, фаъолияти дигаргунсозандаи инсонҳоро такон диҳанд [7; 9; 10].

Дар доираи мазмуни ин падидаву мафҳумҳо таҷрибаи иҷтимоӣ-фарҳангии дар шароитҳои мухталифи ҳаёти инсонҳо андӯхташуда аҳаммият пайдо намуда, он дар ҷустуҷӯйи роҳҳои ҳалли мушкилоту масъалаҳои мубрам истифода мегардад. Бидуни тавофуқи шароитҳо устувор гардидани занҷири фазои ҳаводиси ҷомеа ғайриимкон буда, амали инсон садҳоро дар роҳи дарки воқеият ва расидан ба ҳадафҳои муайянгардида бартараф намуда наметавонанд. Имрӯз танаввуи сарватҳои ҷараёни ҳаводиси таърихи башарӣ, ки натанҳо дар асоси натиҷагириҳо, балки ба ҳақиқатҳо асос меёбанд, дар пеши назари инсон бараъло падид меояд ва баҳри ба вуҷуд овардани тасвири нисбатан воқеии замони пурихтилофи идомаёбанда мусоидат менамояд. Ихтилофҳои имрӯза идомаёбандаи таърих буда, аз эҳсосот, хулосаҳо, тахминҳо, руҷуъ ва таваҷҷуҳ ба оянда ва тараққиёт иборат мебошанд [3; 11].

Имрӯз Осиёи Марказӣ дар марҳалаи тақдирсози рушду инкишоф қарор дорад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ раванди душвори ҷудоӣ ва интихоби намунаҳои рушди сиёсӣ ва иқтисодиро танҳо дар натиҷаи омезиши унсурҳои намунаи ғарбии навсозӣ ва таҷрибаи рушди ба кишварҳои рӯ ба инкишоф хос буда, ки ба мақсадҳои онҳо мутобиқ буданд, аз сар гузарониданд. Маҳз аз ҳамин сабаб дар минтақа тамоили вобастагии наздик ба қутбҳои мавҷудаи ҷаҳони имрӯза мушоҳида намегардад. Ҳамзамон, бо таваҷҷуҳи хос ба майлонҳои дар кишварҳои рӯ ба инкишоф ба амал меомада, ки на ба усули истисноӣ, балки ба усулҳои фарогир (инклюзивӣ) асос меёбанд, мавриди назар ва истифода қарор дода мешаванд. Чунин самтгирии иқтисоди кишварҳои рӯ ба инкишоф иқтидори коҳиш додани таъсири ногувори равобити муосири байналмилалиро доранд, ки омили бесуботӣ ва номуайянӣ гардида, бо пурзӯршавии рақобат барои назорат аз болои захираҳои рушд, вусъат меёбанд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ дар маркази бархӯрди манфиатҳои қутбҳои мухталифи ба ташкилёбии ҷаҳони бисёрқутба манфиатдор воқеъ буда, ҳамзамон, бар он боваранд, ки ҷаҳони бисёрқутба худ аз худ наметавонад субот ва рушди устувори кишварҳо, ба хусус кишварҳои рӯ ба инкишофро таъмин намояд [8; 2; 5].

Кӯшишҳои «поксозии минтақаҳои муайян аз гурӯҳҳои нолозими аҳолӣ» бо мақсади амалӣ намудани ташаббусҳои мушаххаси геополикӣ қобили қабул набуда, ноком мегарданд ва метавонанд сабабгори сар задани бесуботии умумӣ шаванд. Ҷойи таассуф аст, ки аксари сохторҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ бо мақсади пешгирии чунин мушкилот сари вақт вокуниш нишон надода, қодир нестанд хатару таҳдидҳои глобалии

сиёсӣ ва иқтисодиро самаранок бартараф намоянд. Натанҳо таҳлилгарону коршиносон, балки роҳбарони ин сохторҳо вазъи ба амал омадаро пайомади давраҳои гузаштаи таърихӣ медонад ва иддао доранд, ки вазифаву ҳадафҳои имрӯзаи онҳо ба ҳалли мушкилоти дигар равона гардидаанд.

Дар чунин шароит кишварҳои гӯшаву канори гуногуни ҷаҳон ҷиҳати идора ва назорат намудани равандҳои пурихтилофи минтақавӣ ва фароминтақавӣ ташаббус нишон медиҳанд. Гарчи вокуниш ба таҳаввул ва зарфияти равандҳои ба амал омада саривақтӣ набошад ҳам, нақши афзоянда ва рӯзмарра будани онҳо равшан аст. Аз ҳамин сабаб бо болоравии шиддати ихтилофот, кишварҳо маҷбур мегарданд роҳҳои вокуниши саривақтӣ ба равандҳои дар ҷаҳон ва минтақа ба амал меомадаро ҷустуҷӯ намоянд.

Дар қаринаи равандҳои дар боло тазаккурёфта, новобаста аз афзоиши падидаҳои хатарнок ва ноустувории ҷараёнҳои глобалӣ, кишварҳои Осиёи Миёна тавонистаанд марҳалаи парокандагиро муваффақона сипарӣ намуда, равандҳои ҳамгироиро вусъат бахшанд. Интихоби мавқеи бетарафӣ имкон медиҳад, ки хатари ворид шудан ба доираи паймонҳои рақобаткунандаи имрӯза ва иттиҳодҳои дар ҳоли ташаккулро канорагирӣ намоянд. Чунин мавқеъгирӣ дар шароити рақобати шадид барои ба даст овардани захираҳои камёби ашёи хом, энергетикӣ ва инсонӣ мушкил бошад ҳам, вале бо роҳи фаъол гардонидани ҳамкорӣ бо тамоми кишварҳои манфиатдори рушди минтақа, ин амр ба воқеият табдил ёфтааст. Бояд таъкид намуд, ки ҳаракат дар ин масир дар навбати худ барои рушди иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ мусоидат менамояд. Барои вусъат ва идомаи ин сиёсат кишварҳои Осиёи Марказӣ маҷбур мегарданд барои муқобила бо хатарҳои бешумор, таъмини амнияти озуқаворӣ ва энергетикӣ, ҳифзи танаввуи биологӣ муштарак иқдом намуда, минбаъд ҳам барои ҳалли якҷояи масъалаҳои глобалӣ дар соҳаи энергетика, муҳити зист, нақлиёт ва ғайра саъй ва кӯшиш намоянд.

Ҳамин тариқ, яке аз ҷанбаҳои ҳаёти иҷтимоии кишварҳои Осиёи Марказӣ аз он иборат аст, ки кишварҳо бо роҳи устувор сохтани робитаҳои минтақавӣ ба равандҳои мухталифи ҷаҳонӣ ҷалб гардидаанд ва суръати ин равандҳо боло меравад. Бо дар назар гирифтани ин омилҳо, зарурати таҳияи дарки мутаносиб ва вокуниш ба равандҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ки ба манфиат ва имконоти кишварҳои мо мувофиқ бошанд, ба миён омадааст [1]. Ҳамзамон, дар шароити имрӯзаи пурихтилофи ҷаҳонӣ таҳияи намунаҳои мутобиқ ва танзимгардидаи вокуниш ба равандҳои ҷаҳонӣ душвор буда, бар асоси додаҳои имрӯза муайян намудани дурнамои рушди равандҳо душвор аст, дар мақолаи мазкур аз ин рӯ, сайъ карда мешавад дар бораи самтҳои умумӣ ва вижагии таҳаввули равандҳои ҳамкорӣ ва таъсири

мутақобилаи кишварҳои минтақаро дар шароити муосир мавриди баррасӣ ва натиҷагирӣ қарор дода шавад.

Ин амр аз он лиҳоз муҳим мебошад, ки дар солҳои охир дар Осиёи Марказӣ имконоти васеъ барои ҳамкориҳои мутақобила ба вуҷуд омада аст. Воқеаҳои се соли охир кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ намунаҳои равшани дастгирии ҳамдигарӣ, ҳалли муштараки мушкилоти рӯзмарра бо мақсади таъмини амният, суботи минтақавӣ ва рушди устуворро нишон доданд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳамчунин, доир ба масъалаҳои муштарак дар роҳи муқобила бо тундгароӣ ва даҳшатафканӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва дигар ҷиноятткориҳои фаромиллии муташаккил ҳамкорӣ менамоянд. Маҳз дар ҳамин қарина, мо имрӯз шоҳиди он мегардем, ки дар баробари ҳифзи робита дар сохтори ниҳодҳои ҷаҳонӣ ва фаромиллӣ, ҳамзамон кӯшиши кишварҳо барои эҳё ва устувор сохтани алоқа ва робитаҳои минтақавӣ вусъат мегирад.

Раванди мазкур дар минтақа бо шиддат боло меравад ва кишварҳои Осиёи Марказӣ фаъолона ба таҳияи намунаи минтақавии ҳамкории бисёрҷониба машғул мебошанд. Муносибати мустақилона ба ҳамкории мутақобила ба ҳамгироӣ дар минтақа ниҳоят равшан зоҳир мегардад, ки шакли ниҳоду сохторҳои муайянро мегирад. Дар ин солҳо ниҳодҳои самараноки фаъол дар соҳаи истифодаи захираҳои обӣ дар мисоли Бунёди ҳифзи баҳри Арал, пас аз муҳокимаи масъалаҳои нақлиёт ва сохторҳои таъминотӣ дар мулоқоти сарони давлатҳо дар Душанбе, барпо карда шудаанд ва ба ҳайси ташаббусҳои муҳимми минтақавӣ аз ҷониби СММ пуштибонӣ меёбанд. Дар ин замина, масъалаҳои ҳаётан муҳим дар мавриди чӣ гуна Осиёи Марказӣ метавонад ба воқеиятҳои нав мутобиқ гардад, чӣ тавр минтақа метавонад аз имконоти нав, ки пайомади тағйир ёфтани марказҳои нави фаъолияти иқтисодӣ мебошанд, истифода барад. Ҳама кишварҳо манфиатдоранд, ки ин равандҳо барои ҳифзи пояҳои субот ва рушди устувор мусоидат намоянд. Ҳамзамон, ташаккули низоми нави минтақавии мубориза ба муқобили неруҳои дохилӣ ва берунии тахрибкор ва коҳиш додани сатҳи дахолати ин қувваҳо ба равандҳои дохилӣ дар Осиёи Марказӣ аҳаммияти калон доранд.

Дар паҳнои Осиёи Марказӣ, бинобар тағйир ёфтани самти ҳамлу нақли молу ашё, имрӯз долони нави нақлиётии ҳамлу нақл ва шабакаи роҳҳои заминии бехатар ташкил ёфтааст, ки имкон медиҳад ба бандарҳои баҳрҳои ҷанубии нисбатан камбор даст ёбанд. Ин долон барои тиҷорати ҷаҳонӣ ва барқарор сохтани занҷири таъмини молу ашё ва захираҳои энергетикӣ дар минтақаҳои ҳамсарҳад бо Осиёи Марказӣ аҳаммияти хос пайдо менамояд [5].

Бояд тазаккур дод, ки истифодаи ҳама имконот дар соҳаи тиҷоратӣ-иқтисодӣ, сармоягузорӣ, энергетикӣ, ҳамлу нақл ва истифодаи оқилонаи

иқтидори энергетикӣ-таъминотӣ ва кишоварзӣ барои густариши ҳамгироии давлатҳои Осиёи Марказӣ мусоидат намуда, ба таҳкурсии боэътимоди рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ табдил хоҳад ёфт.

Бинобар ин, дар шароити таҳаввулоти дар ҷаҳон ба амал омада, имрӯз масъалаи таъмини амният дар партави талаботи кишвару мардумони Осиёи Марказӣ, ба монанди тамоми кишварҳои ҷаҳон, нақши калидӣ пайдо менамояд. Дарки дурусти ин вазъ имкон медиҳад равшану возеҳ воқеаҳои дар дохил ва берун аз минтақа рухдодаро, ки барои манфиатҳои мо, аз ҷумла, дар соҳаи таъмини амният, таҳдиду хатари мустақим доранд, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шаванд. Заминаи ҳамгироии манфиатҳои минтақа, ки дар солҳои охир ташаккул ёфтааст, метавонад ба сифати мақсади наздикшавӣ ба рушду нумуи мардумони минтақа хизмат намояд, зеро Осиёи Марказӣ дар даҳсолаҳои охир давраи дуршавӣ ва ихтилофро аз сар гузаронида, имрӯз бо вусъат гирифтани равандҳои ҳамгироӣ ва наздикшавӣ ба равандҳои ҷаҳонӣ, равобити неки ҳамсоягӣ рӯ ба густариши иқтидори иқтисодӣ ва суботи иқтисодию иҷтимоӣ овардааст. Чунин робитаҳо бо тасаввури амиқи реша ба таърих ва фарҳанги муштарак дошта, бахусус дар давраҳои тақдирсоз робитаҳои муттақобила сабабгори таъмини суботу амнияти кишварҳои минтақа мегарданд. Таҷрибаи муштараки таърихию тамаддунӣ имкон медиҳад дар фазои васеъи минтақа ҳамзамон рушду пешрафти тамоми кишвару мардумони минтақа фароҳам оварда шавад.

Аксари мардумони Осиёи Марказӣ ҳамеша бар он бováранд, ки мероси таърихӣ то андозае ба амалу рафтори наслҳои оянда таъсиргузор аст. Барои ҳамин ҳам онҳо аз шарҳу тавзеҳи яктарафаи зиндагии муштарак даст кашида, баръакс, барои дидгоҳҳо ба оянда сабақи арзишманд мегиранд. Бо мақсади бо қадамҳои устувор дар ин масир пеш рафтан, зарур аст ба вазъиятҳои ба амаломада ва дар ҳоли таҳаввул вокуниши мусбат нишон дода, дидгоҳи минтақавӣ ба маънои васеъ зарур аст. Ин имкон медиҳад масири рушди мустақил ва омилҳои таъмини амният муайян карда шаванд. Дастёбӣ ба натиҷаҳои мусбат дар ин масир танҳо дар сурати амалӣ намудани сиёсати дарҳои кушод интихобнамуда дар арсаи байналмилалӣ, ки ҳамзистии осоишта бо дигар кишвару мардумонро дар назар дорад, имконпазир мегардад. Стратегияҳои татбиқгардида дар ин масир ба ҳамдигар наздик буда, барои онҳо таъмини афзалияти ҳукмравоӣ ва тобеъсозии дигар иштирокчиёни равобити байналмилалӣ ба хотири устуворсозии якҷонибаи манфиатҳои миллӣ хос нест.

Ба куллӣ мазмун ва ҳадафи онҳо барқарор намудани ҳамкории мутақобили мустақил бо дигар ширкаткунандагони равобити байналмилалиро дар назар дорад. Ҳодисаҳои солҳои охир аз он шаҳодат медиҳанд, ки давлатҳои минтақа то андозае аз дахолат ба умури дохилии

кишварҳои дигар худдорӣ намудаанд. Мутобиқи усулҳои муносиби амалкард дар шароити бесуботӣ, ки ба кишварҳои рӯ ба инкишоф хос мебошад, онҳо сиёсати фосилагирӣ аз мухолифатҳои байни давлатҳои бузургро амалӣ менамоянд. Афзоиши ҳолатҳои бухронӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки як идда аз ин мухолифатҳо ба марҳалаи доғ ворид шуда, теъдоди дигар ба ин марҳалаи хатарнок наздик мешаванд. Барои ҳамин, бо мақсади бартараф намудани хавфи ҳадафи таҳдидҳои эҳтимолӣ қарор нагирифтан, кишварҳои минтақа бо аз рақобат бо манфиатҳо худдорӣ намуда, ба сохторҳои геополитикӣ шомил намешаванд ва кӯшиш мекунанд манфиати рушду пешрафти минтақа дифоъ намоянд. Кӯшишҳои фишороварӣ бо мақсади интихоби роҳ ба манфиати ин ё он сохторҳо ва тағйир додани сиёсати мутавозин ба воқеаҳои ба амал омада, муваффақ шуда наметавонанд.

Бешубҳа, ин маънои онро надорад, ки манфиати кишварҳои бузурги ҳамсоя ва дигар шарикон дар устувор гардонидани сохторҳои амниятии минтақавӣ инкор гардад, баръакс, дар назар дошта мешавад ин сохторҳоро барои кишварҳои дӯст ҷолиб ва мусоид созанд. Замоне нақш ва ҷойгоҳи онҳо дар сохтори амниятии мазкур ба назар гирифта мешавад, дар оянда барои дурнамои рушди низоми минтақавии устувор, ҳаётӣ ва босубот шароити беҳтару хубтар фароҳам оварда мешавад.

Кишварҳои минтақа бояд натанҳо дар сатҳи олии сиёсӣ, балки дар муҳити коршиносон дидгоҳи умумиминтақавии вазъ ва дурнамои рушди амният ҳамчун шарти муҳимми таъмини рушди босуботро таҳия намоянд. Дар чунин шароит дидгоҳи умумии амнияти минтақавӣ ба воқеияти вазъи муосир созгор буда, ҷойи хушнудӣ аст, ки зимни барпо намудани ниҳодҳои ҳамгироии минтақавӣ ин воқеиятро роҳбарони кишварҳо ба назар мегиранд. Кӯшишу талоши кишварҳо барои расидан ва нигоҳ доштани нақши мустақили Шурои машваратии сарони кишварҳои Осиёи Марказӣ дар таъмини амнияти минтақа аз густариш ва мустаҳкам намудани ҳамкорӣ шаҳодат медиҳад. Робитаҳои боэътимодро минбаъд ҳам рушд дода, кишварҳои Осиёи Марказӣ бояд омилҳои ангезандаи низоъ ва хушунатро аз байн баранд.

Дар натиҷаи ин саъй ва кӯшиш ба фарҳанги умумии Осиёи Марказӣ акнун дасткашӣ аз зӯроварӣ, дастгирии ҳамдигарӣ, ҳамгироӣ, ғоя ва амалияи рушди осоишта, мувофиқгардонии масъалаҳо дар музокирот, таҳаммулпазирӣ ва табодули таҷрибаи якдигарӣ хос аст. Солҳои охир кишварҳои минтақа рушди якдигариро на ҳамчун таҳдид, балки ҳамчун шароит барои комёбии бисёрҷониба дар масири расидан ба ҳадафҳои муайяншуда медонанд. Умед аст ин ҷараёнҳо дар оянда низ баҳри паст намудани шиддати муносибатҳо ва фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувор хидмат менамояд. Бо ҳалли муштараки масоили

амниятӣ дар минтақа барои тавсеа ва густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ имкониятҳои бештар ба вуҷуд меояд. Ҷалби сармоя дар шароити низоми устувор, ҳаётӣ ва собит дар минтақа барои рушди кишварҳои он замина мегузорад. Кишварҳои минтақа дар бартараф намудани вазъи ногувору номуайян бо мақсади коҳиши сатҳи таъсири манфии мушкилоти иқтисодию иҷтимоӣ, аз байн бурдани хатари сар задани бесуботӣ ва ихтилофоти иҷтимоӣ ва ғайра метавонанд таҷрибаи мусбат ба даст оваранд.

Ташаккулёбии низоми комили амнияти минтақавӣ дар Осиёи Марказӣ имрӯз дар марҳалаи ибтидоӣ қарор дорад ва дар ин самт дар баробари дастовардҳо мушкилот ва душворӣ низ мавҷуд аст. Кишварҳои минтақа дар мубориза ба муқобили терроризм, ҷудоихоҳӣ ва даҳшатафканӣ ҳамкории наздик доранд. Дар соҳаи мубориза ба муқобили маводи мухаддир қадамаҳои муассир бардошта шуда, ҳамкории иқтисодӣ рушд менамояд, дар ин маврид асноди зиёди байниҳукуматӣ ба имзо расидааст ва барои татбиқи онҳо дар амал сохтор ва механизмҳои зарурӣ ба вуҷуд оварда шудааст. Корҳои зиёд дар ин самт бояд иҷро шаванд, вале аз ҳоло равшан аст, ки ин саъй ва кӯшиш мавриди таваҷҷуҳи тарафҳои ҳавасманд қарор гирифта, ба унсури муҳимми таъсиргузорӣ ва ҳимояи манфиатҳо табдил ёфтаанд. Аксари коршиносон бар он боваранд, ки устувор гардидани низоми амниятӣ соҳаи манфиати ҳама кишварҳои минтақа буда, аз он ҳама кишварҳо бурд менамоянд ва барои ҳалли мушкилоти вобаста ба таҳдиду хатарҳои умумӣ дар сатҳи минтақа ва берун аз он замина мегузорад.

Дар ташаккули сохтори амнияти минтақавӣ мо бояд аз бартарии танҳо як тараф ва самт худдорӣ намуда, аз дидгоҳи васеъ ба ин масъала назар намоем. Дар робита ба ин, савол ба миён омада метавонад, ки оё имкониятҳои арзёбии воқеии асосҳои субот ва амният дар Осиёи Марказӣ вуҷуд доранд? Дар ин самт кадом захираҳои бунёдиро мо бояд мадди назар дошта бошем? Зарур аст таъкид намоем, ки такя ба ососҳои бунёдии таъмини амният имкон фароҳам меорад ба дигар масъалаҳои ҷузъии масъалаҳои амнияти минтақавӣ, ки соҳаҳои энергетикӣ, озуқаворӣ, муҳити зист, ҳамлу нақл, ҳафзи иттилоот, марзҳо ва истиқлоли кишварҳоро дар бар мегирад, таваҷҷуҳ дошта бошем. Ҳар як соҳаи алоҳидаи амнияти минтақавӣ меъёрҳои воқеии арзёбии мустақилро дорад, ки бовар ва азму иродаи моро дар роҳи ба даст овардани ҳамдигарфаҳмӣ, муайян намудани афзалиятҳо ва роҳҳои ҳалли мушкилот бо дар назар гирифтани имконоту иқтидори ҳар кишвари минтақа, тақвият мебахшанд.

Дар чунин дидгоҳи васеъ ба масоили амниятӣ масъалаҳои ҳифз ва истиқрори асосҳои бунёдии давлатҳои минтақа, ки дар конститутсияҳо, арзишҳои соҳибихтиёрӣ, демократия ва дунявӣ таҷассум ёфтаанд, ба мадди аввал мебароянд. Меъёрҳои арзёбии хатару таҳдидҳо ба ин асосҳои бунёдӣ

танҳо бо таҳдидҳои дохилӣ маҳдуд намегарданд, балки ба омилҳои берунӣ низ иртибот доранд.

Бартарафсозии тадриҷии омилҳои манфӣ, ки ба иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ таъсиргузор мебошанд, метавонанд ба вазъи таъмини амният дар минтақа таъсири мусбат дошта бошанд. Дар шароити имрӯза, дар шароити болоравии таъсири буҳронҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба масъалаҳои иқтисодӣ ва энергетикии кишварҳои Осиёи Марказӣ, ин масъала аҳаммияти фавқулода пайдо менамояд. Барои дарки тамоми ҷанбаҳои эҳтимолии сар задани ҳолатҳои буҳронӣ дар ин замина, ба назари мо, ба маврид мебуд дар назар дошта бошем, ки сар задани ҳолатҳои ногувор пас аз давраи тӯлонии беҳбудии зиндагӣ дар кишварҳои рӯ ба ҳоли рушд, метавонад сабабгори сар задани дигаргуниҳои ногаҳонии харобовар ва шиддатёбии вазъи иҷтимоӣ гарданд. Чунин ҳолат барои он сар мезанад, ки дар давраи тулонии беҳбудёбии сатҳи зиндагӣ, интизори мардум барои ба даст овардани меъёрҳои баландтари шароити зиндагӣ боло меравад ва дар натиҷаи беадолатӣ дар дастёбӣ ба манбаъҳо рушд байни афроди алоҳида ва гурӯҳҳо бо дар назар гирифтани саҳми онҳо дар амалӣ намудани ҳокимият ва ғайра, онҳо вокуниш нишон медиҳанд. Таҷаммуи ин омилҳо, новобаста аз ҳолатҳои ногувор дар раванди рушди ҷомеа, ба инсонҳо имкон фароҳам намеорад, ки интизориҳои худро тағйир диҳанд ва дар фурсати мувофиқ сар задани ҳолатҳои ногувор ва рафторҳои харобовар имконпазир мегарданд. Барои бартараф намудани чунин ҳолатҳои ногувор низоми мавҷуда бояд саривақт барои тағйир додан ва танзимии интизориҳои аз ҳад зиёди инсонҳо саъй ва кӯшиш намояд. Бо вуҷуди ин, иқдоми номбурда бинобар омилу ҷанбаҳои объективӣ ва субъективӣ дар шароити мубҳами муосир на ҳамеша имконпазир мебошад, гарчи бояд дар назар дошт, ки номуайянӣ дар робитаву падидаҳо на ҳамеша маънои вуҷуд надоштани назорат ва танзимро дорад.

Масъалаи муҳимми дигари мустаҳкам намудани низоми амнияти минтақавӣ дарки он воқеият аст, ки амният натанҳо меъёрҳои моддӣ, балки ҷанбаҳои маънавию гуманитарии арзёбӣ дорад. Пайомади аксари равандҳои муосир заъфи асосҳои бунёдии фарҳангҳои миллӣ, зеро онҳо мақсади аз байн бурдани арзишҳои бунёдии ниҳодҳои ҷомеаҳои рӯ ба ҳоли рушдро дорад. Барои рафъи ин таҳдидҳо зарурати афзоиши сармоягузорӣ ба соҳаҳои ҳаёти маънавӣ ва маърифати аҳолӣ, бахусус ҷавононро аз тариқи боло бурдани сатҳи фаъолнокии муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои Осиёи Марказиро ба миён мегузорад. Дар ин масир, табодули доимии барномаҳои шабакаҳои давлатӣ метавонанд натанҳо дар таъмини амнияти иттилоотӣ, балки наздикшавии афзалиятҳои арзишии мардуми минтақа нақши муҳим дошта бошад.

Мо замонеро мегузаронем, ки таъсири омилҳои харобовари минтақаи алоҳида танҳо бо ҷуғрофиёи муайян маҳдуд намегардад, бахусус бӯҳрони Украина, бе шакку шубҳа, гурӯҳҳои ҷиноятпешаи кишварҳои Осиёи Марказиро ба гардиши ғайриқонунии аслиҳа ҷалб хоҳад намуд. Баррасии мунтазами вазъ дар фазои Осиёи Марказӣ метавонад яке аз вазифаҳо дар ин самт бошад. Дар ин масир, дар баробари ҳамкории марказҳои илмӣ, омили муҳимми таъмини амният метавонад кори амалӣ–ҳамкории хадамоти махсуси кишварҳо дар самти ифшо ва аз байн бурдани ин гурӯҳҳо бошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робитаҳои байналмилалӣ ва минтақавии худ аз доираи таъсири ногувори ин равандҳо берун буда наметавонад. Бо дар назар гирифтани он воқеият, ки аксари ин равандҳо фазои ҳаётии кишвари моро фаро мегиранд, кишвари мо бояд намунаҳои вокуниш ба ин равандҳоро тарҳрезӣ намуда, рушди босуботи худро таъмин намояд. Мо дар замоне ҳузур дорем, ки тағйироти ба амаломада тасодуфӣ набуда, балки решаҳои амиқ доранд. Таҳлил ва дарки ин сабабҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки як марҳала ба охир расида, марҳалаи нав оғоз мегардад. Дар ҷараёни ин равандҳо тамоми соҳаҳои зиндагии инсонҳо, ҷомеаҳо, бахусус соҳаи таъмини амнияту субот, таҳаввули ҷиддиро аз сар мегузаронанд. Осиёи Марказӣ дар марҳалаи гузариш қарор дошта, ҷойгоҳи ҷуғрофиёии кишварҳои мо ба саҳнаи бархӯрди манфиатҳои марказҳои бузурги нуфуз, ки ба равандҳои ҳамарӯзаи минтақа таъсири калон доранд, табдил ёфтааст. Дар баробари ин омилҳо, ҳамчунин, дарки нави масъалаи ҷалби захираҳои бузурги кишварҳо, аз ҷумла, захираҳои инсонӣ, обиву энергетикӣ ва ашёи хом ба равандҳои истеҳсолӣ аҳаммият дорад, зеро ин масъала натанҳо ҷанбаи ба даст овардани манфиатҳои иқтисодӣ, балки суст гардидани имконоти рушд дорад. Барои эътимод ба ин қазоват мушоҳидаи гардиши тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ҷолиби таваҷҷуҳ аст:

Гардиши тиҷорати хориҷии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ (млн. доллар)

№	Кишварҳо	Гардиши тиҷорати хориҷӣ		Бо %	Дар семоҳаи соли 2024
		2019	2023		Гардиши савдои хориҷӣ
1	Қазоқистон	957,6	1148,7	120	328,3
2	Ӯзбекистон	362,2	504,3	139	142,5
3	Туркманистон	12,2	42,1	3,5 бар.	5,8
4	Қирғизистон	54,2	11,6	-4,7 бар.	2,5

Сарчашма: Агенство по статистике при Президенте Республики Таджикистан / Сборник Таджикистан и стран СНГ

Тибқи нишондиҳандаҳои омори расмӣ гардиши тиҷорати хориҷӣ байни Тоҷикистон ва кишварҳои минтақа, ки дар ҷавали мазкур дар панҷ соли охир таҳлил карда шудааст, бо дарназардошти мунтазам рушд ёфтани ҳамкориҳои иқтисодӣ қаноатбахш арзёбӣ мегардад. Тазаккур бояд дод, ки муносибатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Марказӣ аз дӯстиву ҳамҷаворӣ то ба шарики стратегӣ беш аз пеш густариш ёфта, ҷиҳати боз ҳам истифода бурдани захираву иқтидори мавҷуда имкониятҳо вуҷуд доранд. Дар ин росто, дар баробари афзоиши воридоти молу маҳсулот ба кишвар, боло рафтани ҳаҷми содиротии мамлакат низ нисбат ба соли 2019 рӯ ба инкишоф దониста мешавад. Бинобар ин, бояд гуфт, ки баъд аз муайян намудани ҳадафи чоруми миллӣ, яъне саноатикунонии босуръати кишвар, қабули *“Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2030”* ва “Солҳои рушди саноат” эълон гардидани солҳои 2022–2026 барои рушди соҳаи саноати кишвар марҳалаи наверо ба вуҷуд овард, ки истеҳсоли маҳсулоти саноатии ба содирот нигаронидашуда беш аз пеш афзоиш дода шуд. Ҳамзамон, дар ин раванд бахши сармоягузорӣ низ доираи васеъро ба худ касб намуд, ки бо ҷалбу ба роҳ мондани сармояҳои хориҷӣ миёни кишварҳои минтақа корхонаву коргоҳҳои муштарак фаъолият менамоянд, ки барои рушди минбаъдаи кишварҳо ва барои густариш бахшидани низоми иқтисодии мамлакатҳои таъсиргузор мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар се моҳи аввали соли 2024 гардиши тиҷорати хориҷӣ байни кишварҳои минтақа ба маротиб афзуда, нисбат ба семоҳаи соли 2023 ба маротиб афзоиш ёфтааст. Густариши робитаҳои иқтисодию иҷтимоӣ миёни кишварҳои минтақа дар он асос меёбад, ки дар ташаннуҷҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсию идиологии ҷаҳони зудтағйирёбанда кишварҳо бояд китф ба китф ва бо дарки амиқу дурнамои минбаъдаи худ дар ҳалли тамоми мушкилоти ҷомеаи муосир дар паҳлуи ҳам бошанд ва дар якҷоягӣ онҳоро бартараф кунанд.

Ҳамзамон, дастовардҳои мусбат дар роҳи устувор намудани амният ва боварӣ дар минтақа бояд боиси фаромӯш сохтани он воқеият нагарданд, ки аксари мушкилоти ҳал нагардида, дар баробари хатару таҳдидҳои нав моро ҳамроҳӣ хоҳанд намуд.

Сарфи назар аз он ки мардумони минтақаро тамаддунҳои қадима ва таърихи муштарак дар фазои воҳиди фарҳангӣ, ки мероси гаронбаҳои инсоният аст, муттаҳид намуда буд, вале имрӯз неруҳои нави пайдошуда мехоҳанд мероси муштараки тамаддунии Осиёи Марказиро тобеи манфиатҳои сиёсӣ ва этникӣ намоянд. Барои мусоидат ба рушди Осиёи Марказӣ дар ҷаҳони имрӯзаи тағйирёбанда моро зарур аст дар масъалаҳои асосӣ, аз ҷумла, масъалаҳои таърихӣ, мазмун ва мундариҷаи созишномаҳои ҳамкориро татбиқ ва риоя намоем, аз тақлид ба мероси фарҳанги бегона

худдорӣ намоем ва аз мавқеи бартарии этникӣ таърихи гузаштаи минтақаро бознависӣ нанамоем.

Берун аз ҳудуди минтақа кишварҳое ҳастанд, ки қасдан мехоҳанд дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ихтилофоти ғоявиро шиддат бахшанд, барои расидан ба ҳадафҳои геополитикии худ раванди ҳамкорӣ ва ваҳдати вусъатёбандаи онҳоро халалдор намуда, байни онҳо тухми нифоқ ва ҷудоӣ коранд. Агар пеши ин тамоюл гирифта нашавад, вазъ пуршиддат гардида, садди роҳи раванди муваффақонаи ҳамкорӣ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ мегардад. Дар навбати худ ҳамкории кишварҳои Осиёи Марказӣ чораҳои боварӣ дар қитъаи Осиёро таҳким бахшида, ба истиқрори сулҳи ҷаҳонӣ мусоидат намояд.

Масъалаҳои номбурдаро ошкоро муҳокима ва суботи минтақаро таъмин намуда, кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонанд мушкилиҳои мавҷударо бартараф ва барои наслҳои имрӯза ва ояндаи минтақа заминаи тараққӣ ва пешрафтро муҳайё намоянд. Маҳз барои ҳамин саривақт масъалаҳои баҳсбарангезро бартараф намуда, тамоми имконотро барои ҳамкории самаранок ва натиҷадор сафарбар намудан лозим аст. Дар ин самт пешрафт ба назар мерасад, зеро мо шоҳиди он мегардем, ки кишварҳои минтақа аз инзиво канорагирӣ менамоянд ва байни ҳамдигар ва кишварҳои ҷаҳон робитаҳоро густариш медиҳанд. Ин раванди табиӣ аст, зеро кишварҳои Осиёи Марказӣ аз интихоби ин роҳ бурд мекунанд ва бо роҳи саҳм гузоштан ба рушди тамаддуни ҷаҳонӣ пешрафти худро таъмин менамоянд. Дар тули таърих дар фазои Осиёи Марказӣ аксари давлатҳо натанҳо ба сифати пойгоҳи интиқол, миёнрав байни Шарқу Ғарб, балки баҳри истиқрору пойдории сулҳ, рушди фарҳанг ва тиҷорат берун аз ҳудуди минтақа баромад менамуданд.

Ҳамин тариқ, гарчи имрӯз бо мақсади тағйир додани вазъи стратегӣ дар атрофи кишварҳои Осиёи Марказӣ саъй ва талош меварзанд ва бо ширкати онҳо мехоҳанд паймону иттиҳодҳои нав барпо намоянд, вале дар ин масир натиҷаи дилхоҳ ба даст оварда наметавонанд. Робитаҳои байниҳамдигарии фаъоли кишварҳои минтақа дар давоми чанд даҳаи охир саҳнаи ташаккули манфиат ва арзишҳои муштаракро ба вуҷуд оварда шудааст. Ҳамзамон, кишварҳои минтақа набояд робитаҳои байниҳамдигарирo бар асоси сохторҳои бегона ва тақлид ба бегонагон, ки моҳияти онҳо аз густариши вобастагии кишварҳо ба мақсадҳои ҳамгироии беруна аст, ба роҳ монанд, балки ибтикор ва ҷуръати сиёсӣ пайдо намуда, бо роҳи рушду пешрафти ҳамгироии воқеии минтақавӣ пеш раванд.

АДАБИЁТ

1. Christian David, 1998a: A history of Russia, Central Asia and Mongolia. V. I: Inner Eurasia from prehistory to the Mongol empire. Oxford [etc.]: Blackwell; collection: The Blackwell history of the world. XXIII-472 p.,

2. Christian David, 1998b: Worlds on the Silk Road: Ancient and Modern

3. Daron Acemoglu and Simon Johnson Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity /. Description: First edition. | New York: Public Affairs, 2023.

4. David Christian and Graig Benjamin. Silk Road Studies, II, Worlds on the silk roads: ancient and modern: proceedings from the Second Conference of the Australasian Society for Inner Asian Studies (A.S.I.A.S.): Macquarie University September 21-22, 1996. Turnhout: Brepols. P. I-V.

5. Hauner Milan, 1992: What is Asia to us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today. London. New York: Routledge (1st ed., Unwin Hyman. 1990). 264 p.

6. Hauner Milan, 1992: What is Asia to us? Russia's Asian Heartland Yesterday and Today. London. New York: Routledge (1st ed., Unwin Hyman. 1990). 264 p.

7. William MacAskill.The Beginning of History. Surviving the Era of Catastrophic Risk. [манбаи электронӣ]. URL: https://www.foreignaffairs.com/world/william-macaskill-beginning-history (санаи истифодабарӣ: 23.06.2024)

8. Горшенина С. М. Изобретение концепта Средней\Центральной Азии: между наукой и геополитикой. Перевод с французской М. Р. Майзульса. – Вашингтон: Программа изучения Центральной Азии, Университет Джорджа Вашингтона, 2019;

9. Идиев Х.У. Китоби таълимӣ аз фанни «Фалсафаи иҷтимоӣ». – Душанбе, 2013.

10. Усмонзода Х.У. (Идиев Х.У.) Амалияи ҷомеасозӣ ва мӯосирият / Усмонзода Х.У. - Душанбе, «Дониш», 2021.

11. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. – М., Изд-во «Весь мир» 2003.

АТМОСФЕРА СООТВЕТСТВИЯ ИНТЕРЕСОВ И ЦЕННОСТЕЙ СОВМЕСТНОГО РУКОВОДСТВА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

УСМОНЗОДА ХАЙРИДДИН УСМОН,
доктор философских наук, директор Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел.: (+992) 93-453-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО,
кандидат философских наук, доцент общеуниверситетской кафедры философии Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

В статье авторы рассматривают тревожные события и глобальную нестабильность, а также их влияние на регион Центральной Азии. Таким образом, подчеркивается, что сегодня Центральная Азия находится в судьбоносном этапе развития. Страны Центральной Азии усиливают процесс политического и экономического сотрудничества друг с другом, чтобы снизить интенсивность негативного влияния этих процессов на развитие и безопасность региональной стабильности.

Поэтому, в условиях происходящих в мире преобразований, сегодня ключевую роль играет вопрос обеспечения безопасности в свете потребностей стран и народов Центральной Азии, как и всех стран мира. Правильное понимание этой ситуации позволяет нам четко и однозначно рассматривать, и оценивать происходящие в регионе и за его пределами события, представляющие прямую угрозу нашим интересам, в том числе в сфере безопасности.

В данной статье будут рассмотрены и обобщены общие и конкретные направления развития сотрудничества и взаимодействия между странами региона в современных условиях.

Ключевые слова: *Центральная Азия, интересы, Таджикистан, безопасность, регион, политика, экономика, развитие, государства, методы, глобальный.*

THE ATMOSPHERE OF CONFORMITY OF THE INTERESTS AND VALUES OF THE JOINT LEADERSHIP OF THE CENTRAL ASIAN COUNTRIES

USMONZODA KHAYRIDDIN USMON,
Doctor of philosophy sciences, Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89;
tell.: (+992) 934-53-10-08; e-mail: khidiev@mail.ru

ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO,
candidate of philosophy sciences, docent of Philosophy Chair of National University of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tell.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

In the article, the authors discuss the worrying events and global instability, as well as their impact on the Central Asian region. Thus, it is emphasized that today Central Asia is at a fateful stage of development. Central Asian countries are strengthening the process of political and economic

cooperation with each other in order to reduce the intensity of the negative impact of these processes on the development and security of regional stability.

Therefore, in the context of the changes taking place in the world today, the issue of ensuring security in the light of the needs of the countries and peoples of Central Asia, as well as all countries of the world, plays a key role. A correct understanding of this situation allows us to clearly and unambiguously consider and assess events taking place in the region and beyond that pose a direct threat to our interests, including in the area of security.

This article will examine and summarize general and specific directions for the development of cooperation and interaction between the countries of the region in modern conditions.

Keywords: *Central Asia, interests, Tajikistan, security, region, politics, economy, development, states, methods, global.*

УДК: 32: 329.7 (575.3)

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРГУЗОР БА ФАЪОЛНОКИИ СИЁСИИ ҶАВОНОН ҲАНГОМИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ

ФАТТОҲЗОДА САИДМУРОД САМАД,
доктори илмҳои фалсафа, вакили Маҷлиси
Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдаки 42

АБДУЕВ ХУРШЕД НАРЗАЛИЕВИЧ,
унвонҷӯйи кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур
734003, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146;
тел: (+992) 93 -555-44-49; email: abduev90@list.ru

Дар мақолаи мазкур омилҳои ташаккул ва шаклҳои фаъолнокии сиёсии ҷавонон ҳамчун объект ва субъекти муносибатҳои сиёсӣ дар давраи муосир мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор дода шудаанд. Омӯзиши ҷавонон ба сифати объект ва субъект дар ҳаёти сиёсӣ яке аз мавзуъҳои муҳим ва рӯзмарра барои рушди ҷомеаи муосир ба шумор меравад. Ҳамзамон, таъсири иттилоот ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба фаъолияти сиёсии ҷавонон дар давраи муосир мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Субъектҳои татбиққунандаи сиёсати давлатии ҷавонон, асосан, мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва амсоли инҳо мебошанд. Омили дигари таъсиргузор барои рушди ҷавонон ҳамчун субъект дар муносибатҳои сиёсии ҷомеаи муосир, бунёди системаи сиёсӣ дар заминаи модели гуногунандешӣ мебошад. Инчунин, дар мақола доир ба имкониятҳои фаъолияти ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси субъект ва объект дар давраи муосир андешаҳо пешниҳод карда шудаанд. Муаллифон аз сарчашмаҳои муҳимми илмӣ истифода намуда, назарияҳои ҷолиби таваҷҷуҳро аз таълимоти мутафаккирони ватанию хориҷӣ пешниҳод кардаанд.

Калидвожаҳо: *ҷавонон, фаъолнокии сиёсӣ, муносибати сиёсӣ, объект, субъекти сиёсат, фарҳанги сиёсӣ, ҳаёти сиёсӣ, раванди сиёсӣ.*

Таҳқиқот ва пажуҳишҳо вобаста ба фаъолнокии сиёсии ҷавонон ва иштироки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ дар солҳои охир ба таври чашмрас анҷом дода шудаанд. Ҷавонон вобаста ба вазъият метавонанд ҳамчун объект ва субъекти муносибатҳои сиёсӣ баромад намоянд. Насли ҷавон яке аз гурӯҳҳои фаъоли ҳаёти сиёсӣ ба шумор рафта, фаъолияти онҳоро бештар

мавқеи иҷтимоияшон муайян менамояд. Ҷавонон бо баъзе аз хусусиятҳои худ, ба монанди фаъолият ва ҳаракатнокӣ аз гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ комилан дар тафовут мебошанд. Чунин ҳолат барои ташаккули онҳо ҳамчун объект ва субъект дар муносибатҳои сиёсӣ шароит фароҳам меоварад. Ба андешаи муҳаққиқ О.А. Коряковтсева, ҷавонон манбаи қудрат ва объекти таъсиррасон барои расидан ба ҳадафҳои муайяни сиёсӣ мебошанд [3,120].

Дар баробари ин, ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар шароити кишвари мо имконияти фаъолият намудани ҷавононро дар ҳаёти сиёсӣ ба миён овардааст. Фаъолияти ҷавонон ба ҳайси сиёсатмадор, узви парлумон ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ нишонаи он аст, ки онҳо яке аз субъектҳои асосӣ дар мақомоти давлатӣ ва ҳамзамон ташаббускор баҳри рушди ҷомеа мебошанд. Ин категорияи одамон бештар ба таҳсил ва фаъолияти касбию меҳнатӣ машғул мебошанд. Дар ҳамин марҳала тарзи рафтор ва муносибати онҳо шакл мегирад, ки нақши асосиро ниҳодҳои анъанавӣ мегузоранд. Аз ин хотир, дастгирии ҳамаҷонибаи ҷавонон боиси рушду пешрафти давлат мегардад.

Дар ташаккули ҷавонон ҳамчун субъект ва объекти муносибатҳои сиёсӣ нақши иттилоот басо бузург мебошад. Бо таъсири раванди мазкур тарзи ташаккули шуури сиёсии насли наврас комилан тағйир меёбад. Он ҳамзамон дар шаклгирии фаъолнокии сиёсии ҷавонон таъсиргузор мебошад. Ба назари муҳаққиқ О.Е. Гришин, интернет дар рафти фаъолияти сиёсии ҷавонон ба яке аз минбарҳои асоситарин табдил меёбад [1,77-84]. Дар натиҷаи таъсири иттилоот арзишҳои анъанавӣ марҳала ба марҳала аз байн мераванд ва ҷойи онҳоро арзишҳои нав бо махсусияти хоссаашон ишғол менамоянд. Дар чунин ҳолат ҷавононро зарур аст, ки аз арзишҳои зарарнок худдорӣ намоянд, зеро онҳо ба ҳаёти сиёсӣ таъсири манфӣ расонида, дар баъзе ҳолатҳо боиси пайдоиши равандҳои сиёсии ғайриосоишта мегарданд, ки иштирокчиёни фаъоли онҳо ҷавонон мебошанд. Он боиси паст задани арзишҳои анъанавӣ ва элитаи ҳукмрон мегардад.

Субъектҳои татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон, пеш аз ҳама, мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва амсоли инҳо мебошанд. Омили дигар барои рушди ҷавонон ҳамчун субъект дар муносибатҳои сиёсӣ, бунёди системаи сиёсӣ дар заминаи модели гуногунандешӣ мебошад. Чунин система имкон медиҳад, ки ҷавонон ҳангоми фаъолнокии сиёсӣ озод, ташаббускор ва эҷодкор бошанд. Дар баробари ниҳодҳои давлатӣ рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ низ барои ташаккулёбии ҷавонон мусоидат мекунад. Субъектҳои сиёсати ҷавонон диққати худро бештар ба мушкилоти иҷтимоию иқтисодии онҳо равона мекунанд. Сиёсати давлатӣ асосан ба амалисозии лоиҳаҳои

таҳиягардида, ки ҳадафи онҳо созандагӣ мебошад, равона гардидааст. Дар шароити Тоҷикистон ҳангоми қабули қарорҳо ва барномаҳо ба масъалаи ҷавонон таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда мешавад. Барномаҳои мазкур имкониятҳои хубро барои фаъолият фароҳам овардаанд, аммо набудани огоҳии комил аз ҷониби ҷавонон дар бораи онҳо ҳолати самаранокии онро коҳиш медиҳад. Барои баромадан аз ҳолати мазкур баланд бардоштани мақоми иҷтимоии ҷавонон шарти асосӣ мебошад, зеро бунёд ва рушди давлат дар ҳоле имконпазир мегардад, ки ҷавонони он дорои иродаи қавӣ, ҳувияти миллӣ, худшиносӣ ва амсоли инҳо бошанд. Ҳамзамон, бо таблиғи арзишҳои мазкур мо бояд афкори бегонапарастии ҷавононро коҳиш диҳем. Бартараф сохтани монеаҳои бюрократӣ яке аз воситаҳои асосии фаъолнокии сиёсии ҷавонон мебошад. Ҳамзамон, ихтилофи байни ҷавонон ва қудрат ҳамчун обекти муносибатҳои сиёсӣ баромад мекунад. Барои рафъи зиддияти байни ҷавонон ва ҳокимият бояд арзишҳои зерин ба инобат гирифта шавад:

- аз тарафи элита сиёсати шафоф ва ошкоро роҳандозӣ карда шавад;
- роҳҳои муносиби муколама бо ҷавононро пайдо намоянд;
- таваҷҷуҳи бештар ба барномаҳои стратегӣ вобаста ба шароити воқеӣ дода шавад;
- татбиқи барномаҳои давлатии ҷавонон баробар ба роҳ монда шавад.

Иштирок ва таҳлили ҷавонон дар ҳаёти сиёсии ин ва ё он кишвар дар баробари шаклҳои гуногуни зоҳиршавияш инчунин, дар заминаи зуҳури фаъолнокии сиёсии ӯ ба амал меояд. Фаъолнокии сиёсии ҷавонон дар навбати худ яке аз намунаҳои бисёрҷонибаи зуҳури фаъолнокии инсон буда, он дорои хусусияти универсалӣ аст. Бинобар ин, барои дарки мазмуну мундариҷаи падидаи фаъолнокии сиёсии ҷавонон фаҳмиши моҳияти он хеле муҳим аст. Бори аввал масъалаи фаъолнокии сиёсиро донишманди маъруф З.Фрейд пеш гузоштааст. Тибқи андешаи ӯ, фаъолнокии сиёсии инсон аз ғаризаҳояш ва ҳолати бешуурӣ сарчашма мегиранд. Яъне ӯ авлавияти ҷанбаи биологиро дар фаъолияти инсон таъкид мекунад, ки дар ин маврид таъсири хусусияти муносибатҳои ҷамъиятӣ камаҳамият шуморида мешавад. Вале олимони дигар таъкид намуданд, ки инсон натанҳо тобеи ғаризаҳояш, балки қобилияти таҳти идора қарор додани онҳоро дошта, метавонад субъекти бевоситаи ташкили ҳаёти сиёсӣ бошад. Фаъолнокии сиёсӣ бо мафҳумҳои «ангеза», «ирода», «амал» ва «рафтор» робитаи зич дорад. Дар зуҳури фаъолнокии сиёсӣ ҳамеша нақши ангезаҳо хеле бузург аст. Ирода низ ҳамчун шакли махсуси зуҳури фаъолнокии сиёсӣ ба шумор рафта, нақши он дар танзими андешаҳо зиёд аст.

Омӯзиши масъалаҳои ҷавонон ва махсусан, иштироки онҳо дар равандҳои сиёсӣ ҳамчун субъекти муносибатҳои сиёсӣ, яке аз масъалаҳои

асосӣ дар ҳар як давра ба шумор меравад. Давлатҳои гуногун ба масъалаи рушди ҷавонон ва иштироки онҳо дар ҳаёти сиёсӣ диққати ҷиддӣ дода, онҳоро ҳамчун як воситаи асосӣ баҳри рушди имрӯзу ояндаи давлати худ мешуморанд. Дар шароити муосир, ки рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ бо вижагиҳои хоссааш аз давраҳои қаблии инкишоф ба куллӣ фарқкунанда аст ва рӯй овардан ба ин масъала амри зарурӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, дар ҳоле, ки таъсири равандҳои иттилоотӣ аз ҳарвақта дида бештар эҳсос мешавад ва ин ҳолат бештар ба ҷавонон таъсиргузор аст, таваҷҷуҳ намудан ба ин раванд саривақтӣ мебошад. Рушди давлати муосирро бидуни фаъолияти назарраси ҷавонон дар тамоми соҳаҳо тасаввур намудан ғайриимкон мебошад, зеро онҳо яке аз зарфиятҳои бузурги давлати муосир ба шумор меравад.

Дар шароити давраи нав аксари кишварҳои ҷаҳони муосир масъалаи сиёсати давлатии ҷавононро масъалаи мубрам шуморида, воситаҳои гуногунро баҳри амалӣ намудани ҳадафҳои барномавии худ дар ин самт амалӣ месозанд. Чунин ҳолат беасос набуда, баҳри рушду нумуи тамоми шаклҳои давлатдорӣ мусоидати назаррас менамояд. Дар айни ҳол кӯшиш карда мешавад, ки бо истифода аз воситаҳои ҷойдошта баҳри фаъолияти назаррас ба ин қишри ҷомеа шароитҳои хубтар муҳайё карда шавад. Тадқиқоти илмии дар ин самт анҷомдодашуда нишон медиҳанд, ки яке аз воситаҳои самараноки ба роҳ мондани фаъолияти натиҷаовари ҷавонон, пеш аз ҳама, истифодаи таҷрибаи гузашта бо дарназардошти талабот ва рушди ҷомеаи муосир аст. Ҳолати номбурдаро аксари кишварҳои ҷаҳон дар шароити асри нав баҳри пешрафти худ самаранок истифода мебаранд. Бо дарназардошти ҳимояи манфиатҳои миллию давлатӣ истифода намудани таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар ин самт ба манфиати кор хоҳад буд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳое мебошад, ки аксари аҳолиашро наврасону ҷавонон ташкил менамоянд. Дар ҳоле, ки аксарияти аҳолии кишварро ин гурӯҳ ташкил менамояд, бояд ба ин масъала таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шавад. Ҳукумати кишвар аз рӯзҳои аввали соҳибистиқлолӣ, новобаста аз мушкилоти ҷойдошта дар ҳамаи самтҳо, ба ин масъала диққати хосса равона намудааст. Махсусан, қабули як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон", "Стратегияи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030", "Консепсияи миллии сиёсати ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" ва ғайра, ки фарогири фаъолияти тамоми ҷавонони кишвар аст, аз ҳамин қабиланд. Бояд тазаккур дод, ки имрӯзҳо рушди масъалаҳои ҷавонон яке аз самтҳои асоситарини фаъолияти давлатиро дар кишвар ташкил медиҳад.

Ҷавонон яке аз неруҳои фаъол дар тамоми давраҳо ва қисми ҷудонашавандаи ҳар як кишвар ба ҳисоб рафта, бо фаъолияти пурсамари худ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири назаррас мегузоранд. Ин қишри фаъоли ҷомеа дар таркиби тамоми сохторҳои давлатӣ фаъолият намуда, бо рафтор ва неруи хоссашон мавқеи худро муайян месозанд. Ҷавонон дар равандҳои сиёсӣ дар аксари мавридҳо яке аз субъектҳои асосӣ ва фаъол баромад намуда, кӯшиш менамоянд, ки баҳри рушди ҷомеаи худ ҳиссагузор бошанд. Ин гурӯҳи бузурги иҷтимоӣ, ҳам дар равандҳои сиёсии осоишта ва ҳам дар равандҳои сиёсии ғайриосоишта, фаъолият менамоянд, ки боиси тағйироти бузург дар сатҳи давлатҳо ва умуман, ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад. Муносибати ҷавонон ба равандҳои сиёсӣ дар рафти фаъолияти онҳо аз омилҳои гуногун вобастагии калон дорад. Махсусан дараҷаи дониши сиёсӣ, фарҳанги сиёсӣ, худшиносии миллии онҳо ба фаъолнокии ин гурӯҳ таъсири хос мегузорад. Дониши сиёсӣ барои ҳар як фард имкон медиҳад, ки он равандҳои сиёсиро дуруст дарк намуда, дар асоси он фаъолият намояд. Вақте ки ҷавонон дониши кофии сиёсӣ дошта бошанд, онҳоро гурӯҳҳои манфиатдор ба фоидаи шахсию гурӯҳии худ истифода бурда наметавонанд. Онҳо худ тасмимгирандаи ҳадафҳои худ мешаванд. Ҳамзамон, фарҳанги сиёсӣ низ омили таъсиргузор ба фаъолияти ҷавонон ҳисобида мешавад. Дар ҳоле, ки фаъолияти сиёсии ҷавонон баланд бошад, онҳо масъалаҳои ҳаёти сиёсиро хуб дарк намуда, фаъолияти самаранокро анҷом медиҳанд, ки ин боиси рушди ҷомеа мегардад. Худшиносии миллӣ низ ба рафти фаъолияти сиёсии ҷавонон бетаъсир буда наметавонад. Он вазифаҳои бузургро анҷом медиҳад. Дар мавриде, ки худшиносии миллӣ баланд бошад, рушди давлат беҳтар ба роҳ монда мешавад, зеро он худ қувваи ҳаракатдиҳандаи асосӣ баҳри фаъолияти самаранок мебошад.

Ҷавонон барои ҳар як ҷомеа қисми таркибии аҳолӣ ва иштирокчии фаъоли равандҳои сиёсию иҷтимоӣ ҳисобида мешаванд. Тибқи маълумоти оморӣ сеяки аҳолии ҷаҳонро ин қишри аҳолӣ, яъне ҷавонон ташкил мекунанд. Онҳо дар худ тафаккури созанда, зарфияти бузурги эҷодӣ, қобилияти ташкили чорабиниҳои бузурги иҷтимоӣ сиёсӣ ва монанди инҳоро доро мебошанд. Ҷавонон, пеш аз ҳама, идомадиҳандаи фаъолияти наслҳои гузашта ва созандагони оянда барои ҳар як кишвар ба ҳисоб мераванд. Ҳамчунин, ин қишри аҳолӣ қувваи бузурги инноватсиониро доро буда, баҳри татбиқ ва пешрафти ҳар як самти ҷомеа кӯшиш менамоянд. Ҷавонон фаъолнокии худ арзишҳои навро низ ба равандҳои сиёсӣ ворид месозанд ва самти рушди ояндаро муайян мекунанд. Ҳолатҳои мазкур ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дахл дорад, зеро аксари аҳолии кишвари моро ҷавонон ташкил медиҳанд, онҳо дар равандҳои сиёсӣ фаъолона иштирок намуда, мавқеи худро нишон медиҳанд. Ҳамзамон, ҷавонони муосир шахсиятҳое мебошанд, ки бо диди худ аз наслҳои дигар ба куллӣ фарқ

мекунанд. Дар ташаккули онҳо ба ғайр аз фарҳанги маҳаллӣ омилҳои дигари глобалӣ низ таъсир мерасонад. Яъне имрӯзҳо омехташавии фарҳангҳо низ яке аз мушкилоти замон буда, ба ҷавонон низ таъсир мерасонад. Вобаста ба оқибатҳои омехташавии фарҳангҳо дар ҷаҳони муосир, муҳаққиқон назари хоссаи худро доранд, аксари онҳо ҳолати бамиёномадаро ҳамчун мушкилоти давраи муосир меҳисобанд. “Шояд яке аз бузургтарин мушкилоти ҳозираи фарҳангии мо ҳамин омехтагии фарҳангӣ бошад” [6, 66].

Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки тайи солҳои охир иштироки ҷавонон дар раванди сиёсӣ давра ба давра боло рафта истодааст. Намояндагони соҳаҳои гуногун низ ақида доранд, ки фаъолнокии ҷавонон дар тамоми самтҳо ташаккул ёфта, боиси пешрафт ва рушд гардида истодааст. Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки ҷавонон ба масъалаҳои сиёсӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд. Раванди интихобот яке аз равандҳои сиёсии осоиштае мебошад, ки ба ҳар як шахс барои ибрози ақидаи сиёсии худ шароит фароҳам меорад. Он воситаи осоишта ва самараноки қонунӣ гардонидани ҳокимияти давлатӣ буда, ифодакунандаи иродаи шахсият дар ҳокимият аст. Ҷавонон ҳамчун қисми асосии давлат аз ин раванд дар канор нестанд. Онҳо дар равандҳои интихоботӣ яке аз қисмҳои асосии интихобкунандагонро ташкил медиҳанд ва бо иштироки фаъолашон ба ин маъракаи муҳими сиёсӣ таъсири басо бузург мерасонанд. Дар шароити Тоҷикистон низ ҷавонон дар равандҳои сиёсӣ фаъолона ва озодона ширкат меварзанд. Дар шароити интихобот онҳо бештар фаъолияти назаррас доранд. Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки сиёсати давлатӣ дар ин самт боз ҳам хубтар фаъолият менамояд.

Фаҳмиши муосири ҷавонон ва масъалаҳои марбут ба онҳо, ки пеш аз ҳама фарогири фаъолияти сиёсии онҳо мебошад, ба рушди ҷомеаи сармоядорӣ алоқаманд аст. Ҳамзамон, бо рушд ёфтани илмҳои ҷомеашиносӣ, алалхусус сиёсатшиносӣ, муҳаққиқони соҳаҳои мазкур ба ин масъала таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудаанд. Гуфтан бамаврид аст, ки намояндагони насли ҷавон дар ҳолатҳои бuҳронии ҷомеа ҷойгоҳи асосиро соҳиб мебошанд, ки доир ба ин масъала мутафаккирон назари махсус доранд [4, 151,160]

Ба масъалаи ҷалби ҷавонон ба соҳаҳои муҳимми ҳаёт таълимоти марксизм низ назари хосро соҳиб мебошад. Махсусан, бунёдгузорони ин таълимот Карл Маркс ва Фридлих Энгелс ба ин қазия таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, қайд кардаанд, ки дар истеҳсолоти мошинӣ меҳнати наврасону ҷавонон ба таври васеъ истифода карда мешавад [5, 27].

СММ низ ба масъалаи сиёсати давлатии ҷавонон диққати махсус равона карда, вобаста ба ин масъала чорабиниҳои махсусро роҳандозӣ менамояд. Тағйироти вазъи демографӣ дар кишварҳои Ғарб агарчи

дурнамои эътирозҳоро номумкин месозад, аммо ин вазъ доимӣ буда наметавонад. Ҷавонон ҳамеша ба масъалаҳои сиёсӣ таваҷҷуҳ доранд ва ин ҳолат моро водор месозад, ки мавқеи онҳоро дар меъмории муносибатҳои сиёсӣ ҳамеша ба инобат гирем. Ҳолати номбурдаро ҳодисаҳои солҳои охир, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон ба амал омадаанд, исбот намудаанд. Вобаста ба ин ҷомеашиноси маъруфи рус И. М. Илинский қайд менамояд, ки ҷавонон дар равандҳои сиёсӣ дар танҳоӣ фаъолият накарда, бо насли калонсол якҷоя амал мекунанд, зеро онҳо ҳар ду қисмҳо ҷомеа мебошанд. [2, 53].

Ҷавонон дар мамлакати мо воқеан неруи асосии ҷомеа буда, нисбат ба дигар табақаҳои иҷтимоӣ бештар фаъоланд. Имрӯз ҷавонони мо, ки такягоҳ, умед ва ифтихори давлату ҷомеа ба шумор мераванд, дар пешрафти иқтисодию иҷтимоии кишвар нақш ва мавқеи басо муҳимро касб кардаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон масъалаи ҷавононро аз мадди назар дур намегузорад ва дар ин раванд тамоми чораҳоро амалӣ менамояд, то ки ҷавонону наврасони мамлакат ҳамқадами замон ба камол расанд. Ҷавонон, воқеан, пешбарандаи илму маориф, фарҳангу тамаддун, таъриху адабиёти ғании мо ҳастанд. Онҳо неру ва қувваи хеле азиманд, ҳастии миллат ва ояндаи Тоҷикисони соҳибистиқлол аз онҳо вобастагии калон дорад. Маҳз онҳо имрӯзу фардои Тоҷикистони азизро дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ менамоянд ва созандагони ҷомеаи ояндаанд. Ҳамеша ба ҳаёти сиёсии мо пайванданд ва дар ин роҳ барои пешбурди ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ саҳм мегиранд. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин маврид барҳақ зикр кардаанд: *“Дар ҷаҳони муосир рӯ овардан ба масъалаи ҷавонон ва истифода аз имкониятҳои зеҳниву ҷисмонии онҳо яке аз шартҳои ноил шудан ба инкишофи устувори давлат ва ҷомеа мебошад. Воқеан, имрӯз ҷавонони мо ҳамчун неруи бузурги бунёдгару созандаи мамлакат эътироф шудаанд”*.

Ҳамин тариқ, дар доираи муносибатҳои сиёсӣ, вобаста ба ҳолатҳои баамаломада, ҷавонон метавонанд ба ҳайси ҳам объект ва ҳам субъет баромад намоянд. Вобаста ба омӯзиши масоили ҷанбаҳои гуногуни ҷавонон ҳамчун объект ва субъекти муносибатҳои сиёсӣ дар ҷомеа: вазъ ва тамоюлҳои инкишоф ба чунин хулосаҳо расидем:

Муносибатҳои сиёсӣ барои ҷавонон аҳаммияти бузургро доро мебошанд, зеро онҳо ғояҳо ва арзишҳои навро ба ҷомеа ворид менамоянд. Дар назди ҷавонон дар ин шароит вазифаи душвортарин–азхуд намудани амалияи сиёсӣ барои худ ва омӯзиши он барои тамоми ҷомеа мебошад. Дурнамои рушди ҷомеа бештар аз ташаккули ин ё он арзишҳои асосӣ дар байни аксари кулли намояндагони насли наврас вобастааст.

Ҳангоми муносибатҳои сиёсӣ омилҳои таъсиргузор ба ҷавонон зиёд ба назар мерасанд. Зарур аст, ки барои паст сохтани раванди омилҳои

таъсиргузор дар самти ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодии ҷавонон, дастгирии созмонҳои сиёсии созандаи ҷавонон, ғамхорӣ дар бобати фароғати насли наврас корҳои мунтазам ба роҳ монда шаванд.

Дар ташаккули ҷавонон ҳамчун объект ва субъект нақши иттилоот басо бузург мебошад. Он асосан дар шаклгирии тафаккури ҷавонон бештар таъсигузор аст. Зарур аст, ки фазои иттилоотӣ дар асоси арзшҳои миллӣ мукаммал карда шавад.

Системаи сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди фаъолияти мустақили ҷавонон мусоидат менамояд. Дар айни замон системаи кор бо ҷавонон, ки яке аз вазифаҳои асосии он ба назар гирифтани талаботи ин гурӯҳи муҳимтарини иҷтимоӣ нигаронида шудааст, дар сатҳи хуб амал менамояд.

АДАБИЁТ

1. Гришин О. Е., Атаев Т. Б. Политическая видеореклама в Интернете как инструмент выражения политической позиции молодежи // Youth World Politic. 2013. № 2. С. 7784.
2. Ильинский И. М. Гуманистическая концепция молодежи //Знание. Понимание. Умение. 2006. № 2. С. 53 [Электронный ресурс]
3. Коряковтсева О.А. Развитие общественно-политической активности молодежи в условиях модернизации общества //Среднерусский вестник общественных наук. 2009. № 2. С. 120.
4. Маркина Н.Л, Твирова Ю.А., Шумилова О.Е. Государственная молодежная политика: мировой и отечественный опыт // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. Выпуск 2. Тула: Изд-во ТулГУ, 2010. С. 151-160.
5. Павловский В.В. Ювентология: проект интегративной науки о молодежи. М.: Академ. проект, 2001. С. 27.
6. Сайидзода, З. Ш. Густариши ахлоқи миллӣ – посух ба пайомадҳои манфии ҷаҳонишавӣ. [Матн]/ З. Ш. Сайидзода. - Душанбе: Контраст, 2014. С. 66.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷавонон–созандагони фардои ҷомеа.–Душанбе: Деваштич, 2008.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОЛИТИЧЕСКУЮ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ, В ПЕРИОД ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

ФАТТОХЗОДА САИДМУРОД САМАД,

доктор философический наук, депутат Маджлиси
намояндагон маджлиси Оли Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 42

АБДУЕВ ХУРШЕД НАРЗАЛИЕВИЧ,
соискатель кафедры философии и политологии
Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемура
734003, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 146;
тел: (+992) 93 -555-44-49; e-mail: abduev90@list.ru

В данной статье анализируются и изучаются факторы формирования и формы политической активности молодёжи как объект и субъект политических отношений в современную эпоху. Воспитание молодежи как объект и субъект политической жизни является одной из важных и актуальных тем для развития современного общества. При этом изучается влияние информации и гражданского общества на политическую активность молодежи в современную эпоху. Субъектами реализации государственной молодежной политики являются в основном органы государственной власти, исполнительные органы местного самоуправления, общественные объединения и тому подобное. Еще одним фактором, влияющим на развитие молодежи как субъект политических отношений современного общества, является создание политической системы, основанной на модели плюрализма. Также в статье представлены мнения о возможностях молодежной деятельности в Республике Таджикистан как субъект и объект в современную эпоху. Автор использовал важные научные источники и представил интересные теории внимания из учений отечественных и зарубежных мыслителей.

Ключевые слова: *молодежь, политический активность, политические отношение, объект, субъект политики, политическая культура, политическая жизнь, политический процесс.*

FACTORS INFLUENCING THE POLITICAL ACTIVITY OF YOUTH, DURING POLITICAL RELATIONS

FATTOHZODA SAIDMUROD SAMAD,
Doctor of philosophy, deputy of Majlisi namoyandagon
of Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 42

ABDUEV KHURSHED NARZALIEVICH,
Applicant of the department of philosophy and political science of
Agrarian University of Tajikistan named after Sh. Shohtemur
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 146;
tel: (+992) 93-555-44-49; e-mail: abduev90@list.ru

In this article the factors of formation and forms of political activity of youth as an object and subject of political relations in the modern era are analyzed and studied. Education of youth as an object and subject of political life is one of the important and relevant topics for the development of modern society. Thus the influence of information and civil society on political activity of youth in the modern era is studied. Subjects of implementation of the state youth policy are mainly public authorities, executive bodies of local self-government, public associations and the like. Another factor influencing the development of youth as a subject of political relations of modern society is the creation of a political system based on the model of pluralism. Also, the article presents opinions on the possibilities of youth activities in the Republic of Tajikistan as a subject and object in the modern era. The authors used important scientific sources and presented interesting theories from the teachings of domestic and foreign thinkers.

Keywords*: youth, political activity, political relation, object, subject of politics, political culture, political life, political process.*

УДК 316.75:32

РОЛЬ ПОЛИТИКО – ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА ГРАЖДАН ТАДЖИКИСТАНА КАК СОДЕРЖАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ

САНГИНОВ КОМИЛДЖОН ХАЙДАРОВИЧ,
старший преподаватель кафедры политологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова»
735700, Таджикистан, город Худжанд, пр. Мавлонбеков 1;
тел.: (92) 700-92-06; e-mail:sk_8888@mail.ru

В статье рассматривается и анализируется идея патриотизма в Таджикистане в качестве политической идеологии и его распространения в качестве государственной идеологии. А также делается попытка поиска взаимосвязи и значимости между распространенностью патриотизма и политического пространства, а также информационного пространства как важнейшего фактора, средств и метода формирования и развития патриотизма как идеологии.

Ключевые слова: *патриотизм, политическое сознание, политическое пространство, информационное пространство, политическое воспитание, национальная самоидентичность.*

В современных общественно-политических условиях Таджикистана вопрос политического воспитания остается актуальным, как и десятилетия тому назад в советские времена. Следует отметить, что главным вопросом политического воспитания во все времена было и остается вопрос воспитания патриотизма граждан. Сегодня по сравнению с прошлым, воспитать граждан, особенно молодое поколение, в духе патриотизма намного сложнее. Сложность заключается наличием в обществе идеологического плюрализма и существования в обществе множества каналов трансляций информации, в конечном итоге, формулирующий плюрализм в обществе.

Дело в том, что в политическом сознании большинства людей наличие чувства патриотизма тесно связано с действующей политической системой и правящей элитой. То есть чувства, настроение и отношения людей зависят напрямую от эффективности функционирования политической системы общества и методов управления правящей элиты. Кроме того, патриотизм также подразумевает и любовь к отечеству в целом, независимо от форм и типов правления и режима. Но даже формирование такого отношения также требует целенаправленного

политического воспитания определенных социальных групп общества. Поэтому необходимо в процессе политического воспитания сформировать у людей чувство патриотизма, связанную с понятием любви к Родине, народу, Конституции, государственным символам и другим, независимо от политической ситуации и тех или иных правящих элит, так как достаточно развитый уровень патриотизма выступает одним из существенных факторов стабильности политической системы общества и лояльности большинства населения к правящей элите. По сути, патриотизм отражает содержание политического сознания общества, социальных групп или индивида, но только в предсказуемой форме отношения соответствующего субъекта к политической системе и элите. Почти во все времена, так или иначе, патриотизм, являясь частью и содержанием политического сознания, всегда выступал одним из основных факторов обеспечения политической стабильности и безопасности общества. Но также всегда формирование патриотизма для правящих элит или в целом политической системы являлась одним из сложных задач, требующих использования всевозможных методов воздействия на общественное сознание.

Целью статьи является раскрытие и анализ формирования патриотизма как содержания политического сознания с помощью модернизации, контроля и использования политико-информационного пространства в целом и в частности в Таджикистане.

Методологической базой исследования выступают методы: метод историзма, раскрывающий исторический процесс возникновения и развития необходимости патриотизма в современных условиях Таджикистана. Сравнительно-типологический метод дает возможность сопоставить тенденцию развития патриотизма как государственной идеологии, исходя из общественно-политической реалии постсоветского пространства.

С признанием Республики Таджикистан–как субъекта международных отношений, а этот факт является одним из условий легитимности на тот момент государственной власти в Таджикистане. После распада Союза Советских Социалистических Республик в независимых республиках, в том числе в Таджикистане начался процесс строительства новой национальной государственности. Перед политической элитой на фоне сложившегося духовного и идеологического вакуума возникла проблема формирования единой национальной идеи. Политические элиты многих республик постсоветского пространства, фактически прежние советские номенклатурщики, воспитанные пусть не полностью, но в основном в духе космополитизма начали поиски новой национальной идеи. Но необходимо подчеркнуть, что в общественно-политических условиях 90-х после отказа от коммунистической идеологии

во многих государствах постсоветского пространства на уровне Конституции ту или иную идеологию объявить в качестве государственной запрещалось. Данное явление диктовалось фактически передовыми Западными странами, так как молодые независимые республики, для того чтобы их признали и сотрудничали во многих сферах, стали модернизировать свою политическую систему по западному образцу. Однако фактически при существовании советского политического пространства, где отсутствовали политики и государственные чиновники, мыслящие по-новому и существующего общественного сознания, а также отсутствия новых методов управления общества возникла необходимость создания новой идеологии пусть даже неофициально в качестве государственного. В первые годы независимости общественно-политическая ситуация усугублялось еще тем, что в условиях идеологического вакуума во многих республиках определенные социальные группы стали исповедовать и придерживаться многих политических, радикальных, экстремистских, террористических и конфессиональных течений и идеологий. Так, воспользуясь незнанием многих молодых людей, о тех или иных идеи и идеологии, заинтересованные политические силы стали манипулировать их сознанием и использовать их в качестве силы для своих целей. И этот фактор стал одним из множества, причин начала конфликтов в республиках постсоветского пространства и гражданской войны в Таджикистане.

В постсоветском пространстве резко актуальными стали националистические идеологии. Данная тенденция была связана, прежде всего, с определением национальной самоидентичности бывших республик СССР, с широким использованием ценностей определенного исторического периода. Следует отметить, что существует мнение, что возникновение националистических идеологий в конце 20 века, являются закономерным явлением как процесс отказа последствий процесса глобализации. Так, например, Степанянц М.Т. говорит, «Архаизация современного социально-политического пространства как в странах Центра, так и в странах Периферии не может не свидетельствовать о том, что помимо внутриполитических причин есть общезначимый кризис глобалистской модели модернизации».[1, 48] «После обретения республиками бывшего СССР независимости и запуска процессов государство строительства, национализм естественным образом выступал в качестве главного символического ресурса теперь уже постсоветских элит». [2, 136] В постсоветском пространстве сегодня по инициативе правящей элиты патриотизм становится универсальной идеологией.[3]

Почти во всех республиках постсоветского пространства и в том числе в Таджикистане, патриотизм, несмотря на запрет конституциями

этих стран, представляется как государственная идеология. Данное явление показывает то, что в этих обществах существует потребность к идеологии. Поэтому в условиях формирования и развития национальных государств, после отказа фактически советской космополитической идеологии патриотизм с содержанием национальных ценностей становится актуальной с практической и теоретической точки зрения и для научной среды и практикующих политиков.

Так следует отметить, что патриотизм становится системой защиты от нежелательных и негативных идеологий и мировоззрений для правящих элит. Данный шаг элит непосредственно повлияет на формирование политического сознания общества, социальных групп и индивидов.

Правящая элита, обладая всеми ресурсами власти и выступая инициатором патриотизма, сегодня транслирует в обществе с целью формирования нового человека лояльного данному политическому режиму. Следует отметить, что правящая элита для трансляции патриотизма использует старые советские методы воздействия, основу которых составляют агитация и пропаганда, что в определенной степени затрудняет и замедляет развитие этой идеи. То есть требуется новый подход, более современные методы убеждения, например, молодых в зависимости от их предпочтения по каким каналам получать информации. Основными субъектами политического воспитания традиционно остаются семья, школа, высшие учебные заведения, религиозные и общественные организации. Несмотря на это, государство как основной институт и агентура политической социализации, выступает организатором трансляции политического сознания в обществе. Государство также выступает заказчиком организации политического воспитания и вовлекает в этот процесс других агентов политической социализации, в лице общественных и политических институтов.

В сущности, политическое воспитание в любом обществе и государстве обеспечивает вовлеченность человека в политические отношения, соответствующие целям и принципам субъекта политического воспитания. [4] Сегодня во многих республиках постсоветского пространства можем заметить, что правящие элиты в процессе организации и реализации политического воспитания, кроме традиционных методов воздействия, широко используют специальные методы, использовавшиеся еще в прошлом. Суть этих методов заключается в том, что организаторы меняют содержания окружающей среды общества. Политическое воспитание тесно связано с политической социализацией общества. Политическая социализация – это процесс приобщения и приспособления индивида к политической среде. Основу политической среды можно считать политическое пространство и в том, числе информационное

пространство. Во многих республиках постсоветского пространства именно эти элементы политической среды целенаправленно меняются и контролируются правящими элитами. В этом случае актуальным становится роль и значимость политического и информационного пространства для правящих элит.

В политологии существует несколько интерпретации политического пространства. Это географический подход, социологический, антропологический и коммуникативный походы. [5]

Антропологический подход предполагает то, что человек выступает основным фактором определяющий границы политического пространства со своими целями и интересами. [6]

Социологический подход политического пространства – это система механизмов формирования целей, стратегии и идеологии при участии индивидов, социальных групп и общества как субъектов политики. Данный подход предполагает то, что перечисленные субъекты творцы политики в обществе. В политическом пространстве принимаются жизненно важные решения с целью реализации интересов. Но в политическом пространстве властвующие субъекты, используя все ресурсы, контролируют пространства в своих интересах. Данный подход отражает единство социальных отношений с политикой. [7]

Следует отметить, что в системе «индивид-среда» с учетом психологических особенностей индивида на формирование и развитие политического сознания, особенно среди молодежи, влияют материальные объекты политического пространства через визуальное восприятие. К таковым можно отнести архитектурные сооружения с элементами норм и ценностей господствующей идеологии. [8] можем заметить, что во многих странах постсоветского пространства правящими элитами идет борьба с прошлым. Через разрушения и снос архитектурных сооружений, например, памятников, зданий органов власти, культуры и т.п. таким образом, правящими элитами делается попытка воздействия на политическое сознание общества. Последнее время наблюдается данная тенденция и в Таджикистане.

«Период политической стабилизации, наблюдаемый на примере Таджикистана, рано или поздно актуализирует вопрос оптимизации культурной политики, её переформатирования и заполнения смыслового и символического вакуума. В данном смысле, вопрос постепенного расставания с ценностным наследием советской империи является делом времени для действующего политического режима, …» [9, 86]

Существует также мнение о том, что политическое пространство как часть воздействующего фактора политического воспитания на самом деле выступает как маркетинговая система между правящими элитами и

обществом, когда обществу как «потребителю» предлагается методом воздействия на их сознания, правящими элитами соответствующие «политические товары». Где эти «политические товары» производятся методом манипуляции сознанием населения, и не соответствуют политическим качествам и их сущности. [10]

Если использовать исторический подход в исследовании политического пространства, можно заметить, что в прошлом, роль контроля политического пространства в процессе политического воспитания считалось одним из актуальнейших задач правящих элит в формировании соответствующей формы патриотизма и политического сознания, в общем. Особенно можно заметить, как в историческом прошлом придавали огромное значение контролю политического пространства в средние века в Европе, используя для этого религию. А также при тоталитарных и авторитарных государствах, когда открыто, пресекались инакомыслие и господствовала единая идеология. Значимость политического пространства в формировании политического сознания не теряет актуальности и сегодня при демократических режимах.

Таким образом, политическое пространство – это часть общественной среды, где проходят процессы осуществления политической деятельности, политическая социализация, борьба за государственную власть, а также ее удержание субъектами политики с помощью использования материальных и духовных ресурсов в пределах определенных территорий.

Необходимо отметить, что наравне с политическим пространством в формировании патриотизма в обществе среди молодежи значимую роль также играет и информационное пространство, особенно его контроль правящими элитами. В процессе формирования той или иной формы патриотизма, «…информационное пространство весьма значимо для формирования определенного типа политического сознания в обществе, обусловленного, прежде всего степенью его закрытости или открытости, зависящей от политического режима». [11, 65]

Для выявления значимости и роли информационного пространства в формировании политического сознания и особенно патриотизма среди молодежи мы можем использовать классификацию политического режима, где соответственно может соответствовать каждому типу политического режима определенный тип информационного пространства со своими характеристиками, определяющими отношение с государством. Таким образом, например, в тоталитарных странах правящим элитам легко внедрять нужную им информацию при условии, когда альтернативные информации запрещаются полностью ими и распространяется нужные им ценности и идеологии с использованием методов манипуляции сознанием, политической мифологии и политической рекламы.

При демократических режимах в условиях отсутствия цензуры и свободы распространения информации правящей элитой при использовании допустимых законами правил пропаганды и агитации остается только надеяться на результат своих действии методом убеждения общества.

Значимость информации в политическом пространстве зависит от взаимоотношения с властью и политики. СМИ влияет на политическую жизнь, принятие политических решений и имидже власти. [12]

В целом, в современном Таджикистане и, в том числе, в постсоветском пространстве с помощью информационного пространства создается соответствующие условия для создания образа политического пространства, где символами и признаками выступают нормы, образы и ценности определенных периодов истории народа, имеющий цель сформировать соответствующие мировоззрения в обществе. В Таджикистане – это, в основном, нормы и традиции исторического прошлого, служащий как содержание патриотизма в качестве индикатора уровня развитости и распространенности национальной идентичности в обществе. Чувство патриотизма с использованием вышеперечисленных методов необходимо формировать среди молодого поколения общества, убеждая их в правильности этих норм и ценностей в условиях современного общества. Патриотизм воспитывается не для одного поколения, а для нескольких, и поэтому здесь важно правильность предлагаемых ценностей, их соответствие духовному требованию большинства общества. Иначе может влиять негативно на ход развития общества. Успех реализации идеи патриотизма в большей степени зависит от сплоченности и ответственности всех общественных и политических институтов общества. Особенно от государственных органов и отдельных чиновников, так как их действия всегда оценивается обществом, и для многих их политическая деятельность выступает образцом для подражания людьми. И главное то, что поведение общественно-политических личностей и бюрократического аппарата, всегда становится индикатором запрета или дозволенности тех или иных действий со стороны всех остальных членов общества. То есть придает действиям всех граждан своего рода легитимный характер.

Практическая сторона формирования патриотизма также, прежде всего, тесно связана с должностными лицами, то есть человек-личность, имея полномочия на что - то, своими действиями выступает как образец поведения для общества, особенно для молодого поколения граждан. Особенно следует обратить внимание на политиков, государственных служащих и других чиновников в Таджикистане, так как вопрос патриотизма, в сущности, связан с политикой. Следует также обратить

внимание и на то, что сегодня в нашей стране образцом патриотического поведения для общества выступает Лидер Нации. Каждый политический шаг и инициатива Лидера Нации и во внутренней, и во внешней политике – это идеальный образец любви к Родине, народу и истории страны. Как нам известно, сегодня политика и шаги Лидера Нации оцениваются положительно не только внутри страны, но и в международном сообществе.

Патриотические действия наших людей, особенно на местах, независимо от того они были в прошлом или сегодня, следует компетентным организациям и органам раскрыть и освещать по всей стране с целью создания соответствующего политико-информационного пространства в обществе. Безусловно, патриотизм – это чувство и отношение каждого человека к Родине и обществу. Поэтому в нашей стране, как и в других странах, чувства патриотизма может быть на высшем уровне, если образцовым будет поведение у компетентных людей во всех сферах общественных отношений как: политика, культура, наука и образование, спорт и другие.

Сегодня в стране существует нормативно-правовая основа формирования и развития патриотизма общества, соответствующие и исходящие от норм Конституции Республики Таджикистан. Таким образом, государством приняты ряд таких нормативно-правовых актов как Закон Республики Таджикистан «О патриотическом воспитании граждан» от 24 декабря 2022 года, а также принятие «Государственной программы воспитания патриотизма и укрепления национальной идентичности таджикской молодежи на 2023-2027 годы», «Национальная программа социального развития молодежи Республики Таджикистан на 2022-2026 годы».

Как и в прошлом, основным механизмом формирования патриотизма выступают образовательные учреждения. Однако недостатки существующие в этой отрасли могут стать препятствием для правильного формирования патриотизма. Поэтому следует устранить такие проблемы как: коррупция, наличие профнепригодности сотрудников, низкая заработная плата. Также следует отменить систему платного обучения во всех образовательных учреждениях, а также набрать сотрудников в этой сфере на основе профессионального отбора с реальным дальнейшим повышением квалификации. Перечисленные меры реализовать получится не сразу, но однако эти меры и есть основы оздоровления отрасли, а там, где здоровье, там и сила, ум, активность и соответственно правильное воспитание, в том числе патриотическое. Но сегодня до предотвращения перечисленных проблем необходимо обратить внимание на ряд текущих проблем общества.

Итак, с этой целью необходимо обратить внимание на такие отрасли общественных отношений, с учетом сложившихся общественно-политического положения как:

1) необходимо агитировать и пропагандировать историю таджикского народа с целью формирования национального самосознания и чувства патриотизма не отдельную часть истории народа, а признать все периоды истории, в том числе и советскую часть истории;

2) для более качественного политического воспитания в процессе политической социализации необходимо усовершенствовать методы пропаганды и агитации национальных ценностей и приспособить их к современным условиям;

3) обратить внимание на развитие общей культуры и, в частности, культурных ценностей;

4) развивать методы политического воспитания с целью поднятия уровня правового и политического сознания, а также и правовой и политической культуры общества, отвечающие принципам уважения и защиты прав и свобод человека и гражданина в условиях демократического режима;

5) обратить внимание на формирование и развитие общей и правовой, политической культуры, правового и политического сознания, а также чувства патриотизма и ответственности государственных служащих и чиновников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Степанянц М.Т. Поиск национальной модели развития: обращение к архаике // Полис. Политические исследования. 2016. № 6. – С. 37-51

2. Летняков Д.Э. Политико-идеологические тренды постсоветских обществ: попытка обобщения. // Полис. Политические исследования. 2018. № 1. – С. 129-142

3. Сангинов К.Х. Патриотизм как политическая идеология в структуре современного политического сознания // Вопросы управления. 2021. № 2. – С. 6–15.

4. Коршунова О.С. Политическое воспитание и его существенные характеристики // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2009. № 4. – С.119.

5. Тормошева В.С. Современные подходы к интерпретации политического пространства // Вестник Поволжского института управления 2016. № 6 (57). – С.167-172.

6. Клягин С. В. Человек как медиа в динамике политического пространства // Вестник РГГУ 2015. № 6 (149). – С.13-25.

7. Гопоненко А.Э. Социологические критерии идентификации политического пространства // Вестник ПАГС. 2009. – С. 66 – 70.

8. Барышева Е. В. Конструирование политического пространства советского города 1920–1930-х годов // Вестник РГГУ. 2015. № 11 (154). – С.31-41.

9. Скиперских А. В. Политика памяти в современном Таджикистане: от империи к национальному государству // Проблемы постсоветского пространства. 2018. 5(1). – С.79-88.

10. Осипова Е. А. Маркетинговая экспансия в пространство политического // Вестник РГГУ. 2015.– № 11 (154). – С.9-17.

11. Сангинов К.Х. Роль информационного пространства в формировании политического сознания (на примере республики Таджикистан) // Вестник Поволжского института управления 2019. Том 19. № 6. – С.57 – 65.

12. Политология. Курс лекций / Под ред. М.Н. Марченко — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2003. – С.683.

13. Мельвиль А.Ю. [и др.]. Политология. – М.: Московский государственный институт международных отношений (Университет) МИД России, 2007. – С.618.

НАҚШИ ФАЗОИ СИЁСӢ ВА ИТТИЛООТӢ ДАР ТАШАККУЛИ ВАТАНДӮСТИИ ШАҲРВАНДОНИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН МУНДАРИҶАИ ШУУРИ СИЁСӢ

САНГИНОВ КОМИЛҶОН ҲАЙДАРОВИЧ,

муаллими калони кафедраи сиёсатшиносии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров»

735700, Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1;

тел.: (92) 700-92-06; e-mail:sk_8888@mail.ru

Дар мақола ғояи ватандӯстӣ дар Тоҷикистон ҳамчун идеологияи сиёсӣ ва густариши он ҳамчун идеологияи давлатӣ баррасӣ ва арзёбӣ карда шудааст. Ва, инчунин, талош карда мешавад, ки робита ва аҳаммияти густариши ватандӯстӣ ва фазои сиёсӣ ва фазои иттилоотӣ ҳамчун муҳимтарин омил, восита ва усули ташаккул ва рушди ватандӯстӣ ҳамчун идеология муайян карда шавад.

Калидвожаҳо: *ватандӯстӣ, шуури сиёсӣ, фазои сиёсӣ, фазои иттилоотӣ, тарбияи сиёсӣ, худшиносии миллӣ.*

THE ROLE OF THE POLITICAL AND INFORMATION SPACE IN THE FORMATION OF PATRIOTISM OF THE CITIZENS OF TAJIKISTAN AS THE CONTENT OF POLITICAL CONSCIOUSNESS

SANGINOV KOMILJON HAYDAROVICH,
Senior Lecturer at the Department of Political Science
SEI "Khujand State University named after academician B. Gafurov"
735700, Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekova 1;
tel.: (92) 700-92-06: e-mail:sk_8888@mail.ru

The article discusses and analyzes the idea of patriotism in Tajikistan as a political ideology and its spread as a state ideology. And also an attempt is made to find the relationship and significance between the prevalence of patriotism and political space, as well as the information space as the most important factor, means and method of formation and development of patriotism as an ideology.

Keywords: *patriotism, political consciousness, political space, information space, political education, national self-identity.*

УДК: 32.019.5

ТАВСЕАИ ТАФАККУР ВА ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ ДАР ШУУРИ ҶАВОНОН ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОРИ КИШВАР

ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН,
мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ваояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (+992) 918-36-21-22

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои илм ва ҷаҳонбинии илмӣ бо дарназардошти равандҳои муосири байналмилалӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтаанд. Дар замони рушди илм ва техника барои дар арсаи миллӣ ва байналмилалӣ баланд кардани имиҷи кишварҳо, илм роҳи беҳтарини расидан ба ин ҳадаф ба шумор меравад. Бинобар сабабе, ки аксари аҳолии мамлакатро ҷавонон ташкил медиҳанд, тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар афкори ҷавонон масъалаи муҳим ва саривақтӣ ба шумор меравад. Дар амалия татбиқ кардани ҷанбаҳои назариявии дастовардҳои илмии аз ҷониби ҷавонон ба даст оварда метавонад, барои расидан ба рушди устувор мусоидат намояд.

Таҳлили масъалаи тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар шуури ҷавонон нишон медиҳад, ки дастовардҳои илмӣ омили муҳимми муаррифии кишвар дар замони муосир мебошад. Аз ин рӯ, муаллиф ба муҳиммияти тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ таъкид карда, ба вуҷуд овардан ва беҳтар гардонидани шароити қаблии кор бо ҷавононро яке аз ҳадафҳои калидӣ шуморида, нақши зиёиёни миллиро дар ин ҷода мувофиқи мақсад мешуморад.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Пешвои миллат, рушди илм, маориф, мулоқот, тавсеа, тафаккур, ҷаҳонбинӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, ҷавонон, шуур, озмун, таҳсилоти олӣ, иқтисоди бозорӣ, зиёиёни миллӣ, нақш.*

Таҳқиқ ва таҳлили равандҳои ҷаҳони муосир собит месозад, ки рушди тафаккури илмӣ дар ҷомеа метавонад дар рақобатпазирии давлатҳо имкониятҳои бештарро фароҳам созад. Илм як соҳаи махсуси ҳаёти инсон аст, ки дар он донишҳо дар бораи воқеияти атроф инкишоф ёфта, аз ҷиҳати назариявӣ ба низом дароварда мешаванд.

Бо дарки гуфтаҳои боло илм ба соҳаи муҳимме табдил мегардад, ки барои пешрафти тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат менамояду масъалаи тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар шуур омили рушди устувор ва таконбахши соҳаи иқтисод ва амният дар ҳар як

кишвар мегардад. Тавре муҳаққиқи ватанӣ Лоиқ Ғаюров қайд мекунад: "Неруи зеҳнии ҷомеа дар ҷаҳони муосир ба ченаки муҳим ва муаянкунандаи рушд табдил ёфта, хароб гардидани он, дар мадди аввал, ба амнияти кишварҳо ва истиқлоли онҳо таъсир хоҳад расонд" [2, 223].

Ташаккули тафаккури илмӣ ҳамчун роҳи асосии дарки воқеияти атроф таърихи тулонӣ дошта, замина ва қолабҳои асосии онро мутафаккирони Шарқу Ғарб гузоштанд. Бо вуҷуди он, ки ҳоло мафҳуми тафаккури илмӣ бештар ба донишмандону муҳаққиқон шинос аст, он ба тафаккури таҷрибавии инсонӣ зич иртибот дораду ҳар яки мо унсурҳои муайяни онро медонему дар ҳаёт татбиқ мекунем. Дар ин ҳолат мафҳуми дигар, яъне ҷаҳонбинии илмӣ мавҷуд аст, ки нақши он дар тафаккури илмӣ барҷаста аст. Баланд гардонидани дараҷаи саводнокӣ ва маълумотнокии аҳолӣ, алалхусус, наврасону ҷавонон, чун самти калидӣ ва пешбари рушди устувори кишвар дар ояндаи наздику дур ба ҳисоб меравад.

Чуноне, ки профессор Хайриддин Усмонзода дар ин маврид иброз медорад: "Услуби тафаккури илмӣ ҳамчун ифодакунандаи маҷмуи боварҳо, арзишҳо, воситаҳои ташреҳии аз ҷониби умумияти муайяни илмӣ қабулшуда буда, анъанаи илмиро ташкил медиҳад. Ин анъанот то зуҳури парадигмаи нав модели гузориш ва ҳалли масъалаҳои илмиро дар ҷомеаи муайян ба тартиб меандозанд ва дар муҳити мактабҳои мушаххаси илмӣ ташаккул меёбанд" [14, 274].

Мафҳуми "ҷаҳонбинӣ" (Weltanschauung) аввалин бор аз тарафи файласуфи олмонӣ Иммануил Кант соли 1790 истифода гардидааст. Ҳарчанд ин мафҳум дар соли 1790 нахустин бор корбурд шуда бошад ҳам, аммо таҳқиқоти паҳлуҳои он ба аввали асри бисти милодӣ рост меояд [7].

Ҷаҳонбинӣ механизми мураккабест, ки аз ақидаҳо дар бораи ҷаҳони атроф ва системаи арзишҳои ахлоқии шахсияти мушаххас иборат аст. Ин сохтори равонӣ андеша, амал ва меъёрҳои ахлоқиро, ки барои афроди муайян қобили қабул аст, муттаҳид месозад. Бо ибораи дигар, ҷаҳонбинӣ системаи назарҳое мебошад, ки ба дунё ва мавқеи инсон, ҷомеа ва инсоният дар он, муносибати инсон ба дунё, инчунин, мавқеъҳои асосии ҳаётии одамон ба ин ақидаҳо мувофиқ аст. Муродифи истилоҳи «ҷаҳонбинӣ» "тафаккур" мебошад, ки қариб дар аксар вақт метавонад як моҳиятро инъикос намояд.

Хусусиятҳои асосии ҷаҳонбинӣ системанокии он мебошад. Сохтори ҷаҳонбинӣ аз инҳо ташаккул меёбад: дониш, ғояҳо, принсипҳо, нуқтаи назар, эътиқод, идеалу мақсадҳо, арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ, муносибатҳои ҳаётӣ ва ғайра [6].

Дар амалия ва назария якчанд навъи ҷаҳонбиниро тақсимбандӣ мекунанд:

• **ҷаҳонбинии муқаррарӣ**–дар асоси таҷрибаи ҳаррӯза, ки аксаран ҳамчун ҳикмати рӯз зоҳир мешавад, махсусан, дар байни намояндагони насли калонсол, ки робитаи мустақим бо илм надоранд;

• **ҷаҳонбинии мифологӣ** –дар асоси иваз кардани адабиёти бадеӣ ба воқеият, такя ба афсона ва ғайраро дар бар мегирад;

• **ҷаҳонбинии динӣ** – дар асоси догмаҳои динӣ бунёд ёфтааст;

• **ҷаҳонбинии илмӣ** – ба донишҳои илмӣ асосёфта, ки амалан аз ҳар гуна тахмину шубҳа холӣ буда, манзараи ҷудогонаи илмии ҷаҳонро ифода мекунад.

Тайи якчанд даҳсолаи охир инсоният ба ҳақиқати бебаҳсе дучор гардид, ки танҳо бо роҳи илмӣ ҳал намудани мушкилот мавҷуд аст. Бунёди ин навъи ҷаҳонбиниро маҳз илму дониш ташкил медиҳад. Нақши ҷаҳонбинии илмӣ нисбат ба дигар навъи он дар он аст, ки ҳар чизе, ки бунёдаш ба илм аст, ҳақиқатест, ки баҳс надорад. Имрӯзҳо дар пояи илм кишварҳо ҳастии худро муаррифӣ ва мустаҳкам карда истодаанд. Ба андешаи олими ватанӣ С.С. Ятимов: “Дар олам воқеияте нест, ки ҳангоми кӯшиши донистан аз чанголи пуриқтидори илм раҳоӣ ёфта тавонад” [15, 5]. Ҳамчунин: “Вақте ки дар ҷаҳон вазъи пандемияи “КОВИД–19” эълон шуд, кӣ тавонист ҷони мардуми худ, халқи худ ва дар умум, инсонҳоро наҷот диҳад? Албатта, кишварҳое, ки дар онҳо илму техникаву технология ва ҷаҳонбинии илмӣ, сарфи назар аз муносибаташон ба дин, рушд карда, сатҳи маърифатнокию саводнокии аҳолии ин кишварҳо пеш рафтааст” [11].

Вобаста ба ин, дар шароити зудтайғирёбанда ва пешгӯйинашавандаи ҷаҳони муосир, авҷ гирифтани хатарҳои миллӣ ва минтақавӣ, андешидани чораҳо барои пешгирии аксар равандҳо ба вазифаи аввалин дар назди ҳар субъекти ҷомеа табдил меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аксари аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд, дарки масоили тафаккури илмӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ ҳамчун роҳи рушди устувори кишвар аз ҷониби ҷавонон масъалаи зарурии замони муосир мебошад.

Намодҳои муосири ташвиқи ҷавонон ба донишҳои илмиро, аз қабили лексияҳо, дарсҳои маҳорат, конфронсҳо ва семинарҳо, ки мавзуъҳои илмҳои табиатшиносӣ, техникӣ ва технологӣ доранд, ташкил медиҳад. Ин падида барои ҷавононе, ки барои худшиносии илмӣ талош меварзанд, имкониятҳои бузург барои омӯзиш, эҷодкорӣ, табодули таҷриба ва роҳи навро боз мекунад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки китобхонаҳо, осорхонаҳо, ташкилотҳои илмию таълимӣ дар асоси шарикӣ, барои он ки ҷавонон ба донишҳои илмӣ шавқу рағбат пайдо намоянду дар оянда ҳангоми истифодаи истеъдодҳои худ қарори оқилона қабул кунанд, корҳои зиёдеро метавонанд анҷом диҳанд. Мувофиқи мақсад аст, ки дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ корҳои мунтазам доир ба нақши илм ва

донишҳои илмӣ, дар зеҳни ҷавонон китобхона ба муҳимтарин маркази ҳаёти зеҳнии ҷомеа табдил гардад. Ба намояндагони насли ҷавон фароҳам овардани шароит барои рушди минбаъда, интихоби касб вобаста ба лаёқат, ҳамбастагии оила ва мактабро ба миён мегузорад, зеро дар таъмини шароит нақши оила ва дар интихоби касб нақши мактаб эҳсос мегарду мавҷудияти ин ду раванд бе якдигар аз имкон дур аст.

Айни ҳол гаравидани ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротӣ, зоҳирпарастии динӣ ва амсоли ин таҳдидҳое ба шумор мераванд, ки пешгирии бевоситаро аз ҳар кишвару мамлакатҳо талаб мекунад. Чӣ тавре таҷрибаи ҷавонони ба гурӯҳҳои тундрав шомилшуда нишон медиҳад, ин гурӯҳҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки ҷавонони бесаводро ба сафи худ ҷалб карда, бо ин роҳ ҳадафҳои худро пиёда намоянд. Дар ин вазъият ҷавонон бозичаи дасти ашхоси манфиатдор мегарданд. Мақсади аслии онҳо бо истифода аз ин афрод, ки дорои ҷаҳонбинии илмӣ нестанд, ба равандҳои сиёсии кишварҳои ҷаҳон таъсир расонидан аст.

Дар ин замина, равандҳои дар ҷаҳон баамаломада гувоҳӣ медиҳад, ки танҳо кишварҳои соҳибилм метавонанд ҳастии худро ҳифз намоянд, чунки тавсеаи ҷаҳонбинии илмӣ дар ҷомеа ба рушди кишвар мусоидат карда, ҳамчун муҳаррики пешбарандаи ҷавонон ба роҳи илм маҳсуб меёбад. Ҷаҳонбинии илмӣ дар шуури ҷавонон ҳамчун қутбнамо самтҳои зеринро муайян мекунад:

- барои фаъолияти амалӣ ва назариявӣ дастуру мақсадҳоро муайян мекунад;
- ба ҷавонон имкониятҳои муносиби ба мақсад ва вазифаҳои худ расиданро мефаҳмонад;
- ҷавононро бо усулҳои шинохту фаъолият мусаллаҳ мегардонад;
- барои дарки арзишҳои воқеии ҳаёт ва фарҳангу тамаддун имкон фароҳам меоварад.

Боиси таъкид аст, ки Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомал Раҳмон дар мулоқот бо ҷавонон санаи 21-уми майи соли 2021 таъкид намудаанд: *«Дар шароити пешрафти босуръати илму техника ва технологияҳо масъалаи баланд бардоштани сатҳи маърифату саводнокии ҷавонон ва ба омӯзиши илму донишҳои замонавӣ фаро гирифтани онҳо, аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини мо ба ҳисоб меравад"* [14, 272].

Ҳамин аст, ки шуруъ аз аввали рӯзҳои соҳибистиқлолӣ сиёсати мақсадноку муваффақонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки аҳаммияти илм ва нақши он дар рушди устувори мамлакат ба мақому манзалати аҳли илм таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, барои рушди маънавӣ ва моддии ин қишр тадбирҳои судмандро роҳандозӣ намудааст. Ба мушкилоти ҷойдошта нигоҳ накарда, маҳз дар нахустин солҳои ба даст

овардани Истиқлоли давлатӣ марҳала ба марҳала тадбирҳои мушаххас дар самти илм ва захираҳои илмии мамлакат амалӣ гардонида шуданд.

Аз ҷумла: "Зиёда аз 200 ҳуҷҷати меъёрии ҳуқуқии муҳиме, ки дар даврони Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида ба соҳаи илм, қабул шуданд, барои ташкили низоми идора ва рушди илми ватанӣ, беҳтар шудани заминаи моддию техникии муассисаҳои илмӣ ва амсоли инҳо мусоидат намуданд" [14, 271].

Дар мадди аввал муҳайё кардани шароит барои тамоми давраҳои таҳсил, шуруъ аз сатҳи аввал (кӯдакистонҳо) то дараҷаи гирифтани маълумот барои соҳибкасб гардидан (донишгоҳу донишкадаҳо) аз тадбирҳои муассири Ҳукумати мамлакат маҳсуб мешавад. Бо ин мақсад "... дар давоми беш аз 30 соли соҳибистиқлолӣ зиёда аз 3900 муассисаи таҳсилоти умумӣ, аз ҷумла муассисаҳои типи нав, яъне гимназия, литсею коллеҷ, инчунин, донишгоҳу донишкада бунёд кардем. То замони Истиқлоли давлатӣ дар кишвар 13 муассисаи таҳсилоти олӣ бо 65 ҳазор донишҷӯ фаъолият дошт. Ҳоло ин рақам ба 47 ва шумораи донишҷӯёни онҳо ба зиёда аз 220 ҳазор нафар расидааст" [10].

Дар баробари ба таҳсил фаро гирифтани қишри ҷавон ҷиҳати ҳавасмандӣ ва қадр кардани хизматҳои дар сатҳи илм нишондодаи олимони ҷавон таъсиси ҷоизаҳои гуногун дастгирии навбатӣ ба шумор меравад. Аз ҷумла барои қадр кардани хизматҳои олимони ҷавон дар соҳаҳои гуногуни илми кишвар таъсиси ҷоизаҳои гуногун унвонҳои фахрии "Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон", "Корманди шоистаи Тоҷикистон", "Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ", "Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон номи Абуалӣ ибни Сино дар соҳаҳои илм ва техника", "Ҷоизаи давлатӣ Тоҷикистон ба номи Исмоили Сомонӣ" ва дигар мукофотҳо намунаи беназири дастгирии қишри илммеҳвар маҳсуб меёбад.

Бар замми тамоми дастгириҳои давлат ва Ҳукумати кишвар ҳанӯз баъзе масъалаҳо роҳи ҳалли худро бевосита талаб менамоянд. Дар робита ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар санаи 30-майи соли 2024 нигаронии худро доир ба вазъи кам будани кадрҳои унвондори соҳаҳои мухталифи илм иброз доштанд: *"Ҳоло дар кишвар қариб 5900 нафар кадрҳои дорои дараҷа ва унвони илмӣ фаъолият менамоянд, ки 886 нафар ё 15,5 дарсади онҳо доктори илм (аз ин 146 нафар ё 16 дарсад занон), 4800 нафар номзади илм ва 158 нафар доктор аз рӯйи ихтисос мебошанд. То замони соҳибистиқлолӣ дар кишвар 3300 нафар кадрҳои дорои дараҷа ва унвони илмӣ, аз ҷумла 229 нафар докторҳои илм ва 3074 нафар номзадҳои илм фаъолият мекарданд. Яъне дар давраи соҳибистиқлолӣ шумораи кадрҳои дорои дараҷа ва унвони илмӣ 1,8 баробар, аз ҷумла докторҳои илм*

қариб чор баробар ва номзадҳои илм 1,6 баробар зиёд гардидааст. Таъкид месозам, ки ин нишондиҳандаҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд"[10].

Омори дар боло нишон додашуда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки новобаста аз имкониятҳо то ҳол масоили илм дар миёни ҷавонон чандон эътибор надорад. Бо дарназардошти талаботи ҷомеаи кунунӣ бояд ҳавасмандгардонии бештар ба самтҳои зилзиласанҷӣ, энергетика, геология, меъморӣ, металлургия ва амсоли инҳо равона карда шавад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки талабот ба ин ихтисосҳо дар кишвар зиёд буда, аммо хоҳишмандон барои интихоб кам ба назар мерасад. Бо дарки муҳит ва иқлими кишвар рӯз то рӯз талабот ба ихтисосҳои зикрашон дар боло рафта меафзояд.

Бо дарки хатарҳои муосир, ки аксаран пешгӯйинашаванда мебошанд, омода кардани ҷавонон дар самти вирусология, иммунология, генетикаи тиббӣ (омӯзандагони бемориҳои авлодӣ ё наслӣ) ба манфиати кор мебошад.

Дар партави "Соли маърифати ҳуқуқӣ" рушд бахшидан ба ихтисоси "ҳуқуқи байналмилалӣ", ки нарасидани ҷавонони лаёқатманд дар ин соҳа бевосита чашмрас аст, мебояд дар мадди назари мактабҳои олӣ қарор гирад, зеро барои ҳифзи ҳуқуқ дар арсаи байналмилалӣ маҳз ҳамин соҳаи ҳуқуқ муваззаф аст. Яке аз сабабҳои нарасидани кадрҳо дар ин соҳа омода набудани ҷавон аз ҳар лиҳоз, чи аз ҷиҳати забондонӣ ва чи аз ҷиҳати фаҳмиш дар соҳаи ҳуқуқ, мебошад. Ҳамчунин, ба роҳ мондани робитаҳои зич барои таҳсил дар донишкадаҳои кишварҳои ҳамсоя, табодули таҷриба миёни қишри ҷавони донишгоҳҳои гуногуни ҷаҳон бамаврид арзёбӣ мегардад.

Аксари олимони соҳа ба он назаранд, ки истифодаи ғайримақсаднок аз шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун омили калидии ба илм таввачуҳ накардан миёни ҷавонони кишварҳои дар ҳоли рушд маҳсуб мешавад. "Рушди бемайлони технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла телефонҳои мобилӣ, шабакаҳои иҷтимоии интернетӣ ва ғайра, ки истифодаи онҳо ҷавононро аз китобхонӣ ва маърифати илмию назариявӣ дур менамоянд" [4, 67].

Тавре Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд: *"Рушди маърифатнокии аҳолӣ, тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ ва ҷалби бештари ҷомеа, алалхусус, наврасону ҷавонон ба илмомӯзӣ, ки бунёди онро илмҳои табиӣ ва риёзӣ ташкил медиҳанд, василаи асосии пешгирӣ кардани хурофот, ифротишавӣ, зоҳирпарастии динӣ ва гароидан ба ғояҳои иртиҷоӣ мебошад"* [10].

Ҳамин тавр, ҳар марҳалаи рушди ҷомеа вобаста ба ҳадафҳои доштааш дар назди соҳаи илм низ вазифаҳои навро мегузоранд, ки ҷустуҷӯйи роҳҳои дарку баррасии ин масъалаҳои ҳалталаб чораҳои иловагиро металабад.

Дар ҷойи дигар муҳаққиқи тоҷик С.С.Ятимов хеле бамаврид таъкид намудааст: “Фаъолияти мактаб, маориф – кӯшишҳои ташаккули ҷаҳонбинии мардум, махсусан ҷавонон, мебояд ба он нуқтае равон карда шавад, ки маҳз худи инсон, дониш, хирад, ақл ва фаросати ӯ омили хушбахтии ӯст” [16,14].

Акнун вақти он расидааст, ки ҷавонони мо дарк намоянд, ки маҳз бо роҳи дониш гузаштагони мо ҳастии худро дар саҳифаҳои таърих ҷой додаанд. “Ба гуфти Абуалӣ Сино, агар ба чароғ равған ҷон бахшад, ба инсон илм” [16,14]. Дар ҷойи дигар доир ба нақши илм дар ҳаёти инсон хеле ба маврид зикр гардидааст: “Инсоне, ки ба илму хиради одамӣ бовар дорад ва ба он такя мекунад, барои худ ва ҷомеа муфид, ҳадди ақал, безарар аст ” [16,14].

Баҳри расидан ба ҳадафҳои дар пешистода барои тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар шуури ҷавонон пешниҳодҳои зерин ба манфиати кор арзёбӣ мегардад:

- Дар руҳияи меҳнатдӯстӣ тарбия кардани ҷавонон, шуруъ аз нахустин зинаҳои таълимӣ. Тавре медонем, илм роҳест, ки аз ҳар нафар меҳнати зиёдро талаб мекунад ва танҳо нафаре дар ин роҳ муввафақ мешавад, ки шебу фарозҳои ин роҳро таҳаммул карда, то расидан ба қуллаи ниҳоӣ таҳаммулро пешша намояд.
- Нашри китобҳои руҳбаландкунанда дар робита ба ҳаёти нафарони илмӣ ва зиндагии онҳо дар роҳи расидан ба мувваффақияти илмӣ. Ин ба рушди шахсии ҷавонон ва рушди илм дар мамлакат мусоидат менамояд.
- Шароити имрӯза саъю кӯшиши ташкили системаи муштараки ташаккули ҷаҳонбинии илмиро барои ҷавонон тақозо менамояд. Шароити тахассусие, ки тавассути он ҷаҳонбинии илмии қишри ҷавон ташаккул меёбад, аз ҳар ниҳод фаъолияти пурсамари илмиро талаб менамояд. Бешак, дар ин давра нақши зиёиёни миллӣ, ки зодаи ин сарзаминанд, бесобиқа аст.
- Мустаҳкам кардани пояҳои анъанаи устоду шогирд дар роҳи илм, ки хосси ниёгони мост босамар арзёбӣ мегардад. Мутафаккири тоҷик Абдураҳмони Ҷомӣ ва шогирдаш Алишери Навоӣ намунаи хубест, дар гузашта ва имрӯза. Агар аз як тараф, илму адабиёти он замонаро рушд дода бошад, дар замони кунунӣ робитаи фарҳангии тоҷику ӯзбекро ба ҳам мепайвандад.
- Ба вуҷуд овардани муҳиту фазои муайяни назариявию амалӣ таввасути зиёиёни миллӣ барои ҷавонон, бо эътирофи муҳити илмии дохилию берунӣ ва натиҷаҳои бадастоварда пешниҳодҳо барои ноил шудан ба дастовардҳои боқимондаи илмӣ.

Ҳамин тавр, раванди омӯзиши масъалаҳои марбут ба тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар кишвар нишон медиҳад, ки дар

ташаккулёбии тамоми соҳаҳо, қабл аз ҳама, нақши илм барҷаста буда, дар ҳошияи марҳалаи нав–саноатикунонии босуръати кишвар аҳаммияти бузурги илмию амалиро пайдо намудааст. Метавон гуфт, ки маҳз ҷаҳонбинии илмӣ имконияти ҳаматарафаи шинохти роҳи дурустро ба ҷавонон нишон медиҳад. Раванди тавсеаи тафаккур ва ҷаҳонбинии илмӣ дар шуури ҷавонон вазифаи аввалиндараҷаи падару модар ва ниҳодҳои илмӣ мебошад. Тарғибу ташвиқи шахсиятҳои таърихӣ бештар аз пештар кушода ва фаҳмонидани саҳифаҳои пурифтихори миллӣ ба тафаккур ва ҷаҳонбинии илмии ҷавонон нақши мусбат дорад.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳмон Қурбонов Амнияти зеҳнӣ ва истиқлолияти давлатӣ (Таҳлили иҷтимоӣ-сиёсӣ). –Душанбе: Ирфон, 2016. -108 с.

2. Ғаюров Лоиқ Шералиевич. Таҳлили заминаҳои меъёрии ҳуқуқии ҳамгироии илм ва маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022 №4 (80). –223-234 с.

3. Имомалиева Раногуль Мадалиевна, Философия образования и ее связь с другими научными направлениями, //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022 №4 (80). –265–274 с.

4. Исозода Тоҷиддин Исо. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба амнияти зеҳнӣ, //Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022 №4 (80). –65–72 с.

5. Қурбонов Абдураҳмон Шерович. Баъзе хусусиятҳои рушди маориф дар замони муосир,//Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022 №2 (78). –282–290с.

6. Манбаи электронӣ: https://skysmart.ru/articles/obshestvoznanie/mirovozzrenie Санаи муроҷиат: 13.06.2024

7. Мировоззрение как объекть философской рефлексии (И. Кант, М. Хайдеггер, М.Шеллер) манбаи электронӣ: https://cyberleninka.ru/article/n/mirovozzrenie-kak-obekt-filosofskoy-refleksii-i-kant-m-haydegger-m-sheler/viewer

8. Мухаков Манучеҳр Амирхонович. Дастовардҳои кишварҳои хориҷӣ дар соҳаи байналмилалишавии хизматрасониҳои таҳсилотӣ ва имкониятҳои рушди он дар Тоҷикистон // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2021 № 2(74). –279-294 с.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Манбаи электронӣ: https://mfa.tj/tg/main/view/14089/pajomi-prezidenti-jumhurii-tojikiston-muhtaram-emomali-rahmon-dar-borai-samthoi-asosii-sijosati-dokhili-va-khorijii-jumhuri (Санаи муроҷиат 01.05.2024)

10. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар. 30.05.2024 – Душанбе , манбаи электронӣ http://president.tj/node/33541

11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва

ходимони дини кишвар. 09.03.2024.–Душанбе. манбаи электронӣ: http://prezident.tj/node/32921

12. Усмонзода Х.У. Амалияи ҷомеасозӣ ва муосирият. – Душанбе: Дониш, -2020. –212 с

13. Усмонзода Х.У. Тоҷикистон дар масири тағйирёбии иҷтимоӣ. Душанбе: Дониш, 2022. – 212 с.

14. Усмонзода Хайриддин Усмон, Донаева Камола Холматовна. Таъсиргузории мактабҳои илмӣ ба рушди малакаи таҳқиқотии олимони ҷавон дар даврони Истиқлолият // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2022 №2 (78).– 270–281 с.

15. Ятимов С. Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ. –Душанбе: Ганҷнашриёт, 2015.–144 с.

16. Ятимов С.С. Тавоно бувад, ҳар ки доно бувад, // Илм ва амният, № 1 (3), 2023.–7-20

РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ И НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СТРАНЫ

ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН,
ведущий специалист Управления анализа и прогнозирования внутренней политики Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (+992) 918-36-21-22.

В данной статье анализируются и обсуждаются вопросы науки и научного мировоззрения с учетом современных международных процессов. В эпоху развития науки и техники для повышения имиджа страны на национальной и международной арене наука считается одним из эффективных средств достижения этой цели. Анализ проблемы развития мышления и научного мировоззрения в сознании молодежи показывает, что научные достижения являются важным фактором презентации страны в современное время.

В связи с этим, автор подчеркивая важность мышления и научного мировоззрения, отмечает, что создание и улучшение прежних условий работы с молодежью являются одним из ключевых методов. Автор также считает целесообразным в этом отношении роль национальной интеллигенции.

Ключевые слова: *Таджикистан, Лидер нации, развитие науки, образование, встреча, развитие, мышление, мировоззрение, научное*

мировоззрение, молодежь, сознание, конкуренция, высшее образование, рыночная экономика, национальная интеллигенция, роль.

DEVELOPMENT OF THINKING AND SCIENTIFIC WORLDVIEW IN THE CONSCIOUSNESS OF YOUTH AS FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON,
Leading specialist of the Department of analysis and forecasting of
internal policy of the Center for Strategic Research under
the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tell: (+992) 918-36-21-22.

This article analyzes and discusses issues of science and scientific worldview taking into account modern international processes. In the era of development of science and technology to enhance the image of the country in the national and international arena, science is considered one of the effective means to achieve this goal. An analysis of the problem of developing thinking and a scientific worldview in the minds of young people shows that scientific achievements are an important factor in the presentation of the country in modern times.

In this regard, the author, emphasizing the importance of thinking and a scientific worldview, notes that the creation and improvement of previous conditions for working with youth are one of the key methods. The author also considers the role of the national intelligentsia appropriate in this regard.

Keywords: *Tajikistan, Leader of the nation, development of science, education, meeting, development, thinking, worldview, scientific worldview, youth, consciousness, competition, higher education, market economy, national intelligentsia, role.*

УДК: 631

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ

РУСТАМ РАҲМАТЗОДА,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
735700, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14;
тел: (+992) 907-70-89-50; e-mail: farzona070489@.ru.

ИСМАТУЛЛОЗОДА БАҲОР,
унвонҷӯйи Институти иктисодиёт ва системаи тадқиқоти
илмии тараққиёти кишоварзии Ҷумҳурии Точикистон
Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав 306;
тел: (+992) 907-02-20-00; e-mail: farzona070489@mail.ru

Дар мақола асосҳои назариявии сармоягузорӣ ва самтҳои афзалиноки баланд бардоштани самаранокии иктисодии истеҳсолоти кишоварзӣ дар соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтаанд. Муаллифон марҳалаҳои гуногуни инкишофи назарияи иқтисодиро, ки ба тағйир ёфтани мафҳуми сармоягузорӣ мусоидат кардаанд, пешниҳод кардаанд. Инкишофу рушди минбаъдаи ақидаҳои иқтисодӣ, ки нисбат ба равандҳои сармоягузорӣ дар асарҳои гуногун инъикос ёфтаанд, баррасӣ шудаанд.

Ҳамчун нишондиҳанда бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба мафҳумҳои бебозгашти сармоягузорӣ муфассалтар таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Дар мақола тавсия дода мешавад, ки бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба мафҳумҳои бебозгашти сармоягузорӣ муфассалтар таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад.

Калидвожаҳо: *сармогузорӣ, самаранокии иқтисодӣ сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ, рейтинги сармоягузорӣ ҷолибияти молиявӣ, қарз ва молҳои сармоягузорӣ, рушди устувор, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, баҳодиҳии рейтингӣ.*

Омили калидии рушди иқтисодӣ дар иқтисоди миллиро сармоягузорӣ ташкил медиҳад. Дар кишварҳои аз ҷиҳати саноат рушдкарда ба масъалаҳои фаъолгардонии фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи давлатӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир карда мешавад. Ин ҳамчунин бо он рабт дорад, ки

коҳиш додани фаъолнокии сармоягузорӣ дар дилхоҳ кишвари ҷаҳон ҳамчун таҳдиди ҷиддии амнияти миллӣ маънидод мегардад. Маҳз сармоягузориҳои мунтазам рушдёбандаи дорои навгониҳои моддигардонидашуда бо роҳи ташаккулёбӣ ба таъсиси истеҳсолоти рақобатпазир, натанҳо қувваи ҳаракатдиҳандаи рушди истеҳсолот мебошанд, балки онҳо қобилияти таъмин намудани суръат ва сифати баланди рушди иқтисодиётро доранд [13. 65].

Сармоягузорӣ дар худ маҷмуи ҳодисаҳо ва равандҳои мураккаберо ифода мекунад, ки дар шаклҳои гуногун инъикос гардида, дар доираи сиёсати умумии иқтисодии аз ҷониби давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ амалишаванда рушд меёбад. Онҳо асосноккунии ҳатмии ҳаҷми зарурии сармоягузорӣ, сарчашмаҳо, сохтор ва самтҳои истифодаи онҳоро бо мақсади таҷдиди воситаҳои асосӣ ва баланд бардоштани сатҳи техникии онҳо, дар бар мегиранд. Дар баробари ин, мафҳуми “иқтисоди сармоягузорӣ” як қатор таърифҳоро дорад.

Марҳалаҳои гуногуни инкишофи назарияи иқтисодӣ ба тағйир ёфтани худи мафҳуми сармоягузорӣ мусоидат карданд. Дар асри XVII таълимоти меркантилизм хукмрон буд, ки намояндагони он бойигарии миллатро бо пул ва пулро бо филизоти қиматбаҳо муайян мекарданд. Манбаи асосии бойигарӣ тиҷорати берунӣ ба ҳисоб мерафт, ки он ба мамлакат воридшавии пул ва мутаносибан рушди иқтисодиётро бо роҳи нигоҳ доштани тавозуни мусбати тиҷорат таъмин мекард [10].

Инкишоф ва рушди минбаъдаи ақидаҳои иқтисодӣ нисбат ба равандҳои сармоягузорӣ дар асарҳои физиократҳо инъикос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, муҳаққиқ Ф. Кэне, ки аввалин шуда сохтори табиию моддиро муайян намуда буд, онҳоро ба ду категория ҷудо намудааст.

Аз олимони тоҷик, ки ба таҳқиқи масъалаҳои методологияи самаранокӣ ва ҷолибияти сармоягузорӣ машғул шудаанд, Ҷ.С. Пиризода, Р.Р.Қудратов, Қ.Қ. Давлатзода, А.А. Мадаминов, Ш.Ш. Бозоров, А.Эргашев, Ф.А. Қодиров ва ғайраро зикр кардан мумкин аст [1,3]. Масалан, мутобиқи Қонун «Дар бораи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли маблағгузории капиталӣ» (аз 10.02.2016,№357) сармоягузорӣ– «воситаҳои пулӣ, коғазҳои қиматнок, молу мулки дигар, аз ҷумла, ҳуқуқи молумулкии дорои баҳои пулӣ мебошанд, ки ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва (ё) фаъолияти дигар бо мақсади ба даст овардани фоида ва (ё) самари дигари муфид гузошта мешаванд». Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ (воситаҳои асосӣ), аз ҷумла, хароҷот барои сохтмони нав, тавсеа, бозсозӣ ва таҷдиди таҷҳизоти техникии корхонаҳои амалкунанда, харидани мошинҳо, таҷҳизот, афзор, лавозимот, корҳои лоиҳакашию пажуҳишӣ ва масрафи дигар сармоягузории капиталӣ номида мешавад. Ҳамин тариқ, сармоягузории

капиталӣ фақат яке аз шаклҳои сармоягузорӣ мебошад, на муродифи он, чунонки баъзан дар адабиёти илмӣ тасвир карда мешавад [11. 3-15].

Ба категорияи аввал пешпардохт (аванс)-и аввалия тааллуқ дониста шудааст, ки он хароҷоти деҳқононро дар чунин самтҳо дар бар мегирад: ба даст овардани машинҳои кишоварзӣ, биноҳо, ҳайвоноти корӣ–“фонди техникаи кишоварзӣ”, ки муҳлати гардиши он даҳ солро ташкил медиҳад.

Ба категорияи дуюм бошад, пешпардохтҳои солона тааллуқ дорад, аз ҷумла: хароҷот ба тухмӣ, кирояи коргарони кишоварзӣ ва монанди инҳо. Дар баробари ин, сармоягузорӣ ҳамчун раванди ба навсозӣ ва зиёд кардани сармоя нигаронидашуда баррасӣ гардидааст, ки бо ёрии он на танҳо амалигардони истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ амалӣ карда мешавад, балки сарвати миллӣ дар маҷмуъ, афзоиш меёбад.

Асосгузори мактаби классикии иқтисодӣ А.Смит қайд кардааст, ки натиҷаи меҳнати солонаи ҳар як халқиятро бо ду роҳ зиёд кардан мумкин аст: аз ҳисоби зиёд кардани шумораи коргарони сермаҳсул ва ё бо роҳи зиёд кардани қувваи истеҳсолии коргарони қаблан кирояшуда. Барои ноил шудан ба чунин ҳадаф бояд маблағи барои таъсиси ҷойҳои нави кории кормандон ва ё такмил додани мошину дастгоҳҳо истифодашаванда зиёд карда шавад [2, 335]. Аз ҷониби муҳаққиқи мазкур муносибати мантиқӣ муқаррар карда шудааст: сарвати халқиятҳо–шумораи коргарони истеҳсолкунанда – қувваи истеҳсолии меҳнат–ҳаҷми сармояи дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумшуда. Дар баробари ин, ӯ сармояеро, ки барои афзун гардондани сарвати миллӣ истифода бурдан мумкин аст, номбар намудааст:

– машинаҳо ва дастгоҳҳо;

–биноҳои фоидаовар (иншоотҳо ва биноҳои истеҳсолӣ);

– воситаҳои барои баланд бардоштани сифати замин (обёрӣ, заҳбурҳо ва ғайра) нигаронидашуда;

– дониш ва молу мулки ба даст овардаи аҳолӣ ва сармояи гардон.

Ҳамин тариқ, муҳаққиқ А.Смит хароҷоти барои ҷуброн кардан ё зиёд кардани сармоя равона гардидаро, ки дар шаклҳои болозикр арзи вуҷуд дорад, ба сармоягузорӣ мансуб донистааст [2, 166-335].

Инкишоф ва рушди минбаъдаи назарияи сармоягузорӣ аз ҷониби асосгузори таълимоти марксизм Карл Маркс пешниҳод гардид. Аз ҷониби ӯ равандҳои сармоягузорӣ ба сатҳҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ тақсимбандӣ ва мазмуну самти мақсадноки онҳо муайян карда шуда, шартҳои умумии мувозинат дар бозорҳои сармоягузорӣ ва молӣ, инчунин номувофиқ будани ҳаракати сармояи ба қарз додашавандаи «фиктивӣ», ки андӯхтани пулиро аз раванди сармоягузории воқеӣ дур мекунад, муқаррар карда шудааст [4,135].

Таҳқиқи раванди сармоягузориро ҳамчун як ҷузъи масъалаи нисбатан умумӣ–механизми амалигардонии бозори сармоя, асосгузори мактаби неоклассикии иқтисодӣ А.Маршалл анҷом додааст. Дар баробари ин, бозори сармоя бо таъсири мутақобилаи талабот ва пешниҳод муаррифӣ гардида, ба ҳайси субъектҳои бозор шахсони алоҳидае баромад мекунанд, ки барои фаъолияти худ ангезаҳои ҳавасмандгардонии гуногун доранд [4,135].

Дуюм, ҳангоми арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ омилҳои зерин бояд ба назар гирифт:

–самаранокии тиҷоратӣ (молиявӣ), ки оқибатҳои молиявии татбиқи сармоягузориро дар бар мегирад;

–самаранокии буҷетӣ, ки оқибатҳои молиявии сармоягузорӣ ба буҷетҳои маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷумҳуриявиро инъикос менамояд;

–самаранокии иқтисодии муқоисавӣ, ки бартариҳои технологӣ ва дигар афзалиятҳои лоиҳаи сармоягузории мазкурро воқеъбинона тавсиф намуда, хароҷот ва натиҷаҳои муқоисашавандаро, ки бо татбиқи ин лоиҳа дар шароити муқарраршуда алоқамананданд, ба инобат мегирад.

Сеюм, равандҳои сармоягузориро дар алоҳидагӣ аз дигар равандҳо ва ҳодисаҳои иҷтимоию иқтисодии дар иқтисодиёт ба амалоянда баррасӣ кардан номумкин аст ва ҳатто бештар аз ин, ҳангоми татбиқи онҳо бар зарари ҳамдигар - мувофиқати тарафайн зарур аст.

Дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ, муносибатҳои методии олимони хориҷӣ ва ватанӣ, самтҳои фарққунандаи рушди ин таҳқиқоту пажуҳишҳо чунин хулоса бароварда шуд, ки тафсири илмии мафҳуми «сармоягузорӣ» бояд инҳоро инъикос намояд:

–муносибатҳои захиравию хароҷотӣ, зеро истифодаи воситаҳо ташаккули пешакии онҳоро дар назар дорад;

–фоиданокии сармоягузорӣ ҳамчун танзимгари асосии мувофиқати захираҳо ва сармоягузориҳо, ҳаҷм ва динамикаи онҳо; мавҷудияти унсурҳои хавф ва номуайянӣ дар пешгӯйии натиҷаҳо.

Дар асоси маълумоти болозикр, тахти сармоягузорӣ бояд гузориши хатарноки сармояи пулӣ ва ҷисмонӣ, инчунин, арзишҳои зеҳнӣ бо мақсади такрористеҳсоли васеи он дар объектҳои соҳибкорӣ ё фаъолияти дигар ва бо ин роҳ ба даст овардани фоида ё дар оянда ба даст овардани самараи дигари фоиданок дар соҳаи иқтисод фаҳмида шавад. Таҳқиқоти мо ба ҳамин шакли моҳияти сармоягузорӣ асос ёфтааст [5,135-255].

Сармоягузориҳо аз ҷиҳати мазмуни худ як қисми захираҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки аз истеъмоли ҷорӣ гирифта шуда, бо интизории ба даст овардани даромади оянда ба истеҳсолот сармоягузорӣ карда мешаванд. Динамикаи сармоягузорӣ он нишондиҳандаи асосии раванди такрористеҳсолӣ буда, таносуби нисбатани умумиеро ифода мекунад, ки тибқи он ҷомеа захираҳои мавҷударо байни истеъмоли ҷорӣ ва вазифаҳои дар оянда зинда мондани худ тақсим мекунад.

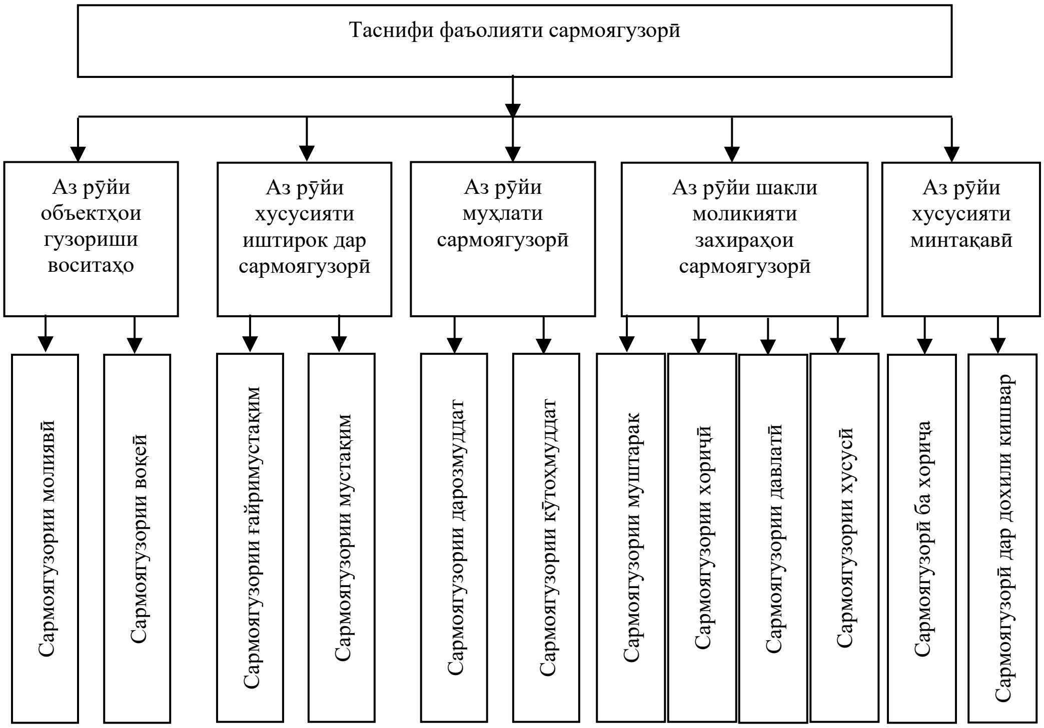

Расми 1.1.1. Таснифи фаъолияти сармоягузорӣ

Истеҳсоли такрории омилҳои истеҳсолот, дар сурати рушди самарасохаи иҷтимоию иқтисодии он, дар шакли афзоиши миқдорӣ ва сифатӣ ба амал баровардa мешавад. Ин ба такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ низ бо дарназардошти саломатӣ, дараҷаи фарҳангу маърифат ва омодагии касбии онҳо комилан дахл дорад.

Раванди сармоягузорӣ фаъолияти бисёрҷонибаи иштирокчиёни раванди такрористеҳсолӣ доир ба зиёд кардани сармояи миллат мебошад. Он бо динамикаи низоми иқтисоди бевосита алоқаманд буда, тамоми марҳалаҳои раванди такрористеҳсолкуниро (истеҳсол, тақсим, мубодила, истеъмол) маҳз аз тарафи ҳаракати неъматҳои сармоягузорӣ инъикос менамояд.

1. *Сармоягузории молиявӣ* – гузориши воситаҳо ба активҳои молиявӣ дар ду шакл:

а) сармоягузориҳои молиявии ба истеҳсолӣ нигаронидашуда, ки дар ҳаракати сармоягузориҳои воқеӣ миёнаравӣ мекунанд;

б) сармоягузориҳои спекулятивии молиявӣ, ки ба зиёд кардани пул тавассути спекулятсия дар коғазҳои қиматнок ва асъори кишварҳои гуногун нигаронида шудаанд.

Ҷудо кардани сармоягузориҳои воқеӣ ва молиявӣ яке аз хусусиятҳои асосии гурӯҳбандии онҳо мебошад. Сармоягузории воқеӣ ва молиявӣ маблағгузории захираҳо барои такрористеҳсоли одӣ ва васеи фондҳои асосии истеҳсолӣ, инчунин, ҳама навъҳои сармоягузорӣ ба арзишҳои сармоявии фаъолияти истеҳсолӣ дар соҳаи истеҳсолоти ғайримоддӣ мебошад.

2. Аз рӯйи хусусияти иштирок дар сармоягузорӣ:

–*Сармоягузории мустақим* иштироки бевоситаи сармоягузор дар интихоби объектҳои сармоягузорӣ ва маблағгузорӣ мебошад. Дар минтақа сармоягузории воқеиро баъзан сармоягузории мустақим меноманд, ки бо истилоҳоти амрикоӣ мухолиф буда, мутобиқи он сармоягузории мустақим сармоягузорӣ ба ширкате маҳсуб меёбад, ки он 10%-и сармояи онро ташкил медиҳад. Агар сухан дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ равад, пас дар амалияи ҷаҳонӣ ба сармоягузории мустақим сармоягузориҳоеро тааллуқ медонанд, ки зиёда аз 25%-и сармояи ширкатро ташкил медиҳанд.

Дар гурӯҳи сармоягузориҳои воқеӣ навъҳои зерини сармоягузориро ҷудо кардан мумкин аст:

–сармоягузориҳои ба сохтмони нав ва васеъ кардани иқтидорҳои истеҳсолӣ,

–таҷдид ва аз ҷиҳати техникӣ аз нав мусаллаҳ гардондани истеҳсолоти мавҷуда;

–бозпасгардии маблағи таҷҳизот,

–ба бино ва иншоотҳои азкормонда нигаронидашуда.

Сармоягузории мустақим асосан аз ҷониби сармоягузорони омӯзонидашуда амалӣ карда мешавад, ки дар сатҳи кофӣ доир ба объекти сармоягузорӣ маълумоти дақиқ доранд, механизми сармоягузориро хуб медонанд ва чун қоида дар ин самт таҷрибаи ғанӣ доранд.

–*Сармоягузории ғайримустақим* сармоягузорие мебошанд, ки тавассути миёнаравҳои сармоягузорӣ ё дигар миёнаравҳои молиявӣ миёнаравӣ мекунад.

3. Аз рӯйи давраҳои сармоягузорӣ:

–*Сармоягузории кӯтоҳмуддат* – сармоягузорӣ ба муҳлати на бештар аз як сол мебошад *(масалан, пасандозҳои кӯтоҳмуддат, харидорӣ намудани сертификатҳои амонатии кӯтоҳмуддат ва ғайра)*.

–*Сармоягузории дарозмуддат* – сармоягузориҳое мебошанд, ки барои

маблағгузорӣ ва таъсису афзоиш додани андоза ва ҳамчунин ба даст овардани активҳои ғайригардон ба муддати тулонӣ (зиёда аз як сол) истифода бурда мешаванд, ки таъйиноти ғайритиҷоратӣ доранд.

4. Аз рӯйи навъи моликияти захираҳои сармоягузорӣ:

–*Сармоягузории хусусӣ*–сармоягузорие мебошад, ки аз ҷониби шаҳрвандон, инчунин, субъектони соҳибкории шакли моликияти ғайридавлатӣ амалӣ мегардад;

–*Сармоягузории давлатӣ*–маблағгузорие мебошад, ки аз ҷониби мақомоти идораи ҳокимияти давлатии ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ, фондҳои ғайрибуҷетӣ ва маблағҳои қарзӣ, инчунин аз ҷониби корхонаю муассисаҳои давлатӣ аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва қарзӣ анҷом дода мешавад;

–*Сармоягузориҳои хориҷӣ*–ҳама намудҳои амвол ва дороиҳои зеҳние мебошанд, ки аз ҷониби сармоягузорони хориҷӣ ба объектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва дигар хелҳои фаъолият бо мақсади ба даст овардани даромад сармоягузорӣ карда мешаванд. Сармоягузорони хориҷӣ метавонанд шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии хориҷӣ, давлатҳо ва ташкилотҳои байналмилалӣ бошанд.

5. Аз рӯйи хусусиятҳои минтақавӣ:

–*Сармоягузорӣ дар дохили кишвар (сармоягузории дохилӣ)*– маблағгузорӣ ба объектҳои сармоягузорие, ки дар ҳудуди кишвар ҷойгиранд;

–*Сармоягузорӣ ба хориҷа*–маблағгузорӣ ба объектҳои сармоягузорие, ки берун аз қаламрави кишвар ҷойгиранд.

Таснифи дар боло овардашудаи фаъолияти сармоягузорӣ, ба андешаи мо, хусусиятҳои нисбатан муҳимтарини онро инъикос мекунад ва дар ҳолати зарурӣ вобаста ба ҳадафҳои илмӣ, таҳқиқотӣ, соҳибкорӣ ва дигар ҳадафҳо аниқ ва васеътар карда шавад.

Ҳамин тариқ, хулосаи муаллиф чунин аст, ки вобаста ба маълумоти болозикр ва бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба мафҳумҳои бебозгашти сармоягузорӣ муфассалтар таваҷҷӯҳ кард. Бояд ба таври возеҳ ва равшан кард, ки хароҷоти сармоягузорӣ бо хароҷоти бебозгашт ва сармоягузорӣ–бо раванди бебозгашт чӣ кор мекунад. Хароҷоти сармоягузорӣ дар ҳолате ба хароҷоти бебозгашт табдил меёбанд, агар онҳо ба корхона, истеҳсолот ё ширкати мушаххас равона карда шаванд. Бинобар ин, қисми зиёди сармоягузориҳо дар ақидаҳои маркетингии таблиғи молу маҳсулот ба истеҳсолот ё як ширкати мушаххас нигаронида шудаанд ва онҳо наметавонанд бозпас гарданд, яъне хароҷоти бебозгашт мебошанд. Аз тарафи дигар, корхонаи кишоварзӣ ё коркард – истеҳсолкунандаи мушаххаси мол аст. Азбаски

чунин корхонаро ба молик (соҳиб)-и дигар фурӯхтан мумкин аст, хароҷоти сармоягузорӣ дар ин ҳолат ҷуброн карда мешавад. Барои муайян намудани самаранокии (даромаднокии) сармоягузориҳо як қатор усулҳои ҳисобкунӣ таҳия шудаанд, ки дар байни онҳо инҳоро метавон ҷудо кард:

–усули арзиши ҷорӣ, ки ҳисоб кардани тамоми воситаҳои воридотиро бо нархҳои ҷорӣ ва муқоисаи онҳоро бо ҳаҷми сармоягузорӣ ифода мекунад;

–усули даромаднокӣ (ҷуброн)-и маблағгузорӣ, ки мутобиқи он вақти барои ҷуброни арзиши аслии сармоягузорӣ зарурӣ ҳисоб карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р. Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // Душанбе: Инфорн, 2021. с.-160 (3.11).

2. Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег: //Кейнс Д. – М.:1948. - 778 с.

3. Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Основы инвестирования: // Гитман Л.Дж., Джонк М.Д. Пер. С англ. М.: Дело, 1997. - 187 с.

4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов Антология экономической классики:// Смит А. Собр. соч.: В 2 т. - Т. 1 – М., 1991. -474 с.

4. Зарук Н.Ф. Экономические проблемы инвестиций в АПК, М.:-2004.-340с.

5. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С.,

6. Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М.: 1993. -264с.

7. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. N 3. М.: - 2005. с. – 204 .

8. Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., Механизмы устойчивого сельского развития. Часть 1. Обеспечение занятости и повышение доходов сельского населения: Методическое пособие, // Петриков А.В., Узун В.Я., Максимов А.Ф., Могилевцев В.И., Шагайда Н.И., Янбых Р.Г. и др., ФЕНУ «Росинформагро- тех», Москва, 2003. С-273.

9. Татевосян Г.М. Обоснование эффективности капитальных вложений с использованием методов оптимизации: //Татевосян Г.М. Экономика и математические методы, 1997.-№12. –С.68-73.

10. Закона «Об инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан» от 11.02.2016, №357.

11. Дж. Кейнс Общая теория занятости, процента и денег: // Дж. Кейнс – М.: ИНФРА- М.:2008. – С.572

12. Э.И Крылов, В.М Власова, М.Г. Егорова и др. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия учеб. Пособ./- М.: Финансы и статистика, 2003. –С.192.

ТЕОРЕТИЧСЕКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИЙ И ПРИОРИ–ТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

РУСТАМ РАХМАТЗОДА,
доктор экономических наук, профессор кафедры экономического анализа Таджикского государственного финансово-экономического университета
735700, Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14;
тел: (+992) 907-70-89-50; e-mail: farzona070489@.ru.

ИСМАТУЛЛОЗОДА БАХОР,
соискатель Института экономики и системных исследований сельскохозяйственного развития Республики Таджикистан
Таджикистан, г. Душанбе проспект Хаёти Нав 306;
тел: (+992) 907-02-20-00; e-mail: farzona070489@mail.ru

В статье рассмотрены теоретические основы инвестирования и приоретитные направления повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства в аграрном секторе республики. Высказано предположение, что разные этапы развития экономической теории способствовают изменению самого понятия инвестиций. В статье рассмотрено дальнейшее развитие экономических представлений об инвестиционных процессах. В качестве индикатора, учитывая особенности инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан, более детальное внимание уделено понятиям необратимого инвестирования. В статье рекомендуется, учитывая особенности инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан, необходимость уделения большого внимания понятиям необратимого инвестирования.

Ключевые слова: *инвестиции, экономическая эффективность инвестиций, инвестиционная привлекательность, рейтинг инвестиционной привлекательности финансовые, кредитные и товарные инвестиции, устойчивое развитие, свободные экономические зоны, рейтинговая оценка.*

THEORETICAL BASES OF INVESTMENTS AND PRIORITY DIRECTIONS OF INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION

RUSTAM RAHMATZODA,
Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov str. 64/14;
tell: (+992) 907-70-89-50; e-mail: farzona070489@.ru.

ISMATULLOZODA BAHOR,
Applicant of the institute of economics and system research of agricultural development of the Republic of Tajikistan
Tajikistan, Dushanbe city, Hayoti Nav avenue, 306;
tell: (+992) 907-02-20-00; e-mail: farzona070489@mail.ru

The article examines and evaluates the theoretical foundations of investments and priority areas for improving the economic efficiency of agricultural production in the agricultural sector of the republic. The authors proposed various stages in the development of economic theory, which contributed to a change in the concept of investment. The further development of economic views, which are reflected in various works in relation to investment processes, are considered.

As an indicator, taking into account the specifics of investment activity in the Republic of Tajikistan, attention should be paid in more detail to the concepts of irreversible investments. The article recommends that, taking into account the specifics of investment activity in the Republic of Tajikistan, the concepts of irreversible investments should be considered in more detail.

Keywords: *investments, investment policy, investment attractiveness, rating of investment attractiveness, financial, credit and commodity investments.*

УДК: 332. 556. 620. (575,3)

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚ ДАР НИЗОМИ АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИЮ ЭНЕРГЕТИКӢ

ИСАЙНОВ ҲИСАЙН РАҲИМОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, декани факултаи иқтисод ва идораи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буниҳисорак;
тел: (+992) 918-40-61-42; e-mail: Rakhimovich@mail.ru

МАҲМУДОВ БАҲРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Рӯдакӣ
735360, Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16;
тел: (+992) 918-96-43-00; e-mail: bahriddin-7@mai.ru;

Дар мақолаи мазкур равишҳои асосии баҳогузории самаранокии истифодабарии устуворонаи захираҳои обу энергетикӣ ба риштаи баҳс кашида шудаанд. Ҷанбаҳои назариявии баҳогузории самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ асоснок карда шудаанд. Дар робита ба ин, нишондиҳандаҳои гуногуни баҳогузории рушди устувор, ки СММ ва як қатор кишварҳои пешрафта пешниҳод намудаанд, таҳлил карда шудаанд. Қайд карда шудааст, ки индикаторҳои рушди устувор, бо вуҷуди фарогир ва муҷтамаъ буданашон, наметавонанд аз таъсири субъективияти баҳогузорӣ комилан хориҷ бошанд. Зеро дар аксари ҳолатҳо манфиатҳои як тарафро инъикос менамоянд ва мувофиқан, боиси баҳсҳои тарафҳои мухталиф мешаванд. Такомули назарияи баҳогузорӣ дар чанд соли охир натиҷаҳои мусбатеро дар ин самт (яъне дар самти аз таъсири субъективӣ хориҷ намудани низоми баҳогузорӣ) ба даст овардааст. Яке аз пойгоҳҳои методологие, ки то андозае дар ин самт пешрафт кардааст, назарияи истифодабарии мутавозини захираҳои табиӣ мебошад. Тавозун дар байни нишондиҳандаҳои самаранокии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар назар дошта мешавад. Дар мақолаи мазкур афзалиятҳо ва камбудиҳои назарияи мазкур дар мисоли захираҳои обию энергетикӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки дар асоси методикаҳои маъмули таъмини тавозуни нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, усули навро, ки фарогири таъсири омилҳои геоиқтисодӣ, геоэкологӣ ва геоиҷтимоӣ мебошад, пешниҳод намоянд.

Калидвожаҳо: *захираҳои табиӣ, рушди устувор, баҳогузорӣ, самаранокӣ, индикаторҳои рушд, назарияи тавозун, захираҳои обу энергетикӣ, муҳити геоиқтисодӣ, геоэкологӣ ва геоиҷтимоӣ.*

Дар назария ва методологияи истифодабарии самараноку устуворонаи захираҳои обиву энергетикӣ мавқеи махсусро равишҳои баҳогузорӣ ин раванд ба худ ихтисос додаанд. Бояд гуфт, ки консепсияи рушди устувор низоми куллие мебошад, ки дорои принсипҳо ва индикаторҳои баҳогузории равандҳои муайяни иқтисодию иҷтимоӣ аст. Яъне ин консепися ниёз ба коркарди усулу равишҳои нав надорад, аммо бо таваҷҷуҳ ба ҳолатҳои хос зарурати равшанӣ андохтан ба равишҳо ва усулҳои баҳогузории ин ё он шакли истифодабарии захираҳои табиӣ пеш меояд.

Бояд гуфт, ки зарурати баҳогузории самаранокии истифодабарии устуворонаи захираҳои табиӣ ва аз ҷумла захираҳои обу энергетикӣ, бо он асоснок карда мешавад, ки ҳангоми қабули қарорҳои идоракунӣ, интихоби гузинаҳои оқилонаи сармоягузорӣ, муҳлати татбиқи ин ё он лоиҳа ва амсоли он ба иштибоҳ роҳ дода нашавад. Аз тарафи дигар, натиҷаҳои баҳогузорӣ барои муқоисаи дараҷаи инкишоф дар давраҳои муайян, барои ба назар гирифтани масири ояндаи рушд, бартараф намудани камбудиҳо, такмили механизми рушди соҳа ва беҳтар намудани сифати амалиёти идоракуниву танзими равандҳои истеҳсол, мубодила ва фурӯши маҳсулот истифода мешаванд.

Назарияи баҳодиҳӣ аз пайдоиши инсон дар сайёраи Замин сарчашма мегирад, зеро тибқи як далели собитшуда, дар таҳқиқоти фалсафӣ назарияи баҳодиҳӣ дар генезиси худ хусусияти иҷтимоӣ дорад. Инро бо он шарҳ медиҳад, ки ҳангоми амалӣ намудани ғаризаҳои асосии худ, яъне ҳифзи насл инсон ба таври интуитивӣ ва бешуурона баъзан ҳамеша аз тариқи раванди баҳодиҳӣ (муқоиса) бо дигарон саъй ва кӯшиш мекард, ки арзиши манфиати шахсии худро дарк намояд. Масъалаи «таваллуд»-и назарияи арзиш дар якҷоягӣ бо шахс қисман мухолиф аст, зеро ҳар як объект, новобаста аз шахс ва предмети баҳодиҳӣ, як навъ арзиши дохилӣ дорад, ки онро сохтори мафҳуми арзиш исбот мекунад [16, 6].

Таърихи таълимоти иқтисодӣ шоҳиди он аст, ки дар ибтидои баҳодиҳии иқтисодӣ аввал арзиши иҷтимоӣ бештар ба назар гирифта мешуд. Ин меъёр (меъёри иҷтимоӣ) дар азхудкунӣ ва истифодаи захираҳои замин, баъдан захираҳои сӯзишворӣ ва энергетикӣ, захираҳои маъданӣ, тадриҷан бо дигар навъҳои захираҳо ба унвони маҳаки асосӣ қабул шуда буд. То ин, ки батадриҷ ҷанбаи экологӣ ба унвони меъёри калидии баҳогузории самаранокии истифодабарии тамоми неъматҳои табиӣ қабул шуд, ки асоси консептуалии он дар доираи назарияи хизматрасонии

экосистемавӣ ташаккул ёфт. Дар заминаи он консепсияи рушди устувор ба миён омад.

Бузургтарин форумҳои Созмони Милали Муттаҳид дар Рио-де-Жанейро (1992) ва Йоханнесбург (2002) ба масъалаҳои рафъи буҳрони экологӣ ва иҷтимоӣ ва роҳҳои гузариши инсоният ба навъи рушди устувор бахшида шуда буданд. Аз дидгоҳи назариявӣ, хулосаи муҳимми санадҳои СММ муқаррарот дар бораи зарурати тағйир додани модели иқтисодии рушд барои ҳамаи кишварҳои ҷаҳон–кишварҳои пешрафта, рӯ ба тараққӣ ва иқтисоди дар ҳоли гузариш буд. Консепсияи рушди устувор тайи ду даҳсолаи охир дар фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва бисёр кишварҳо ба таври умум пазируфта шуд.

Бо вуҷуди ин, дар коркарди нишондиҳандаҳои (меъёрҳои, маҳакҳои) баҳогузории истифодабарии захираҳои табиӣ баҳсҳои илмӣ ба таври густурда идома доранд. Пайдоиш ва рушди консепсияи рушди устувор ба бисёр суолҳои ин баҳс ҷавоби қонеъкунанда дода тавонист, вале камбудиҳои баҳогузории субъективиро натавонист бартараф намояд. Аз ин рӯ, ин баҳс то ҳол идома дорад ва бо васеътар шудани имкониятҳои инсон дар самти истифодаи захираҳои табиӣ тезутундтар мешавад. Ба таври умум, зарурати таҳияи равишҳои нави андозагирӣ ва арзёбии истифодаи захираҳои табиӣ бо таваҷҷуҳ ба пешрафти илмию техникӣ ва рушди системаҳои иқтисодӣ то рафт мубрамияти тоза касб мекунад.

Ҳадафҳои рушди устувор, ки муқаррароти асосии он дар санадҳои СММ таҷассум ёфтааст, ислоҳоти ҷиддиро талаб мекунад. Мисоли равшани он баҳсҳои байнидавлатӣ дар истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, минҷумла, обҳои байнисарҳадӣ ба ҳисоб меравад. То имрӯз дар соҳаи таҳия ва истифодаи нишондиҳандаҳои рушди устувор, ки сатҳи ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташударо инъикос мекунанд ва барои пешгӯйӣ ва идоракунии ин раванд заруранд, таҷрибаи ғание ҷамъ оварда шудааст, аммо, ба назари мо, пурра ва кофӣ нест. Вобаста ба шароити кишварҳои гуногун (минтақаҳои гуногун), ин нишондиҳандаҳо мутобиқшавиро талаб мекунанд.

Нишондиҳандаҳои мазкурро "индикаторҳои рушд" ном мебаранд ва онҳо барои ҳаллу фасли вазифаҳои зерин заруранд: муайян намудани максадҳои мушаххаси сиёсати ичтимоию иктисодӣ ҷиҳати гузариш ба рушди устувор ба маънои миқдории ин мафҳум; таҳияи стратегияҳо (энергетикӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ) барои рушди оянда; пешгӯйии самараи чорабиниҳои пешбинишуда; мониторинги ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор; арзёбии пешрафтҳои бадастомада; маълумот барои банақшагирӣ ва қабули қарорҳо аз ҷониби мақомоти дахлдор ва ғайра.

Комиссияи СММ доир ба рушди устувор системаи мукаммали нишондиҳандаи рушди устуворро таҳия кардааст, ки аз 132 индикатор иборат мебошад. Онҳо ба чаҳор гурӯҳ (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, экологӣ ва институтсионалӣ) тақсим шудаанд. Ин нишондиҳандаҳо аз рӯйи самти мақсаднок ба се категория тақсим мешаванд:

1. Нишондиҳандаҳое, ки қувваи пешбарандаи фаъолият, равандҳо ва хусусиятҳои инсонро тавсиф мекунанд, ки ба рушди устувор таъсир мерасонанд.

2. Нишондиҳандаҳои ҳолате, ки вазъи кунунии ҷанбаҳои гуногуни рушди устуворро тавсиф мекунанд.

3. Нишондиҳандаҳои вокуниш, ки имкон медиҳанд вокуниши сиёсӣ ё дигар вокунишҳо барои тағйир додани ҳолати кунуниро дошта бошанд [13, 86].

Аз солҳои 90-ум то ба ҳол системаи нишондиҳандаҳои экологии Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (СҲИР) низ маъмул гаштааст, ки ба он 30 кишвари аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи Аврупо, Амрикои Шимолӣ ва минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором дохил мешаванд. Нишондиҳандаҳои ин система барои таъмини ноил гардидан ба ҳадафҳои зерин истифода мешаванд: *мониторинги пешрафти нишондиҳандаҳои экологӣ; ҳамгироии беҳтари манфиатҳои экологӣ ба сиёсати соҳавӣ ва иқтисодӣ.* Ин нишондиҳандаҳо ба модели “фишор–ҳолат–вокуниш” (ФҲВ) асос ёфтаанд, ки ба таъсиси робитаҳои сабабу натиҷа байни фаъолияти иқтисодӣ ва шароити экологӣ ва иҷтимоӣ кумак мекунанд ва ба тасмимгирандагону ҷомеа дар муайян кардани робитаи байни ин соҳаҳо ёрӣ мерасонанд. Яъне баҳсҳои субъективии ба миён омадаро танзим мекунанд.

Низоми нишондиҳандаҳое, ки барои беҳтар кардани идоракунии муҳити зист дар Амрикои Марказӣ таҳия шудаанд, чор навъро дар бар мегирад: *фишор, ҳолат, таъсир, вокуниш* [17]. Нишондиҳандаҳое, ки соҳаҳои иқтисодӣ, экологӣ, иҷтимоӣ, экологию иқтисодӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, иҷтимоию экологӣ ва таъсири мутақобилаи онҳоро инъикос менамоянд, дар шакли системаҳои иттилоотии ҷуғрофӣ муаррифӣ шудаанд, ки истифодаи онҳоро ба таври дастури аёнӣ дар раванди банақшагирӣ ва қабули қарорҳо осон мекунад. Инчунин, нишондиҳандаҳо аз рӯйи масъалаҳои асосии рушд сохторбандӣ шудаанд: истифодаи замин, буридани ҷангал, истеъмоли оби тоза, инфрасохтор, офатҳои табиӣ ва ғайра.

Гурӯҳи дигаре низоми индикаторҳои истифодабарии мутавозини захираҳои табииро пешниҳод кардаанд. Назарияи мазкур ҳамгироии индикаторҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро чун асоси баҳогузории рушди устувор ва самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, ифода мекунад. Онро ба таври нақшавӣ чунин пешниҳод намудаанд (расми 1).

Мувозинат дар ин мавриди ҳифзи неруи табиӣ, нигоҳ доштани мувозинати байни истифодаи захираҳои табиӣ ва такрористеҳсолкуниро дар назар дорад. Ҳангоми истифодаи захираҳои табиӣ, сармояи табиӣ кам шуда, сармояи истеҳсолӣ зиёд мешавад. Дар робита ба захираҳои табиии барқароршавандаи биологӣ, такрористеҳсол метавонад табиӣ ва сунъӣ бошад. Шарти тавозун чунин шакл дорад:

$$И \leq В \ \mathbf{(1)}$$

Дар инҷо: И–истифодабарии захираҳои табиӣ; В–такрористеҳсоли захираҳои табиӣ. Яъне такрористеҳсоли захираҳои табиӣ ва ё барқароршавии онҳо бояд аз ҳаҷми истифодабариашон зиёд бошад, ё ҳадди ақал ба он баробар бошад. дар шароити такрористеҳсоли босуръат таносуб ба таври зерин ифода мешавад.

$$В > И \ \mathbf{(2)}$$

Дар замони шуравӣ ҳамин таносуб шакли зеринро дошт:

$$И < \mathbf{2}В \ \mathbf{(3)}$$

Дар мавриди захираҳои барқарорнашаванда (минералӣ) формула шакли зеринро мегирад.

$$И \geq В \ \mathbf{(4)}$$

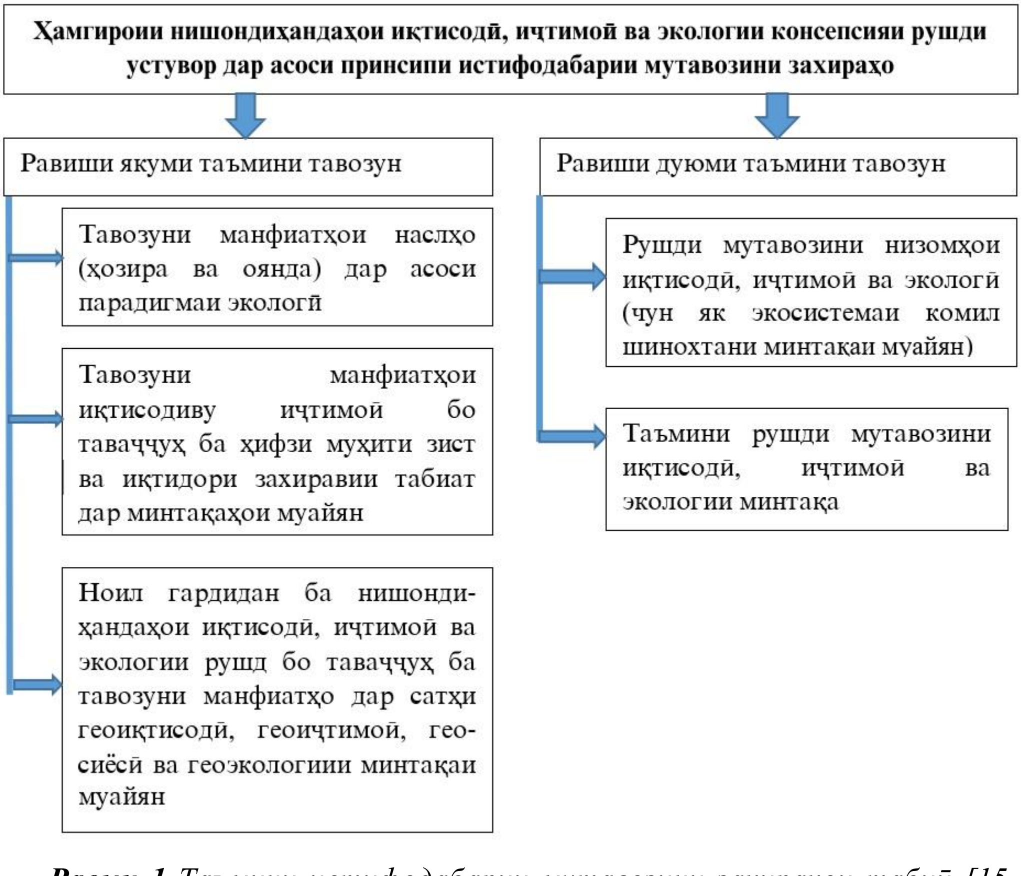

Расми 1 *Таъмини истифодабарии мутавозини захираҳои табиӣ [15, с.12].*

Чунин хусусияти идоракунии мутавозини муҳити зист дар асарҳои В.Г.Игнатов, А.В.Кокин ва Л.А.Батурин [3,4,5] инъикос шудааст, ки дар онҳо муаллифон идоракунии мутавозини муҳити зистро аз рӯйи қобилияти барқарорсозии табиат муайян мекунанд. Онҳо натанҳо сифати муҳити зист, балки сифатҳои барқароршавии захираҳоро низ ба назар мегиранд. Минбаъд ҳангоми тавзеҳи қонунияти идоракунии мутавозини муҳити зист ба онислоҳот дар шакли ба инобат гирифтани иқтидори азхудкунии минтақаи муайян ворид карда мешавад, ки дар доираи он шароити идоракунии мутавозини муҳити зист амалӣ мегардад. Шарти идоракунии мутавозини муҳити зист дар ин ҳолат муодилаи зеринро пешбинӣ мекунад:

ТЭР = (ТВПР + ТВКС) х АПР (5)

Дар ин ҷо:

ТЭР–суръати рушди иқтисодӣ; ТВПР–суръати такрористеҳсоли захираҳои табиӣ; ТВКС–суръати такрористеҳсоли сифати муҳити зист; АПР – потенсиали азхудкунии табиат аст, ки дар шароити фишори назаррас ба муҳити беруна ҳамеша аз 1,0 камтар аст.

Мувофиқи таносуби мазкур ТЭР дар доираи нигоҳ доштани иқтидори азхудкунии табиӣ дар як сол набояд аз 0,5 дарсад зиёд бошад. Ин ҳолат аз ҳисоби иқтидори азхудкунии табиат барқарор гардидани сарватҳои табиӣ ва муҳити зистро таъмин менамояд. Аз таърифи мазкур бармеояд, ки суръати афзоиши тараққиёти иқтисодиёт бояд хусусияти ҷубронпазир дошта бошад, яъне афзоиши онҳо афзоиши такрористеҳсолкуниро низ муайян кунад. Гузашта аз ин, зарфияти азхудкунӣ ҳар қадар устувор бошад, арзиши тарҳҳо барои такрористеҳсол ва ТЭР ҳамон қадар зиёд мешавад. Тазоди инкишофи ҷомеаи инсоният дар замони муосир ҳам, дар ҳамин нукта ифода меёбад: *рушди иқтисодӣ бамаротиб аз раванди барқароршавии неъматҳои табиӣ суръати бештар дорад.* Яъне тавозун байни индикаторҳои экологии рушд, аз як тараф ва индикаторҳои иқтисодию иҷтимоӣ, аз тарафи дигар, риоя намешаванд.

Тавозуни ҳадафҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ҳам истифодаи равиши иҷтимоию иқтисодиро дар идоракунии муҳити зист ва ҳам равиши геоэкологӣ ва иҷтимоию иқтисодиро пешбинӣ мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки мафҳуми рушди устувор аз ҳудуди ҷуғрофии як кишвар фаротар баррасӣ шавад. Гумон меравад, ки ин равишҳо ҳамоҳангсозии ҳадафҳои зерсистемаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро таъмин намуда, мувозинати байни натиҷаи (таъсири) иқтисодӣ ва зарари иқтисодии аз оқибатҳои экологӣ ва иҷтимоӣ расонидашударо таъмин мекунанд. Аммо механизми ягонаи тавофуқи байнидавлатӣ нисбат ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, аз ҷумла захираҳои обию энергетикӣ, вуҷуд надорад.

Дар сатҳи минтақаҳои алоҳидаи кишвар (яъне як кишвар) усуле, ки муҳаққиқ Н.П.Голубеская пешниҳод намудааст, қобили таваҷҷуҳ мебошад [2]. Дар он таносуби рушди устворро аз мавқеи тавозуни омилҳои умумии рушд (захиравӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ) дар як минтақаи мушаххас баррасӣ карда мешавад. Дар равиши мазкур шартҳои мувозинат инҳоянд:

$$\sum_{i=1}^{n} Pi = \sum_{a=1}^{m} Econa = \sum_{b=1}^{i} Cb = \sum_{d=1}^{c} Ecold, \qquad (6)$$

Дар ин ҷо: ки дар он Pi – омили i-уми аст, бо i = 1…n; Econa – омили a-юми иқтисодӣ мебошад дар ҳолати a…м; Cb – б–омили иҷтимоӣ дар ҳолати бо b… l; Ecold – омили экологии d-ум аст дар ҳолати бо d… g.

Таносуби мазкур барои таъмини мувозинат шарти асосии аксиоматикиро дар назар дорад: агар ҳар як система мутавозин бошад, идоракунии муҳити зистро метавон мутавозин муайян кард. Мувозинат, дар тафсири муаллиф (яъне дар тафсири Н.П. Голубеская), истифодаи аз ҷиҳати экологӣ устувор ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самараноки захираҳои табиӣ мебошад, ки ноил шудан ба мувозинатро дар қонеъ кардани манфиатҳои динамикии дорои хусусиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегирад. Аммо, чуноне, ки гуфтем, ин равиш барои як минтақаи хос аст, ки аз тарафи як мақомоти давлатӣ идора мешавад ва раъйи тарафҳои дигари манфиатдорро инъикос намекунад.

Гурӯҳи дуюм аз равишҳои методологии таъмини мувозинат иборат аст, ки ба арзёбии зарфиятҳои як низоми (зернизомҳои) иқтисодӣ нигаронида шудаанд. Ин равиш, ки инкишофи мутаносиби зерсистемаҳои экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҳудудро инъикос мекунад, аз ҷониби муҳаққиқ Г.А. Гершонок таҳия шудааст [1]. Татбиқи амалии тавсияҳои методӣ баҳодиҳии сатҳи истифодабарии иқтидори экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа мебошад.

Батадриҷ зарурати таъмини мувозинат аз марзҳои маъмулӣ берун мешавад. Мувозинат, ҳоло ҳамчун мувозинат дар замон ва фазо, яъне мувозинати манфиатҳо аз нуқтаи назари наслҳои зинда ва оянда ва аз мавқеи манфиатҳои аҳолии ҷаҳон, кишварҳо ва қаламравҳо ҷудо карда мешаванд. Мувозинат, инчунин, дар доираи блокҳои алоҳидаи иқтидори захираҳои табиӣ (захираи канданиҳои фоиданок, замин, об, биоресурсҳо), тавозуни байнисистемавӣ–ҳифзи захираҳо, партовҳо ва ғайраро дар бар мегирад. Мувозинат аз рӯйи маънои иқтисодии худ, аз ҷумла принсипи пардохти истифодабарандагони захираҳои табииро барои барқароршавии ҳудуди барои фаъолияти онҳо зарарнокшуда дар назар дорад.

Мувозинатро дар фаъолияти иқтисодӣ бо нигаҳдории системаҳои табиӣ дар асоси муқаррароти (принсипҳои) зерин таъмин кардан мумкин аст:

–тамоми системаҳои табиӣ динамикӣ буда, дахолати антропогенӣ боиси ноустувории онҳо мегардад;

– истифодаи оқилонаи захираҳои табиии барқароршаванда;

– ҷуброни пулӣ барои зарар ба сарватҳои табиӣ.

Мақсад ва вазифаҳои идоракунии мутавозини муҳити зист:

– мутаносиби ҷойгиркунии соҳаҳои истеҳсолот;

–муайян намудани самтҳои дахлдори истифодаи захираҳои табиӣ вобаста ба хосиятҳои онҳо;

– ташкили муносибатҳои байни соҳаҳо ҳангоми тақсими захираҳои табиӣ:

– рафъи таъсири зараровар ба захираҳои табиӣ, пешгирии олудашавии он дар натиҷаи фаъолияти антропогенӣ;

– мураккабии истифодаи захираҳои табиӣ;

– муҳайё намудани шароити солими зисти одамон ва олами ҳайвонот;

– рафъи ҷузъҳои зараровaре, ки табиатан дар он мавҷуд аст ё ба он ворид намудани он ҷузъҳои дар таркиби он зарурӣ буда, вале камчин ҳастанд;

– барқароркунии сунъии муҳити табиӣ.

Барои ҳалли мушкилоти идоракунии мутавозини идоракунии муҳити зист ва гузариш ба стратегияи рушди устувор, модели муосир бо дарназардошти тавозуни байни суръати рушди иқтисодӣ ва суръати такрористеҳсоли захираҳои табиӣ бо таваҷҷуҳ ба зарфияти азхудкунии табиат пешниҳод карда мешавад. Ин модели синергетикӣ (бо дарназардошти синергетикии захираҳои табиӣ ва муҳити зист дар доираи ягонагии пурраи экологии онҳо) аз ҷониби муаллифони рус [ниг.: 15, 19]. пешниҳод шудааст ва қонуни идоракунии мутавозини муҳити зист номида мешавад:

$$T=(t_1+t_2) \times a, \quad (7)$$

Дар ин ҷо: Т – суръати рушди иқтисодӣ (% афзоиши ММД); t_1 – тарҳҳо барои такрористеҳсоли захираҳои табиӣ (% ҳиссаи афзоиши ММД); t_2 – тарҳҳо барои такрористеҳсоли сифати муҳити зист (% аз ҳиссаи афзоиши ММД); а – арзиши беандозаи зарфияти азхудкунӣ, барои захираҳои табиии аз ҷониби одамон ҳанӯз истифоданашуда (дастназада), а $\leq$ 1,0 барои табиат таҳти таъсири фаъолияти иқтисодии инсон буда, а камтар аз 1,0 аст.

Албатта, ин усул як усули комплексӣ аст, аммо истифодаи он барои обҳои байнисарҳадӣ мушкил мебошад. Дар таҳқиқоти олимони тоҷик, аз

ҷумла Ҳ.А. Одинаев, Х.Р. Исайнов, А.Д. Аҳророва, У.Кимсанов, С.Т. Наврӯзов, А.С. Мусинов, С.С. Саидов ва дигарон, то андозае баҳогузории мутавозини истифодабарии обҳои байнисарҳадӣ (таъйиноти энергетикӣ дошта) ба доираи баҳс кашида шудаанд.

Муҳаққиқи тоҷик Ҳ.А.Одинаев бештар нишондиҳандаи ҷуброни иқтисодиву экологии обистифодабариро дар минтақа таҳқиқ кардааст. Ба андешаи ӯ вақте ки сухан дар бораи механизми иқтисодии истифодаи об дар сатҳи миллӣ меравад, пас, албатта, ҳар як давлат ҳуқуқ дорад мустақилона масъалаи ҷорӣ намудани воситаҳои иқтисодӣ ва дигар воситаҳои танзими истифодаи захираҳои обро ҳал кунад. Аммо дар баробари баромадан аз ҳудуди миллӣ, ҳатман саволе ба миён меояд, ки зарурати баррасии оқилона ва одилонаи ниёзҳои кишварҳои дигар (водӣ) ва ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ аз муносибатҳои байнидавлатии об дар асоси ташаккули механизми ҷуброни экологию иқтисодӣ мебошад [14, 5].

Пажуҳиши муҳаққиқ С.Т.Наврӯзов ба таҳияи моделҳои математикии идоракунии обанборҳо, ҳавзаҳои фаромарзӣ ва модулҳои иқтисодии арзёбии истифодаи захираҳои об, аз ҷумла модулҳои банақшагирии минтақаҳо ва арзёбии нархи об, асос ёфтааст. Ба гуфтаи ӯ, «яке аз равишҳои муассир дар истифодаи захираҳои оби фаромарзӣ ин дарёфти роҳҳои созиш барои ҳамаи кишварҳои ҳавзаи фаромарзӣ мебошад. Ин бархӯрд даст кашидан аз тақсими об ҳамчун мол (бархӯрди ҳуқуқӣ) ва гузаштан ба тақсими одилонаи об бо таваҷҷуҳ ба фоидаи аз истифодаи он бадастомадаро дар бар мегирад” [12, 4]. С.Т. Наврӯзов дар банақшагирии масъалаҳои таҳқиқоти захираҳои об ҳавзаи дарёро (*WB)* ҳамчун минтақаи асосии банақшагирӣ ба ҳисоб мегирад. Ба андеши ӯ системаи ҳавзаи дарё аз се ҷузъ иборат аст:– ҷузъҳои манбаъҳо, аз қабили гардиши дарёҳо, каналҳо ва обанборҳо мебошанд; талабот ба ҷузъҳо, ба монанди заминҳои обёришаванда, корхонаҳои саноатӣ ва шаҳрҳо; ҷузъҳои фосилавӣ, ба монанди неругоҳҳо, дубора истифодабарии об ва корхонаҳои коркарди такрорӣ мебошад [12, 23–25]. Аммо дар моделҳои С.Т. Наврӯзов омили тавозуни экологӣ (насли имрӯзу фардо), иқтисодӣ (манфиати ҳама кишварҳои ҳавза) ва иҷтимоӣ пурра ба назар гирифта намешавад.

Мушкилоти асосии таъини нишондиҳандаҳои самаранокии обистифодабарӣ дар асарҳои профессор Ҳ.Р.Исайнов низ муфассал баррасӣ шудааст [ниг.: 6,7,8,9]. Дар таҳқиқоти профессор Ҳ.Р.Исайнов бештар ҷанбаҳои таъмини бехатарии объектҳои бунёдшаванда ва таъмини сатҳи баланди индикаторҳои экологӣ таъкид шудаанд [9, 24].

Муҳаққиқ А.С. Мусинов модели созиши минтақавиро таъриф карда истода, қайд мекунад, ки проблемаи асосии тақсимоти оқилонаи захираҳои об дар кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аз он иборат аст, ки ҳангоми муайян кардани мувозинати Нэш ба созиш аз нуқтаи назари як давлати

алоҳида афзалият дода мешавад (масалан, манфиатҳои Тоҷикистон дар сохтмони неругоҳи барқи обӣ (НБО). Бинобар ин, манфиатҳо бояд тақсим шаванд. Ба андешаи ӯ, кишварҳои болооб обро ба ивази ангишт ва нафт ба ихтиёри кишварҳои поёноб дар мавсими киштукор бояд вогузоранд [ниг.: 10,11]. Аммо талаботи Тоҷикистон ба натиҷаҳои формулаи Парето на ҳамеша аз ҷониби кишварҳои дигар, ки талаботи гуногун доранд, ба назар гирифта мешавад. Аниқтараш, механизми таъмини формулаи Парето дар таҳқиқоти А.С. Мусинов пурра инъикос наёфтааст.

Ба андешаи мо, таҳияи механизми истифодаи ҳамоҳангшудаи захираҳои обӣ ва энергетикии дарёҳои фаромарзӣ системаи возеҳи идоракунии ин захираҳоро дар минтақа тақозо мекунад, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодӣ ва экологии об мусоидат кунад.

Бояд гуфт, ки дохил намудани арзёбии иқтидори табиӣ ва экологӣ ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ боисиислоҳи назарраси андешаҳои мавҷуда дар бораи сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар ва минтақа, инчунин, имкониятҳои онҳо барои таъмини некуаҳволии устувори кишвар мегардад. Дар баробари ин, бояд дарк кард, ки на фаровонии захираҳои табиӣ ва на мавқеи мусоиди ҷуғрофии минтақа ба таври худкор суръати устувори чунин рушд, сатҳи баланд ва сифати зиндагии мардумро кафолат намедиҳад. Дар шароити кунунии иқтисодӣ, дар тамоми Осиёи Марказӣ тамоюлҳое равшананд, ки хусусияти интенсивии рушди иқтисодиро муайян мекунанд.

Дар ин ҷо як қатор сабабҳое муайян карда мешаванд, ки дар соҳаҳои гуногун ва дар сатҳи мухталиф ва миқёси таъсири гуногун амал мекунанд: набудани стратегияи дарозмуддати иқтисодии аз ҷиҳати экологӣ мутавозиншуда ва меъёрҳои баҳодиҳии самаранокии он дар байни кишварҳои минтақа (Осиёи Марказӣ), сиёсати яктарафаи иқтисодии кишварҳо, ки боиси истифодаи нодурусти захираҳои табиӣ мегардад; набудани сиёсати дахлдори минтақавии экологӣ; сиёсати номутаносиби сармоягузорӣ ва гайра.

Вобаста ба ин, зарурати таъмини тавозуни индикаторҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии рушди устувор дар минтақа мушкилоти нав ба нав эҷод мекунад. Идоракунии мутавозини экологӣ – идоракунии муҳити зист аст, ки ба нигоҳ доштани таносуби оқилонаи фаъолияти (таъсири) инсон ба муҳити табиӣ нигаронида шудааст, ки дар он истифодаи муҳити табиӣ барои қонеъ кардани ниёзҳои экологӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии саломатии ҷомеа дар шароити ноил шудан ба мувозинати умумии муҳити зист амалӣ карда мешавад. Омилҳои рушд (захираҳо, экологию иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ) дар як минтақаи мушаххас ва истифодаи онҳо мутобиқи вазифаҳои стратегӣ ва тактикии рушди байниминтақавӣ ва геосиёсӣ,

барномаҳои идоракунии рушди иҷтимоию иқтисодии минтақавӣ, ки ба арзёбии мавҷудияти захираҳо, рушди иқтисодӣ ва амнияти экологӣ дар минтақа бо мақсади ноил шудан ба рушди устувор нигаронда шудааст, мувофиқат мекунад.

Ҳоло бо таваҷҷуҳ ба таҳлили равишҳои асосии баҳогузории самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ ва аз ҷумла захираҳои обиву энергетикӣ, формулаи умумии истифодаи мутавозини захираҳои обиву энергетикӣ дар як минтақаи дорои хусусиятҳои хоси геоиқтисодӣ, геоиҷтимоӣ, геоэкологӣ ва геосиёсӣ метавонад шакли зеринро гирад.

$$\textbf{ГВЭ}_{\textbf{сб}} = \sum_{i=1}^{N} \boldsymbol{P_I} = \sum_{i=1}^{N} \text{Экон}_{\text{а}} = \sum_{i=1}^{N} \text{С}_{\boldsymbol{b}} = \sum_{i=1}^{N} \text{Экол}_{\boldsymbol{d}} \quad \textbf{(9)}$$

Дар ин ҷо: $ГВЭ_{сб}$ – идоракунии мутавозуни захираҳои обию энергетикӣ дар сатҳи геоиқтисодӣ, геоиҷтимоӣ ва геоэкологӣ; P_1–омили захиравии рушди ММД бо таваҷҷуҳ ба таъсири ВЭ (I = 1 ... N); $Экон_а$ – омили иқтисодии рушд бо таваҷҷуҳ ба таъсири ГВЭ (a = 1 ... M); C_b – омили иҷтимоии рушд бо таваҷҷуҳ ба таъсири ГВЭ (b=1...L); $Экол_d$ – омили рушди муҳити зист бо таваҷҷуҳ ба таъсири ГВЭ (d = 1 ... G) мебошад. Таносуби мазкурро агар дар дохили як кишвар ифода кардани шавем пас он намуди зеринро мегирад:

$$\textbf{ВЭ}_{\textbf{сб}} = \sum_{\text{вэ}=\textbf{1}}^{\text{Н}} \text{И}_{\text{вэ}} = \sum_{\text{вэ}=\textbf{1}}^{\text{Н}} \text{Вп}_{\text{вэ}} = \sum_{\text{вэ}=\textbf{1}}^{\text{Н}} \text{Во}_{\text{вэ}} \quad \textbf{(10)}$$

Дар ин ҷо: $ВЭ_{сб}$ – идоракунии мутавозуни захираҳои обию энергетикӣ, Ивэ – дараҷаи (темп) истифодаи захираҳои обию энергетикӣ; $Вп_{вэ}$–суръати барқарорсозии табиии захираҳои обию энергетикӣ (потенсиали азхудкунӣ); $Во_{вэ}$–суръати барқарорсозии муҳити табиӣ аз ҷониби ҷомеа; (вэ = 1... Н).

Албатта, татбиқи равиши пешниҳодшуда сатҳи баланди рушди низоми оморӣ ва таъминоти иттилоотиро ҷиҳати муҳосибаи он дар мисоли итстифодабарии захираҳои обию энергетикии кишварҳои Осиёи Марказӣ талаб мекунад. Айни ҳол сатҳи нокифояи рушди низоми иттилоотӣ ва оморӣ муҳосибаи моделҳои ояндабиниро каме душвор гардонидааст.

Таҳлили методологияи равишҳои асосии баҳогузории самаранокии истифодабарии устуворонаи захираҳои обу энергетикӣ дар минтақа имкон дод, ки хулосаҳои зеринро пешниҳод намоем:

1. Тағйироти эволютсиониро дар объекти баҳодиҳӣ дар шакли (пайдарҳамии) зерин тавсиф кардан мумкин аст: «захираҳои табиӣ–зарфияти захираҳои табиӣ–хизматрасонии экосистема–сармояи табиӣ». Объекти арзёбӣ (баҳогузорӣ) торафт мураккабтар мегардад, ки дар хусусияти мураккаб ва серпаҳлу доштани фаъолиятҳои марбут ба истифодаи захираҳои табииро ифода мекунад.

2. Индикаторҳои баҳодиҳии дараҷаи самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ, ки дар Консепсия рушди устувор *(инчунин, он*

индикаторҳое, ки дар заминаи низоми пешниҳодшуда аз тарафи СММ дар баъзе манотиқи кураи Замин мустақилона аз тарафи чанд давлат коркард шудаанд) наметавонанд ба равандҳои ҷаҳонишавии замони муосир ҷавобгӯй бошанд. Камбудии асосии онҳо субъективӣ буданашон аст. Бинобар ин кишварҳои дигар минтақаҳо ва аз ҷумла кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ, бояд бо таваҷҷуҳ ба шароити геосиёсӣ, геоиқтисодӣ, геоиҷтимоӣ ва геоэкологии худ низоми индикаторҳои баҳодиҳии дараҷаи самаранокии истифодабарии захираҳои табиӣ (аз ҷумла захираҳои обию энергетикӣ)-ро кор карда бароянд.

2. Объекти асосии баҳодиҳии истифодаи захираҳои табиии (иқтидори иқтисодии) қаламравҳо дар шароити муосир сармояи табиӣ мебошад, ки индикаторҳои он аз вазифаҳои баҳодиҳӣ ва равишҳои мувофиқи он вобаста аст. Ҳангоми арзёбии сармояи табиии миллӣ, ки дар ҳисобҳои миллӣ инъикос ёфтааст, одатан равиши захиравӣ ва ҳангоми баҳодиҳии сармояи табиии минтақаҳо равиши экосистемаи омехта истифода мешавад.

3. Бо равиши захиравӣ объекти асосии баҳогузории самаранокии истифодабрии захираҳои табиӣ ҷузъҳои табиии геосистемаҳо ба ҳисоб меравад, ки барои муайян намудани онҳо равиши мутавозинии иқтисодию иҷтимоӣ ва экологӣ истифода мешавад.

4. Идоракунии мутавозини муҳити зист тавассути моделҳои гуногуни барқарорсозии табиӣ ва сунъии захираҳои табиии истифодашуда дар доираи реҷаҳои гуногуни захиравӣ таъмин карда мешавад. Барои захираҳои табиии барқарорнашаванда–бо роҳи аз нав истеҳсол кардани базаи маъданҳо ё иваз кардани онҳо бо манбаъҳои алтернативии ашёи хом ва энергия. Тавозуни захираҳои табиии барқароршаванда чораҳои мувофикро барои мусоидат ба такрористеҳсоли ҳам сода ва ҳам васеъ тавассути барқарорсозии табиӣ ё сунъии иқтидори захираҳои табиӣ талаб мекунад. Нишондиҳандаҳои тавозуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ маҳз барои мусоидат ба такрористеҳсоли ҳам сода ва ҳам васеъ тавассути барқарорсозии табиӣ ё сунъии он хидмат мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Гершанок Г. А. Формирование стратегии устойчивого развития локальных территорий на основе оценки социально-экономической и экологической емкости : автореф. дисс. ... д-ра. экон. наук. - Екатеринбург, 2006. - 46 с.

2. Голубецкая Н.П. Сбалансированное природопользование в условиях переходной экономики : дисс. … д-ра экон. наук. - СПб., 2001. - 218 с.

3. Игнатов В.Г., Кокин А. В., Батурин Л.А. Сбалансированное природопользование. - Ростов-н/Д.: Ростиздат, 1999. - 432 с.

4. Игнатов В.Г., Кокин А.В. Пути обеспечения региональной экологической безопасности в сбалансированном природопользовании //

Ученые записки СКАГС Государственное и муниципальное управление. - 2000. №2. - С. 17-27.

5. Игнатов В.Г., Кокин А.В. Экология и экономика природопользования. - Ростов-н/Д.: Феникс, 2003. - 512 с.

6. Исайнов Х.Р., Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии)/Монография. - Душанбе, 2020. – 274 с.

7. Исайнов Ҳ.Р., Асоев Б.Х. Дурнамои рушди бозори неруи барқ дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ//Идоракунии давлатӣ. - 2022. - № 2 (56). - С. 75-85.

8. Исайнов Ҳ.Р., Казокзода У.Ҳ. Истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ дар доираи рушди устувори иқтисодӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 5. - С.32-42.

9. Исайнов Ҳ.Р., Фозилов Р.Ш. Идоракунии захираҳои обию ирригатсионии Осиёи Марказӣ: вазъи ҳозира ва роҳҳои ҳал//Тоҷикистон: иқтисод ва идора. - 2020. № 2. - С. 23-33.

10. Мусинов А.С. Критический анализ подходов к использованию водных ресурсов трансграничных рек// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). - Душанбе, РТСУ, 2014. -№ 3 (46). - С.116-121.

11. Мусинов А.С. Разработка экономических моделей распределения водных ресурсов трансграничной реки//Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе: СИНО, 2013. -№ 2/6(120). - С.37-44.

12. Наврузов С.Т. Управление водными ресурсами трансграничных рек (на примере Центральной Азии)/Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. докт. тех. наук. - М., 2008. – 44 с.

13. Новая парадигма развития России в XXI веке. Комплексные исследования проблем устойчивого развития: идеи и результаты [Текст] / Под редакцией В.А. Коптюга, В.М. Матросова, В.К. Левашова. Изд. 2-е. - М.: Academia, 2000. – 416 с.

14. Одинаев Х.А. Пути улучшения использования трансграничных водных ресурсов в условиях Центральной Азии//Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук.-Душанбе: СИНО, 2012. - № 2/7(98). - С.3-9.

15. Теоретико-методологические основы сбалансированного природопользования / Рос. акад. наук., Урал. отд-е, Ин-т экономики; отв. ред. д-р геол.-минер. наук, проф. А. И. Семячков.–Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2019. – 260 с.

16. Юрак В.В., Игнатьева М.Н. Теоретико-методологические основы оценки природных ресурсов и экосистемных услуг в экономике природопользования.–Екатеринбург: Издательство: Уральский государственный горный университет, 2022. – 160 с.

17. Segnestam, L. Developing indicators [Text] / L. Segnestam, M. Winograd, A. Farrow // Lessons Learnt from Central America, Washington: Worldbank, 2000.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ И ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

ИСАЙНОВ ХИСАЙН РАХИМОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор, декан факультета экономики и управления Таджикского национального университета.
734025, Таджикистан, г. Душанбе улица Бунихисорак;
тел: (+992) 918 40 61 42; e-mail: Rakhimovich@mail.ru

МАХМУДОВ БАХРИДДИН НУРИДДИНОВИЧ,
кандидат экономических наук, старшый преподаватель
кафедры экономической теории Кулябского
государствеенного университета имени Рудаки
735360, Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16;
тел**:** (+992) 918-96-43-00; e-mail: bahriddin-7@mai.ru;

В статье рассмотрены основные подходы к оценке эффективности устойчивого использования водных и энергетических ресурсов. Обоснованы теоретические аспекты оценки эффективности использования природных ресурсов. Проанализированы различные индикаторы оценки устойчивого развития, предложенные ООН и рядом развитых стран. Отмечается, что индикаторы устойчивого развития, несмотря на свою инклюзивность и комплексность, не могут быть полностью свободны от влияния субъективности оценки, т.к., в большинстве случаев они отражают интересы одной стороны и, соответственно, приводят к спорам между разными сторонами. Эволюция теории оценивания в последние годы достигла положительных результатов в этом направлении (то есть в направлении устранения субъективного влияния системы оценивания). Одной из методологических основ, добившейся определенного прогресса в этом направлении, является теория сбалансированного использования природных ресурсов. Рассмотрен баланс между экономическими, социальными и экологическими показателями эффективности. В статье преимущества и недостатки этой теории обсуждаются на примере водных и энергетических ресурсов. Автор попытался предложить новый метод, основанный на общепринятых методах обеспечения баланса показателей эффективности использования природных ресурсов, включающий влияние геоэкономических, геоэкологических и геосоциальных факторов.

***Ключевые слова**: природные ресурсы, устойчивое развитие, оценка, эффективность, показатели развития, теория баланса, водно-энергетические ресурсы, геоэкономическая, геоэкологическая и геосоциальная среда.*

RESEARCH METHODOLOGY IN THE SYSTEM OF ASSESSMENT OF EFFICIENT USE OF WATER AND ENERGY RESOURCES

ISAYNOV HISAYN RAHIMOVICH,
Doctor of Economics, Professor, dean of the Faculty of Economics and Management of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Bunihisorak;
tell**:** (+992) 918-40-61-42; e-mail: Rakhimovich@mail.ru

MAHMUDOV BAHRIDDIN NURIDDINOVICH,
Candidate of Economics, Senior Lecturer of the Department of Economic Theory, Kulob State University named after Rudaki
735360, Tajikistan, Kulob city, S. Safarov str. 16;
tell: (+992) 918-96-43-00; e-mail: bahriddin-7@mai.ru

The article considers the main approaches to assessing the efficiency of sustainable use of water and energy resources. Theoretical aspects of assessing the efficiency of natural resources utilization are substantiated. Various indicators of sustainable development assessment proposed by the UN and a number of developed countries are analyzed. It is noted that indicators of sustainable development, despite their inclusiveness and comprehensiveness, cannot be completely free from the influence of subjectivity of assessment, because, in most cases, they reflect the interests of one party and, consequently, lead to disputes between different parties. The evolution of assessment theory in recent years has achieved positive results in this direction (i.e. towards the elimination of the subjective influence of the assessment system). One methodological base that has made some progress in this direction is the theory of balanced utilization of natural resources. The balance between economic, social and environmental performance indicators is considered. In the article the advantages and disadvantages of this theory are discussed on the example of water and energy resources. The author tried to propose a new method based on the generally accepted methods of ensuring the balance of natural resources utilization efficiency indicators, including the influence of geo-economic, geo-ecological and geo-social factors.

Keywords: *natural resources, sustainable development, assessment, efficiency, development indicators, balance theory, water and energy resources, geo-economic, geo-ecological and geo-social environment.*

УДК: 338.001.36

ДУРНАМОИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСИИ МАКРОИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ МИЁНАМУҲЛАТ

СОЛЕҲЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОҲИД,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: +(992) 901-60-70-70; e-mail:Ashurboy@mail.ru

ВОСИДИЁН ФАРҲОД САЪДУЛЛО,
унвонҷӯйи кафедраи умумидонишгоҳии назарияи иқтисодии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел: +(992) 917-68-33-33; e-mail: Fvosidiyon@gmail.com

Дар мақола раванди таҳияи дурнамои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва усулҳои ҳисобкунии нишондиҳандаҳои он баррасӣ карда шудааст. Қайд гардидааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соли 2016 дар доираи "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" дурнамо ва сенарияҳои рушдро барои давраи то соли 2030 муайян намудааст.

Дар мақола шароити зудтағйирёбии иқтисоди глобалӣ ва ноустувории минтақавӣ, инчунин, низоъҳои тиҷоратӣ, ҷоринамоии таҳримҳо нисбат ба шарикони асосии тиҷоратии Тоҷикистон ва тағйирёбии иқлим ҳамчун омили таҷдиди назар намудани баъзе нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ муайян гардидааст. Аз ин рӯ, мақсади мақолаи мазкур бо дарназардошти вазъи кунунӣ таҳия ва пешниҳоди дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ барои давраи миёнамуҳлат аз рӯйи сенарияҳо мебошад. Дар мақола бо дарназардошти таҳлили иқтидору имкониятҳои мавҷуда ва таъсири омилҳои беруна дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ тибқи се сенария, аз ҷумла бӯҳронӣ, воқеӣ ва шиддитнок таҳия карда шудааст.

Ҳангоми таҳияи сенарияҳои мазкур вазъи иқтисоди ҷаҳон, аз ҷумла иқтисодиёти давлатҳои рушёбанда ва шарикони асосии тиҷоратии Тоҷикистон, суръати рушди тиҷорати ҷаҳонӣ, тағйирёбии нархи ҷаҳонии молу маҳсулоти асосӣ, ба монанди нархи нафт, алюминий, пахта, гандум ва тилло ба инобат гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, иқтисоди ҷаҳон, рушди иҷтимоию иқтисодӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, диверсификатсияи иқтисодиёт, саноат, кишоварзӣ, тиҷорати дохилӣ, тиҷорати хориҷӣ, тағйирёбии иқтисоди глобалӣ, таҳримҳои иқтисодӣ, шарикони стратегӣ, сенарияҳо, воқеӣ, бухронӣ, шиддатнок.*

Дурнамои нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ яке аз воситаҳои муҳими ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегӣ ба ҳисоб рафта, барои қабули қарорҳои судманд дар ин ё он соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Асоси тамоми санадҳои стратегию барномавиро дурнамо ташкил дода, дар заминаи он вазифагузориҳо муайян карда мешаванд.

Ба раванди рушди иҷтимоию иқтисодии ҳар як давлат дар баробари омилҳои дохилӣ омилҳои беруна низ таъсири назаррас мерасонанд. Бинобар ин, ҳангоми таҳияи дурнамо дар баробари вазъи ояндаи имконпазири иҷтимоию иқтисодӣ, илмию техникӣ, экологӣ, ҳифзи ҳуқуқ, мудофиаи кишвар ва ғайра вазъи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва равандҳои ҷаҳонӣ низ, ки эҳтимолияти таъсир расонидан ба низоми иқтисодию иҷтимоии кишварро доранд, ба инобат гирифта мешаванд.

Дурнамосозии рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз рӯйи сенарияҳо ин худ раванди таҳияи дурнамо бо таҳқиқотҳои бо худ хос буда, яке аз унсурҳои низоми дурнамосозӣ ба ҳисоб меравад.

Сенарияҳои дурнамо вобаста ба хусусиятҳои хосси ҳар як кишвар таҳия карда шуда, иқтидорҳо, омилҳо ва ҳавфҳои таъсиррасон ба инобат гирифта мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ваколатдори давлатӣ дар самти таҳияи санадҳои банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатии рушди иҷтимоию иқтисодӣ Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст. Стратегияҳои кӯтоҳмуҳлат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат, нақшаи индикативӣ ва дурнамои рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва дар алоқамандӣ бо онҳо барномаҳои давлатии сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро таҳия мекунад [7].

Дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" сенарияҳои инертсионӣ, индустриалӣ ва индустриалию инноватсионӣ пешбинӣ шудааст, ки сенарияи якум афзоиши ҳаҷми номиналии ММД-ро дар солҳои 2016–2030-юм 2 маротиба, сенарияи дуюм 2,7 маротиба ва дар сенарияи сеюм 3,5 маротиба пешбинӣ менамояд [8, 21].

Дар "Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020" сенарияҳои пессимистӣ, реалистӣ ва оптимистӣ пешбинӣ гардида, афзоиши ҳаҷми номиналии ММД дар сенарияҳои мазкур мутаносибан 1,4 маротиба, 1,8 маротиба ва 2 маротиба муайян гардида буд

[1, 14-16].

Бо дарназардошти дар солҳои охир шиддат гирифтани вазъи геосиёсии ҷаҳон, низоъҳои ҳарбию тиҷоратӣ ва таҳримҳои иқтисодӣ байни кишварҳои абарқудрат, инчунин, пайомадҳои тағйирёбии иқлим ва паҳншавии бемориҳои сироятӣ дар "Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025" сенарияҳои рушд тағйир дода шудаанд, аз ҷумла сенарияи буҳронӣ, воқеъбинона ва шиддатнок пешбинӣ гардиданд. Афзоиши ҳаҷми номиналии ММД дар сенарияи буҳронӣ 1,4 маротиба, воқеъбинона 1,5 маротиба ва шиддатнок 1,8 маротиба пешбинӣ шудааст [2, с.47-49]

Ҷадвали 1.

Сенарияҳои рушди санадҳои банақшагирии стратегӣ

Номи санадҳои банақшагирии стратегӣ	Сенарияҳо	Афзоиши ММД	Иҷро дар солҳои 2016-2023
1."Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030"	*1.1.Инертсионӣ*	2 маротиба	2,6 маротиба
	1.2. Индустриалӣ	2,7 маротиба	
	1.3. Индустриалию инноватсионӣ	3,5 маротиба	
2."Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020"	Сенарияҳо	Афзоиши ММД	Иҷро дар солҳои 2016-2020
	2.1. Пессимистӣ	1,4 маротиба	1,6 маротиба
	2.2. Реалистӣ	1,8 маротиба	
	2.3. Оптимистӣ	2 маротиба	
3."Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025"	Сенарияҳо	Афзоиши ММД	Иҷроиш дар солҳои 2021-2023
	3.1. Буҳронӣ	1,4 маротиба	1,5 маротиба
	3.2. Воқеъбинона	1,5 маротиба	
	3.3. Шиддатнок	1,8 маротиба	

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон дар асоси маълумоти ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва оморӣ.*

Аз таҳлили ҷадвали мазкур бармеояд, ки сенарияи индустриалии "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" аллакай дар соли 2023 қариб иҷро шудааст. Дар мавриди бо чунин

тамоюл рушди кардани иқтисоди миллӣ, ҳаҷми ММД дар соли 2030 ба 325 млрд. сомонӣ баробар мегардад, ки нисбат ба соли базавӣ, яъне соли 2015-ум тақрибан 6 маротиба зиёд мебошад.

Вобаста ба ин зарурати таҷдиди назар намудани нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар санадҳои банақшагирии стратегӣ ба миён меояд. Дар доираи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатӣ» [3] ҳамасола дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Товикистон барои давраи миёнамуҳлат аз ҷониби Вазорати рушди иқтисод ва савдо таҳия карда мешавад.

Бояд қайд кард, ки дурнамои нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ барои давраи миёнамуҳлат бо дарназардошти таъмини иҷрои муқаррароти “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, барномаҳои қабулгардидаи давлатию соҳавӣ ва минтақавии рушди иҷтимоию иқтисодии шаҳру ноҳияҳо, инчунин, дастуру супоришҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳангоми ироа гардидани Паём ба Маҷлиси Олӣ ва сафарҳояшон ба минтақаҳои ҷумҳурӣ баён шудаанд, таҳия мегардад. Ҳамзамон, ҳангоми таҳияи он вазъи иқтисоди ҷаҳон ва кишварҳои узви ИДМ, шарикони асосии тиҷоратии кишвар, бахусус Федератсияи Русия, Чин, Қазоқистон, Ӯзбекистон ва дигарҳо, тағйирёбии нархҳо дар бозорҳои ҷаҳонии молию ашёӣ ва тамоюлоти рушди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ дар солҳои охир, ба инобат гирифта мешавад.

Дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2025 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ гардидааст [4].

Сенарияҳои асосии рушди иҷтимоию иқтисодиро дар дурнамои миёнамуҳлат, яъне барои солҳои 2025-2030 таҳлил мекунем.

Тавре дар ҷадвали якум қайд гардид, дар санадҳои банақшагирии стратегӣ сенарияҳои пешбинӣ карда шудаанд. Бо дарназардошти ин, барои давраи миёнамуҳлат, яъне солҳои 2025–2030 таҳияи се сенарияи зерини нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд.

Дурнамо аз рӯйи се сенария таҳия мешавад, яъне сенарияи 1 воқеӣ бо дарназардошти вазъи кунунии иқтисодию иҷтимоӣ ва имкониятҳои мавҷуда таҳия карда мешавад.

Сенарияи 2. Буҳронӣ бо дарназардошти эҳтимолияти сар задани буҳронҳои ҷаҳонӣ ва таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ таҳия карда мешавад.

Сенарияи 3. Шиддатнок бо дарназардошти беҳтар шудани вазъи

иқтисоди ҷаҳон, муътадилии нархҳо ва зиёд шудани имкониятҳо барои таъмини рушди босуръат таҳия карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар раванди таҳия гардидани дурнамо аз рӯйи сенарияҳо фарзияҳои зерин ба инобат гирифта мешаванд:

а) ҳадафҳои мақсаднок ва татбиқи афзалиятҳои миллӣ;

б) тамоюлҳои демографӣ;

в) истифодаи самараноки захираву имкониятҳои мавҷуда;

г) имкониятҳои сармоягузорӣ;

д) самараи ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва минтақавӣ.

Ҷадвали 2.

Омилҳое беруние, ки ҳангоми таҳияи дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ ба инобат гирифта шудаанд (барои сенарияи воқеӣ)

Омилҳо	Воҳиди ченак	Солҳо				
		2026	2027	2028	2029	2030
Суръати рушди иқтисоди ҷаҳон	дарсад	3,7	3,5	3,6	3,9	4,1
Суръати рушди иқтисодиёти давлатҳои рушдёбанда	дарсад	3,9	4	4,7	5,0	5,2
Суръати рушди тиҷорати ҷаҳонӣ	дарсад	2,9	3,0	3,1	3,2	3,5
Нархи ҷаҳонии нафт	долл.як баррел	85	88	95	95	95
Нархи ҷаҳонии алюминий	долл/тон	2700	2800	3000	3000	3100
Нархи ҷаҳонии пахта	долл/тон	1800	1850	1900	1950	1950
Нархи ҷаҳонии гандум	долл/тон	250	260	280	290	310
Нархи ҷаҳонии тилло	долл/кг	88000	88500	88600	89000	89000
Сатҳи миёнаи таваррум дар ҷаҳон	дарсад	4,5	4,6	4,2	4,1	4,1
Қурби рубл нисбат ба доллари ИМА	рубл/доллар	95	98	102	105	110

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон.*

Дар ҷадвали мазкур омилҳое, ки тағйирёбии онҳо метавонад ба рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонад, оварда шудааст ва нишондиҳандаҳо барои сенарияи бухронӣ ва шиддатнок

тағйирёбанда мебошанд.

Ҳоло тағйирёбии якчанд нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии кишварро аз рӯйи сенарияҳои қайдшуда дида мебароем (ниг. ба ҷадвали 3.).

Ҷадвали 3.

Тағйирёбии маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	воҳид	Солҳо					
		2025	2026	2027	2028	2029	2030
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	млн. сомонӣ	165748	190017	217679	247728	283324	324610
	дарсад	107,8	108,3	107,9	108,0	108,6	107,8
Сенарияи 2. Бухронӣ							
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	млн. сомонӣ	165748	178218	194978	213106	233998	255676
	дарсад	107,8	104,3	104,8	105,2	104,7	105,1
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ	млн. сомонӣ	165912	194756	233790	277316	323975	391993
	дарсад	107,8	110,3	110,4	109,8	109,7	110,8

***Манбаъ:** Таҳияи муаллифон.*

Диаграммаи 1.

Суръати рушди маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025–2030

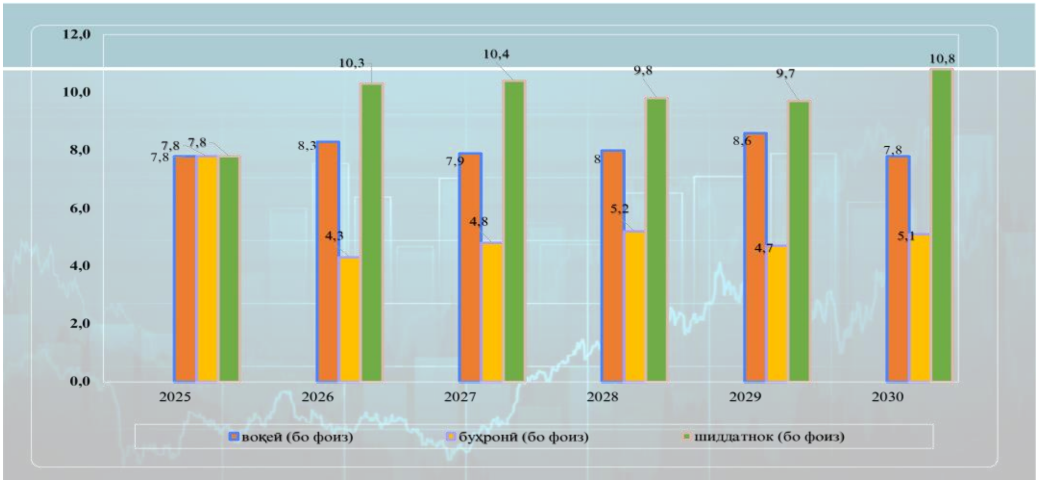

***Сарчашма:** Таҳияи муаллифон.*

Чуноне аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 3 ва диаграммаи 1 бармеояд, суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз рӯйи сенарияи 1, яъне сенарияи воқеӣ, барои давраи солҳои 2025–2030 дар сатҳи 7-8 дарсад

баҳогузорӣ гардидааст. Тавре дар боло қайд кардем, сенарияи воқеӣ бо дарназардошти вазъи кунунии иқтисодию иҷтимоӣ ва имкониятҳои мавҷуда таҳия карда мешавад.

Аз рӯйи принсипи таҳияи дурнамо бо сенарияи воқеӣ дар ҳолати бетаъсирӣ *(бидуни ҳолатҳои буҳронӣ ва дигар ҳолатҳои ғйричашмдошт, ба мисли пандемия)* суръати рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи солҳои қаблӣ таъмин карда мешавад.

Аз рӯйи сенарияи 2 – буҳронӣ суръати маҷмуи маҳсулоти дохилӣ барои соли 2025 дар сатҳи 7,8 дарсад пешбинӣ гардидааст, яъне аз рӯйи таҳлилҳо ва назари коршиносон барои давраи то соли 2025 эҳтимолияти сар задани буҳронҳои ҷаҳонии шиддатнок ва таъсири онҳо ба иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида намешавад. Вале рӯз то рӯз зиёд гардидани низоъҳои тиҷоратию ҳарбӣ, авҷ гирифтани пайдоиши сироятҳои нав, афзоиш ёфтани рақобат байни ширкатҳои бузурги ҷаҳонӣ, аз ҷониби баъзан давлатҳо маҳдуд шудани воридоту содироти молу маҳсулот, дар як нуқтаи назар набудани кишварҳои истеҳсолкунандаи нафт, зиёд шудани талошҳо барои таъмини бозорҳои ҷаҳонӣ аз ҷониби як гурӯҳи давлатҳо ва дигар тамоюлҳои сатҳи ҷаҳонӣ вазъи иқтисоди ҷаҳонро пешгӯйинашаванда гардонида истодааст.

Вобаста ба пешгӯйинашавандагии иқтисоди ҷаҳонӣ ва эҳтимолияти сар задани буҳронҳои сатҳи ҷаҳонӣ тибқи сенарияи 2 суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар барои солҳои 2026-2030 дар сатҳи 4-5 дарсад баҳогузорӣ гардидааст.

Сенарияи шиддатнок бо дарназардошти татбиқи бомуваффақи лоиҳаҳои амалкунандаи энергетикию инфрасохтор, истифодаи самараноки захираҳои обу замин, барқарор кардани иқтидорҳои мавҷуда ва ба кор андохтани зарфиятҳои нави истеҳсолӣ, татбиқи ислоҳоти муваффақона дар бахши воқеии иқтисодиёт, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ ва бартараф кардани монеаҳо дар самти бахши хусусӣ таҳия шудааст. Тибқи сенарияи 3, яъне шиддатнок, суръати афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ барои солҳои 2026-2030 дар сатҳи 9–10 дарсад баҳогузорӣ гардидааст.

Мувофиқи пешгӯйиҳои ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ интизор меравад, ки афзоиши ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2024-2026 дар сатҳи 4,5-8 дарсад хоҳад буд. Хазинаи Байналмилалии Асъор рушди иқтисоди Тоҷикистонро дар солҳои 2024-2025 мутаносибан 6,5 ва 4,5 дарсад баҳогузорӣ менамояд [12, 38]. Бонки Ҷаҳонӣ суръати рушди ММД-и Тоҷикистонро дар соли 2024-ум 6,5 дарсад ва солҳои 2025-2026-ум 4,5 дарсадӣ пешбинӣ мекунад [11, 51].

Бонки Осиёии Рушд иқтисодиёти Тоҷикистонро дар солҳои 2024-2025 дар сатҳи 6,5 дарсадӣ арзёбӣ менамояд [9, 28]. Тибқи баҳодиҳии

Бонки Рушди АвруОсиё рушди иқтисоди Тоҷикистон дар соли 2024-ум 8 дарсад ва солҳои 2025-2026 мутаносибан 8,2 ва 7,8 дарсад пешбинӣ гардидааст [10,6].

Таҳлили дурнамои ташкилотҳои байналмилалии молиявӣ нишон медиҳад, ки новобаста аз тамоюлҳои ҷойдошта дар иқтисоди ҷаҳон, суръати баланди рушди иқтисодӣ дар Тоҷикистон таъмин хоҳад гардид.

Ҷадвали 4.

Тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	**воҳид**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	млн. сомонӣ	71974	88621	103418	117977	136487	159781
	дарсад	120,2	121,3	114,5	111,5	112,6	113,5
Сенарияи 2. Бухронӣ							
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	млн. сомонӣ	71974	81219	88826	97019	106759	116613
	дарсад	120,2	111,6	107,9	107,8	108,3	107,5
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ	млн. сомонӣ	72011	90818	111382	135889	165304	210296
	дарсад	120,2	124,2	120	118,6	117,6	122,1

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон.*

Гузариш ба модели иқтисодии индустриалию аграрӣ ва ҳамчун самти стратегӣ эълон шудани саноатикунонии босуръати кишвар аз таваҷҷуҳ ва муҳиммияти соҳаи саноат дарак медиҳад. Бешубҳа, соҳаи саноат дар таъмини бозори дохилӣ бо молу маҳсулот ва ташкили ҷойҳои корӣ аҳаммияти калон дорад.

Тибқи сенарияи якуме, ки дар ҷадвали 4 нишон дода шудааст, дурнамои ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ барои соли 2025 дар ҳаҷми 71974 млн. сомонӣ бо афзоиши солонаи 120,2 дарсад пешбинӣ гардидааст. Ин нишондиҳанда барои соли 2026-ум 121,3 дарсадро ташкил дода, барои солҳои 2027–2030-юм дар сатҳи 111–114 дарсад баҳогузорӣ гардидааст. Чунин сенария бо дарназардошти татбиқи бомуваффақи лоиҳаҳои амалкунандаи энергетикию инфрасохторӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт таҳия гардидааст, яъне дар давоми солҳои 2025-2026 дар асоси нақшаи таҷлили ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои бамувофиқарасида ба истифода додани корхонаҳои истеҳсолии бузург дар назар аст.

Тибқи сенарияи дуюм барои тамоми давраи дурнамо коҳишёбии суръати афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ мушоҳида мешавад, яъне танҳо соли 2025 суръати афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 20,2 дарсад

баҳогузорӣ гардида, соли 2026-ум 11,6 дарсад ва солҳои 2027-2030-юм дар сатҳи 7-8 дарсад пешбинӣ гардидааст. Сенарияи дуюм сенарияи бухронӣ буда, тибқи он эҳтимолияти сар задани бухронҳои ҷаҳонӣ пешбинӣ шудааст.

Аз рӯйи мушоҳидаҳо солҳои охир суръати рушди иқтисоди ҷаҳон суст гардида истодааст ва таҳримҳои иқтисодию тиҷоратии кишварҳои аврупоӣ ва ИМА нисбати кишварҳои шарикони тиҷоратию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд гардида истодааст, ки он ба шарикони азими тиҷоратӣ, иқтисодӣ ва сармоягузории Тоҷикистон таъсири худро мерасонад. Тағйирёбии баамаломада, аз як тараф, мушкилоти навро ба миён оварда, аз тарафи дигар, имкониятҳои иловагиро барои таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон фароҳам меоварад. Имкониятҳои иловагӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон аз ҷалби сармоягузориҳои ширкатҳои бузурги таҳримзада, содироти молу маҳсулоти ватанӣ ба кишварҳои таҳримдор барои рӯйпуш намудани талаботи ҷории онҳо, бастани созишномаҳои нави ҳамкорӣ, воридоти технологияҳои наву муосири истеҳсолӣ ва ғайра иборат мебошад.

Дар чунин шароит фароҳам овардани боз ҳам шароити мусоиди сармоягузорӣ, таъмини гуногуншаклӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравaнд, зеро дар шароити имрӯза ҷиҳати амалигардонии пурраи ҳадафу афзалиятҳои стратегӣ, кишвар ба ҷалби сармоягузориҳо ва технологияҳои наву муосир ба бахши воқеии иқтисодиёт ниёз дорад.

Дар сенарияи шиддатноки дурнамои соҳаи саноат маҳз ба ҳамин масъалаҳо таваҷҷуҳ карда шудааст. Яъне ба амалигардонии ҳадафи чоруми стратегӣ дар самти саноатикунонии босуръат, пеш гирифтани сиёсати шуғли пурмаҳсул, устуворгардонии низоми молиявӣ, ҳамчун сарчашмаи захираҳои молиявӣ ва муҳимтар аз ҳама, ташкили муҳити мусоиди сармоягузорӣ, диққати аввалиндараҷа дода шудааст.

Бо дарназардошти ҳамин омилҳо дар сенарияи сеюм суръати рушди истеҳсоли саноатӣ барои тамоми давраи дурнамо аз 18 то 24 дарсад баҳодиҳӣ гардидааст.

Ҷадвали 5.

Тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти зерсоҳаҳои саноатӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	**Воҳид**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Ҳаҷми истеҳсоли саноати маъдан	млн. Сомонӣ	10126	11221	12555	14190	16206	18713
	Дарсад	123,5	123,5	124,5	125,4	126,3	127,3

Ҳаҷми истеҳсоли саноати коркард	млн. Сомонӣ	51198	65837	78320	90195	105564	125145
	Дарсад	122,3	123,6	113,8	109,8	111,1	112,1
Ҳаҷми истеҳсоли таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво	млн. сомонӣ	10651	11564	12542	13592	14717	15923
	дарсад	108,7	108,6	108,5	108,4	108,3	108,2
Сенарияи 2. Буҳронӣ							
Ҳаҷми истеҳсоли саноат маъдан	млн. сомонӣ	10126	11221	12555	14190	16206	18713
	дарсад	123,5	123,5	124,5	125,4	126,3	127,3
Ҳаҷми истеҳсоли саноати коркард	млн. сомонӣ	51198	58435	63728	69327	75836	81978
	дарсад	122,3	109,9	104,7	104,2	104,6	103,2
Ҳаҷми истеҳсоли таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво	млн. сомонӣ	10651	11564	12542	13592	14717	15923
	дарсад	108,7	108,6	108,5	108,4	108,3	108,2
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Ҳаҷми истеҳсоли саноати маъдан	млн. сомонӣ	10126	11221	12555	14190	16206	18713
	дарсад	123,5	123,5	124,5	125,4	126,3	127,3
Ҳаҷми истеҳсоли саноати коркард	млн. сомонӣ	51235	68034	86284	108107	134382	175661
	дарсад	122,4	127,6	121,2	119,1	117,7	123,0
Ҳаҷми истеҳсоли таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво	млн. сомонӣ	10651	11564	12542	13592	14717	15923
	дарсад	108,7	108,6	108,5	108,4	108,3	108,2

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон.*

Дар ҷадвали 5 тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти зерсоҳаҳои саноатӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030 нишон дода шудааст. Бояд қайд намуд, ки дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯйи зерсоҳаҳо бо дарназардошти омилу афзалиятҳои дар ҷадвали 5 овардашуда таҳия гардидаанд.

Яке нишондиҳандаҳои дигари муҳимми иқтисодии кишвар дар шароити имрӯза ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба вазъи зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои он, аз ҷумла хушксолии пайиҳам барои тобовар гардонидани иқтисоди Тоҷикистон ба таъсири манфии омилҳои берунӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣи кишвар санаи 25 майи соли 2024 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо фаъолони вилояти Хатлон ба масъулин дастур доданд, ки аз тамоми иқтидору захираҳои мавҷуда самаранок истифода бурда шавад [6]. Ҳамчунин, таъкид карда шуд, ки Тоҷикистон дар самти содироти меваю сабзавот, бахусус меваю сабзавоти барвақтӣ, зарфияти бузург дорад, вале истифодаи ин имкониятҳо ҳанӯз ба

таври кофӣ ба роҳ монда нашудаанд.

Дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ маҳз бо дарназардошти нуктаҳо ва масъалаҳои қайдшуда таҳия гардидааст, яъне дар сенарияи воқеӣ–истифодаи имкониятҳои истеҳсолию содиротии мавҷуда, дар сенарияи бухронӣ вазъи зудтағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза, тағйирёбии иқлим ва оқибатҳои он, аз ҷумла хушксолии пайиҳам ва дар сенарияи сеюм амалигардонии нақшаю ҳадафҳо ва стратегияю барномаҳо дар самти таъмини амнияти озуқаворӣ ба инобат гирифта шудааст.

Ҷадвали 6.

Тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	**воҳид**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ	млн. сомонӣ	75507	82417	90690	100110	110196	121415
	дарсад	107,1	106,9	107,0	106,3	107,0	106,9
Аз ҷумла: -рустанипарварӣ	млн. сомонӣ	52315	57230	63079	69562	76090	82990
	дарсад	107,3	107,1	107,2	106,2	106,3	105,8
-чорводорӣ	млн. сомонӣ	23192	25188	27611	30547	34106	38426
	дарсад	107,0	107,0	108,0	109,0	110,0	111,0
Сенарияи 2. Бухронӣ							
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварӣ	млн. сомонӣ	75507	80448	86981	94729	102568	111127
	дарсад	107,1	104,4	105,7	104,9	105,2	105,1
Аз ҷумла: -рустанипарварӣ	млн. сомонӣ	52315	55260	59370	64182	68461	72702
	дарсад	107,3	103,5	104,5	104,1	103,7	103,0
–чорводорӣ	млн. сомонӣ	23192	25188	27611	30547	34106	38426
	дарсад	107,0	107,0	108,0	109,0	110,0	111,0
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварӣ	млн. сомонӣ	75669	83281	92828	104492	115878	129356
	дарсад	107,2	107,8	108,4	108,4	107,8	108,3
Аз ҷумла: -рустанипарварӣ	млн. сомонӣ	52317	57364	63575	70391	77104	84583
	дарсад	107,3	107,4	107,8	106,7	106,4	106,4
-чорвопарварӣ	млн. сомонӣ	23352	25917	29254	34100	38774	44773
	дарсад	107,0	108,7	109,8	112,3	110,5	112,0

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон.*

Дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷадвали 6 аз рӯйи сенарияҳо нишон дода шудааст ва тибқи нишондоди ҷадвали мазкур ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишварзӣ бо сенарияи воқеӣ дар соли 2025 дар ҳаҷми 75507 млн. сомонӣ бо суръати рушди 7,1 дарсад баҳогузорӣ гардидааст. Аз рӯйи сенарияи қайдшуда, ин нишондиҳанда дар соли 2030

ба 121415 млн. сомонӣ баробар хоҳад шуд. Тибқи сенарияи буҳронӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз 75507 млн. сомонии соли 2025 то 111127 млн. сомонӣ дар соли 2030 расонида мешавад.

Коҳишёбии суръати афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар сенарияи буҳронӣ бо як қатор сабабҳо, аз ҷумла то дараҷаи банақшагирифташуда азхуд нагардидани заминҳои корам, истифодаи ғайримақсадноки заминҳои обӣ ва дар баъзе минтақаҳо аз гардиши кишоварзӣ берун мондани заминҳои таъиноти кишоварзӣ, ба миён омадааст. Дар сохтори маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ ҳиссаи соҳаи рустанипарварӣ нисбатан баланд боқӣ мемонад.

Рушди иқтисодӣ бояд ба рушди нисбатан босуръат ва фарогири сармояи инсонӣ такя намуда, маблағгузории хусусӣ сарчашмаи асосии сармоягузорӣ шавад. Барои беҳтар намудани вазъи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳо бояд тадриҷан зиёд карда шавад.

Ҷадвали 7.

Тағйирёбии ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи манбаъҳои маблағгузорӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	**Воҳид**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ	млн. сомонӣ	26287	31095	35851	41067	46599	52606
	дарсад	124,56	118,3	115,3	114,5	113,5	112,9
Аз ҷумла: -буҷаи давлатӣ	млн. сомонӣ	6427	7668	8665	9705	10597	11445
	дарсад	113,9	119,3	113,0	112,0	109,2	108,0
–хориҷӣ	млн. долл.	3272	3681	4174	4325	4761	5180
	дарсад	112,0	112,5	113,4	103,6	110,1	108,8
Сенарияи 2. Буҳронӣ							
Ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ	млн. сомонӣ	26287	31095	35621	40725	46114	51889
	дарсад	124,6	118,3	114,6	114,3	113,2	112,5
Аз ҷумла: -буҷаи давлатӣ	млн. сомонӣ	6427	7668	8435	9363	10112	10739
	дарсад	113,9	119,3	110,0	111,0	108,0	106,2
-хориҷӣ	млн. долл.	3272	3681	4174	4325	4761	5180
	дарсад	112,0	112,5	113,4	103,6	110,1	108,8
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ	млн. сомонӣ	26287	31595	36950	42733	48944	55701
	дарсад	124,6	120,2	116,8	115,8	114,5	113,8
Аз ҷумла:	млн.	6427	7668	8665	9705	10597	11445

-буҷаи давлатӣ	сомонӣ						
	дарсад	113,9	119,3	113,0	112,0	109,2	108,0
-хориҷӣ	млн. долл.	3272	3681	4174	4325	4761	5180
	дарсад	112,0	112,5	113,4	103,6	110,1	108,8

Манбаъ: *Таҳияи муаллифон.*

Аз рӯйи нишондоди ҷадвали 7, ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар давоми тамоми давраи дурнамо тибқи сенарияи воқеӣ тамоюли афзоиши устуворро нигоҳ медорад, яъне дар сатҳи 12-18 дарсад барои солҳои 2025-2030. Барои соли 2025 суръати афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ дар сатҳи 24 дарсад баҳогузорӣ гардидааст, ки ин бо дарназардошти азхудкунии маблағҳо дар доираи лоиҳаҳои сармоягузории амалкунанда таҳия гардидааст. Дар соли 2023 маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба 19859 млн. сомонӣ баробар гардид, ки нисбат ба соли 2022-юм 22,5 дарсад, аз ҷумла аз ҳисоби сармояи шахсӣ 24,3 дарсад, давлатӣ ва хориҷӣ мутаносибан 18,1 дарсадӣ ва муштарак 3 баробар зиёд аст. Тибқи муқаррароти барномаву стратегияҳои сатҳи миллию соҳавӣ афзалият бештар ба ҷалби маблағгузориҳои хориҷӣ дода мешавад.

Мутобиқи нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур байни дурнамо аз рӯйи сенарияи воқеӣ ва бухронӣ қариб, ки фарқ дида намешавад, зеро новобаста аз ҳолатҳои бухронӣ амалигардонии лоиҳаҳои сармоягузории давлатӣ, инчунин, лоиҳаҳои давлатӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ қатъ намегарданд. Тибқи “Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025” татбиқи 1004 лоиҳаи сармоягузории давлатӣ ба маблағи умумии 20,2 млрд. доллар пешбинӣ шудааст [5].

Сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати кишвар дар самти ҳамгироӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ имкон дод, ки муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ дар доираи принсипҳои ҳамкории мутақобилан судманд густариш ёбад ва Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои иқтисоди кушод шинохта шавад.

Тиҷорати хориҷии кишвар дар даврони аввали соҳибистиқлолӣ бо монополияи давлатӣ ва сохтори номукаммали содироту воридот алоқаманд буд, ки якҷо бо бухрони сиёсию иқтисодӣ мавқеи кишварро ҳамчун содироткунандаи ашёи хом муаррифӣ менамуд.

Гарчанде гузариш ба иқтисоди бозорӣ дар ин солҳо ба роҳ монда шуд, Тоҷикистон дар байни кишварҳои собиқ Шуравӣ аз ҳама дертар (соли 1995) тиҷорати хориҷиро озод (либерализатсия) намуд.

Дар даврони соҳибистиқлолӣ ҳамкориҳои тиҷоратию иқтисодии Тоҷикистон густариш ёфта, беш аз 110 давлати ҷаҳонро фаро мегирад.

Ҷадвали 9.

Тағйирёбии ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030

Нишондиҳанда	**воҳид**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Сенарияи 1. Воқеӣ							
Ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ	млн. долл.	9085	9385	9787	1020	10661	11220
	дарсад	105,3	103,3	104,3	104,4	104,3	105,2
Аз ҷумла: *- содирот*	млн. долл.	3079	3307	3631	3853	4090	4345
	дарсад	113,2	107,4	109,8	106,1	106,2	106,2
- воридот	млн. долл.	6006	6079	6156	6368	6571	6875
	дарсад	101,7	101,2	101,3	103,4	103,2	104,6
Сенарияи 2. Бухронӣ							
Ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ	млн. долл.	9085	9422	9858	10370	10916	11690
	дарсад	105,3	103,7	104,6	105,2	105,3	107,1
Аз ҷумла: *- содирот*	млн. долл.	3079	3307	3631	3853	4090	4345
	дарсад	113,2	107,4	109,8	106,1	106,2	106,2
- воридот	млн. долл.	6006	6116	6227	6517	6826	7345
	дарсад	101,7	101,8	101,8	104,7	104,7	107,6
Сенарияи 3. Шиддатнок							
Ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ	млн. долл.	9086	9352	9721	10101	10434	10682
	дарсад	105,3	102,9	103,9	103,9	103,3	102,4
Аз ҷумла: *- содирот*	млн. долл.	3079	3307	3631	3853	1090	4345
	дарсад	113,2	107,4	109,8	106,1	106,2	106,2
- воридот	млн. долл.	6007	6045	6090	6249	6344	6337
	дарсад	101,7	100,6	100,7	102,6	101,5	99,9

Сарчашма: *Таҳияи муаллифон.*

Дар солҳои охир бо афзоиши имкониятҳои содиротӣ ва эҳтиёҷоти иқтисоди миллӣ ба таҷҳизоту технология бо мақсади амалӣ намудани барномаҳои муҳим дар соҳаҳои саноат, энергетика, нақлиёт ва роҳсозӣ ҳаҷми содирот ва воридот мутаносибан зиёд гардида истодааст.

Дар ҷадвали 9 дурнамои тағйирёбии ҳаҷми гардиши тиҷорати хориҷӣ аз рӯйи се сенария барои давраи то соли 2030 нишон дода шудааст ва тибқи ҳар се сенарияи пешниҳодшуда суръати афзоиши содирот нисбат ба воридот зиёд ба назар мерасад. Тибқи барномаи рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳила ба марҳала таносуби ҳаҷми содирот нисбат ба воридот бояд кам карда шавад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти сенарияҳои дар ҷадвали боло овардашуда, афзоиши нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ дар давраи миёнамуҳлат чунин мебошад:

1. Дар сенарияи воқеӣ дар соли 2030 ҳаҷми ММД нисбат ба соли 2025 1,9 маротиба, саноат 2,2 маротиба, кишоварзӣ 1,6 маротиба, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 2 маротиба, гардиши тиҷорати дохилӣ 2,1 маротиба ва тиҷорати хориҷӣ 2,3 дарсад афзоиш хоҳад ёфт.

2. Дар сенарияи буҳронӣ афзоиши ММД 1,5 маротиба, саноат 1,6 маротиба, кишоварзӣ 1,4 маротиба, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 1,9 маротиба, гардиши тиҷорати дохилӣ 1,5 маротиба ва тиҷорати хориҷӣ 1,3 дарсад афзоиш меёбад.

3. Дар сенария шиддатнок зиёдшавии ММД 2,4 маротиба, саноат 2,9 маротиба, кишоварзӣ 1,7 маротиба, маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 2,1 маротиба, гардиши тиҷорати дохилӣ 2,7 маротиба ва тиҷорати хориҷӣ 1,2 дарсад дар назар дошта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020. –Саҳ.14-16.

2. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. Саҳ. 47-49.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи банақшагирии стратегӣ ва дурнамосозии давлатӣ», аз 19 июли соли 2022, №18944.

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи "Дурнамои нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2025" аз 29 июли соли 2022, №370.

5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 сентябри соли 2021, №358 "Дар бораи Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025".

6. Мулоқоти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарону фаъолони вилояти Хатлон//25.05.2024 10:20, ноҳияи Данғара.

7. Низомномаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, №589.

8. "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030", саҳ-21.

9. Asian Development Outlook/April 2024, page-28.

10. Macroeconomic Outlook 2024-2026/Eurasian Development Bank, page-6.

11. Доклад оби экономике Таджикистан/Группа Всемирного Банка, лето 2024г., стр.51.

12. World Economic Outlook/Steady but Slow Resilience amid Devergence/International Monetary Fund, page-38.

ПРОГНОЗ ОСНОВНЫХ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА СРЕДНЕСРОЧНЫЙ ПЕРИОД

СОЛЕХЗОДА АШУРБОЙ АБДУВОХИД,
кандидат экономических наук, доцент кафедры мировой экономики
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 901-60-70-70; e-mail: ashurboy@mail.ru

ВОСИДИЁН ФАРХОД САЪДУЛЛО,
соискатель общеуниверситетской кафедры экономической теории
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 17;
тел: (+992) 917-68-33-33; e-mail: fvosidiyon@gmail.com

В статье рассматриваются процессы разработки прогноза социально-экономического развития Республики Таджикистан и методы расчета его показателей. Отмечено, что Республика Таджикистан также в 2016 году в рамках “Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года” определила прогноз и сценарии развития на период до 2030 года.

В статье указаны условия быстро меняющейся глобальной экономики и региональной нестабильности, а также торговые конфликты, введение санкций против основных торговых партнеров Таджикистана и изменение климата как факторы пересмотра некоторых ключевых макроэкономических показателей.

Поэтому целью данной статьи является разработка и представление прогнозных сценариев основных макроэкономических показателей на среднесрочный период с учётом текущей ситуации.

В статье, на основе анализа существующих возможностей и влияния внешних факторов, прогноза основных макроэкономических показателей представлен по трем сценариям, включая кризисный, базовый и интенсивный.

При разработке данных сценариев учитывались состояние мировой экономики, в том числе экономика развивающихся стран и основных торговых партнёров Таджикистана, темпы роста мировой торговли, а

также изменения мировых цен на основные товары, такие как нефть, алюминий, хлопок, пшеница и золото.

Ключевые слова: *Таджикистан, Центральная Азия, мировая экономика, социально-экономическое развитие, валовой внутренний продукт, диверсификация экономики, промышленность, сельское хозяйство, внутренняя торговля, внешняя торговля, изменения в глобальной экономике, экономические санкции, стратегические партнеры, сценарии, реальные, кризисные, интенсивность.*

FORECAST OF MAIN MACROECONOMIC INDICATORS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE MEDIUM-TERM PERIOD

SOLEHZODA ASHURBOY ABDUVOHID,
Candidate of Economic Sciences, Assistant of the Department of World Economy of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel: (+992) 901-60-70-70; e-mail: ashurboy@mail.ru

VOSIDIYON FARHOD SA’DULLO,
Aspirant of the Department of Economic Theory of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel: (+992) 917-68-33-33; e-mail: fvosidiyon@gmail.com

The article discusses the process of developing a forecast of socio-economic development of the Republic of Tajikistan and methods of calculating its indicators. It was noted that in 2016, within the framework of the “National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030”, the Republic of Tajikistan identified prospects and development scenarios for the period up to 2030.

The article identifies the rapidly changing conditions of the global economy and regional instability, as well as trade conflicts, the imposition of sanctions against Tajikistan's main trading partners and climate change as factors in the revision of some key macroeconomic indicators. Therefore, the purpose of this article, taking into account the current situation, is to develop and present a forecast of the main macroeconomic indicators for the medium term according to scenarios. In the article, taking into account the analysis of available capacities and capabilities and the influence of external factors, forecasts of the main macroeconomic indicators have been developed for three scenarios: crisis, real and tense.

The development of these scenarios took into account the state of the global economy, including the economies of developing countries and Tajikistan's main trade partnerships, the pace of development of world trade, fluctuations in world prices for basic goods and products such as oil, aluminum, cotton, wheat and gold.

Keywords: *Tajikistan, Central Asia, global economy, socio-economic development, gross domestic product, economic diversification, industry, agriculture, internal trade, foreign trade, global economic changes, economic sanctions, strategic partners, scenarios, real, crisis, intensity.*

УДК: 352.1:338(575.3)

ПРИНЦИПЫ И ФУНКЦИИ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

ДЖАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАДЖАБМУРОД,
к.э.н., ученый секретарь Института экономики и демографии
Национальной академии наук Таджикистана
734024, Таджикистан, город Душанбе, ул. С.Айни 44;
тел: (+992) 934-878-877; e-mail: jalilov_74@mail.ru.

В статье раскрывается механизм управления местноного развития, его основные элементы и их содержание, показаны принципы, на базе которых формируется эффективная система управления. Показана зависимость уровня развития региона от качества регионального управления местного развития и ещё институциональных компонентов. Обосновывается необходимость в системном подходе к управлению местным развитием.

***Ключевые слова**: регион, местное развитие, управление, принципы, системное управление, региональный подход, стратегия, органы управления, инновационная деятельность.*

Управление местным развитием в социально-экономической системе региона включает совокупность принципов, функций, форм и методов системного воздействия на социально-экономические процессы в регионе, обеспечивающие координацию хозяйственной деятельности, реализацию специфического потенциала, расширенное воспроизводство условий жизнедеятельности населения, обновление экономики и социальной сферы региона, направленных на повышение качества жизни населения в соответствии с современными общественными потребностями на основе рационального использования ресурсов с учетом территориальных факторов и местных особенностей.

Для того, чтобы управление местным развитием было четким и грамотным необходимо наличие самого механизма управления. Механизм управления местным развитием в социально-экономической системе региона — это осуществляемые региональными органами власти в определенной последовательности процедуры в процессах прямого (непосредственного) и косвенного воздействия (координации, стимулирования, регулирования) на условия жизнедеятельности регионального сообщества посредством использования соответствующих методов и

инструментов, обеспечивающих повышение эффективности региональной экономики.

Учитывая особенности регионального развития в современной экономике и выявленные закономерности, представляется целесообразным формировать систему управления местным развитием на основе следующих принципов:

- принцип сбалансированного сочетания централизации и децентрализации;
- принцип научной обоснованности;
- принцип стратегичности;
- принцип инновационности;
- принцип частно-государственного партнерства;
- принцип мобильности и адаптированности;
- принцип субсидиарности;
- принцип ресурсного обеспечения;
- принцип конкурентоспособности;
- принцип целостности.

Предлагаемая система принципов позволяет более полно учитывать современные представления, тенденции и процессы, актуальные для отечественной теории и практики управления, для повышения эффективности управления регионом. В практической деятельности следует отметить, что система управления местным развитием является процессной системой, в связи с этим ее ключевой задачей является целостность использования функций, отношений, состояния и взаимодействия всех структурных составляющих с точки зрения внутренней согласованности содержания системы в целом, что и обуславливает эффективность управления.

Основным структурным элементом управления местным развитием является организационно-экономический механизм управления, который раскрывает масштабные процессы и используемый для этого инструментарий, которые должны приводиться в действие органами регионального управления, руководствуясь региональной политикой и особенностями развития соответствующей территории.

На наш взгляд, механизм управления местным развитием - это осуществляемые региональными органами в определенной последовательности процедуры в процессах прямого (непосредственного) и косвенного воздействия (координации, стимулирования, регулирования) на условия жизнедеятельности регионального сообщества посредством использования соответствующих методов и инструментов, обеспечивающих повышение эффективности региональной экономики. Механизм управления местным развитием мы попытались отразить на рис.1.

Главным фактором социально-экономического развития региона становится не наличие ресурсов, а эффективность их использования. Поэтому для создания устойчивости экономики региона следует укреплять ее внутренние связи, пропорции, воспроизводственный потенциал, качественным образом совершенствовать все компоненты и взаимодействие между ними.

Поскольку развитие региона–это качественное прогрессивное изменение основных характеристик (параметров) экономики, социальной сферы и условий жизнедеятельности населения в регионе, необходимо учитывать общие методологические приоритеты развития системы управления регионом: соответствие условиям современного этапа общественного развития; ориентация на перспективу; системное влияние институтов; ценность новейших знаний; незаменимость компетенций и креативности руководящих работников и специалистов; обязательность соблюдения этических аспектов.

Рисунок 1. Механизм управления местным развитием

Повышение эффективности воспроизводственных процессов и обеспечение конкурентоспособности региона возможны, прежде всего, за счет решения следующих задач: формирования адаптивности и устойчивости системы управления экономикой региона к изменениям внутренней и внешней среды; повышения уровня компетентности, творчества и развития способностей кадров системы регионального управления; активизации консолидированного участия регионального сообщества в экономическом развитии региона. Все это и предопределяет необходимость разработки методологических основ развития системы управления регионов.

В современной экономике существует назревшая необходимость серьезных организационных преобразований в системе регионального управления, что требует разработки определенных институциональных условий.

Учитывая это, мы попытались сформулировать специфические принципы организационно-институционального развития системы местного развития в современных условиях, в частности:

- принцип системности организационных и институциональных преобразований во всех звеньях и на всех уровнях;
- принцип сбалансированности институтов, обеспечивающих развитие системы управления и инновационного социально-экономического развития региона;
- принцип совместимости изменений в системе управления с уровнем развития и состояния регионального сообщества, его настроениями и готовностью воспринять преобразования;
- принцип формирования и поддержания высоконравственной интеллектуальной организационной культуры;
- принцип стратегического развития кадров - руководителей и специалистов органов управления;
- принцип выстраивания результативной системы знаний, когнитивности, компетентности, креативности, обучения;
- принцип создания комплексной информационной обеспеченности системы управления и надежной обратной связи;
- принцип максимизации реализации внутреннего потенциала системы в условиях инновационных преобразований;
- принцип контролируемости хода, основных параметров и результатов изменений.

Системное использование этих принципов позволит обеспечить управление, способное эффективно осуществлять организационные преобразования, создавая соответствующие институциональные условия.

Социально-экономическое благополучие конкретного региона в значительной степени определяется качеством управления, эффективным использованием прогрессивных методов, технологий, достижений современного менеджмента.

Качество регионального управления местным развитием — это системная характеристика деятельности органов исполнительной власти и должностных лиц всех рангов и уровней. Она оценивается по общественной значимости целей и планируемых результатов с точки зрения полноты и эффективности их достижения в заданных ресурсных, временных, масштабных и иных параметрах.

Качество регионального управления в современном представлении — это, главным образом, профессиональные способности, знания, умение и квалифицированные действия руководителей и специалистов органов управления по эффективной организации взаимодействия всех категорий населения, предпринимательских, общественных, государственных и муниципальных структур по достижению целей и замыслов по развитию региона, создающих новое качество жизнедеятельности людей.

Основными задачами для организационно-институционального развития системы управления местным развитием являются: формирование институциональных условий для обновления управленческой деятельности и создание системы инновационного управления экономикой региона. Реализация поставленных задач достигается в процессе выполнения действий по формированию организационных и институциональных компонентов [2, 40].

Формирование организационной культуры в системе управления. Организационная культура выполняет роль неформального института регулирования и развития человеческих отношений в системе управления. Совокупность ценностей, убеждений, установок, предположений и неформальных правил, составляющих организационную культуру, обычно открыто не проговаривается и не оформляется в виде какого-либо кодекса, но она формирует способы и нормы поведения. Организационная культура не подвержена быстрым изменениям, ее становление и развитие, особенно в регионах, происходит не скачкообразно, и требует значительных организационных, психологических, временных затрат.

Стратегическое развитие руководителей и специалистов. Концепция управления человеческими ресурсами предполагает повышение компетенций, когнитивности, динамических способностей, креативности и удовлетворенности трудом различных категорий сотрудников на всех уровнях и во всех управленческих структурах на основе постоянного непрерывного обучения и переподготовки.

Совершенствование структуры органов регионального управления.

Организационная структура управления местным развитием является средством реализации государственных функций и достижения целей системы управления, поэтому она должна соответствовать решаемым задачам, отвечать современным требованиям, отражать содержание деятельности и изменяющиеся условия функционирования и развития.

Анализ сложившихся организационных структур управления местным развитием показал, что они предопределяются как объективными факторами (специфика региона, состояние экономики и социальной сферы, институциональная среда, исторические традиции), так и субъективными (устремления, личные интересы, профессиональный уровень высшего руководства региона, влияние элиты, имитация и подражание соседствующим регионам и др.) [3, 195]. Превалирующий сегодня отраслевой подход к построению и функционированию региональных органов управления не отвечает современным требованиям рыночного хозяйствования, что предопределяет необходимость преобразования сложившихся организационных структур управления регионом.

Формирование институциональной среды регионального развития. Современная институциональная среда местного развития должна отвечать следующим требованиям: создание благоприятных конкурентных условий, способствующих росту деловой активности, эффективному функционированию хозяйствующих субъектов и появлению новых компаний; развитие рынков земли и иной недвижимости, системы финансовых и страховых институтов; эффективное государственное и муниципальное управление; формирование адекватных институтов демократии, структур и механизмов гражданского общества; осуществление общественного контроля за деятельностью государственных органов и бизнеса, снижение уровня коррупции и создание доверия к власти и проводимой ею политике.

Исходя из этого, формирование современной системы экономических институтов предполагает меры по: стимулированию конкуренции на рынках товаров и услуг; развитию рыночной инфраструктуры; активизации инноваций и увеличению инвестиций; содействию развитию малого и среднего предпринимательства; эффективному взаимодействию государства, местного самоуправления, населения, бизнеса, общественных структур.

Одним из ключевых факторов социально-экономического развития регионов является сбалансированность формальной и неформальной институциональной среды, которая выступает как внутрикорпоративная культура региона.

Система управления местным развитием в качестве составляющей включает механизм управления, т.е. подсистему, определяющую последовательность, порядок процессов регионального управления.

Формирование, функционирование и развитие этой подсистемы обуславливаются рыночными требованиями, конкретными условиями и потребностями жизнедеятельности регионального сообщества, принятой региональными властями и внутрирегиональной политикой.

В этой связи в развитии системы управления местным развитием огромную роль играет формирование механизма модификации региональной рыночной инфраструктуры, которая является подсистемой общенациональной рыночной инфраструктуры с одной стороны, и региональной экономики - с другой. В то же время региональная рыночная инфраструктура характеризуется сфокусированным территориальным контуром и определенной завершенностью.

Структурную подсистему образуют организации, отличающиеся многообразием их отраслевой принадлежности, видов деятельности, форм собственности, организационных структур, размеров, наименований [10, 151]. Они имеют следующие общие черты: а) единство назначения продукта деятельности - конкретные услуги; б) неотъемлемая часть деятельности - контакты с потребителями услуг, требующие соответствующих организационных и психологических установок; в) специфический состав кадров, связанный с предоставлением бизнес услуг; г) однородность используемых ресурсов (информация, знания, интеллект, финансы, предприимчивость, контракты); д) достаточно высокая скорость оборота ресурсов; е) предрасположенность к диверсификации услуг.

С нашей точки зрения, в современной практике управления территориальным развитием в регионе можно выделить три подхода:

- территориально-проблемный;
- системный;
- системно-институциональный.

Территориально-проблемный подход получил свое развитие в преддверии перехода экономики на рыночные механизмы хозяйствования. Характерный для периода плановой экономики, территориально-проблемный подход был нацелен на создание и развитие территориальных крупных народнохозяйственных комплексов и решение крупномасштабных отраслевых и региональных народнохозяйственных проблем с применением современных для того времени достижений научно-технического прогресса и использованием природно-ресурсного потенциала регионов. Ключевым фактором развития территорий служили рациональное территориальное размещение производительных сил, инструментом - государственные программы по созданию крупных народнохозяйственных комплексов. Так, один из ведущих представителей отечественной региональной школы Н.Н. Некрасов в 1978 г. отмечал, что «особое значение имеют научно обоснованная рациональная

территориальная организация хозяйства, планомерное размещение производительных сил по экономическим районам страны, целенаправленное формирование комплекса хозяйства в каждом районе» [4, 86].

Н.Н. Некрасов в своей книге «Региональная экономика. Теория, проблемы, методы» привел слова академика Н.П. Федоренко: «Системный подход к организации планирования и управления народным хозяйством требует перехода ... от разрозненных частных моделей экономики, изолированного рассмотрения экономических категорий к общей концепции, позволяющей видеть всю систему связей и отношений в экономике, весь комплекс параметров, определяющих наилучшие пути ее развития и способствующих выполнению намеченных планов» [4, 96].

Территориально-проблемный подход хотя и не исчерпал себя полностью, но практически полностью трансформировался в программно-целевой метод. Развитие рыночных основ хозяйствования, научного направления теории систем применительно к социально-экономическим системам, экономико-математического моделирования как особого аналитического инструментария способствовало переходу к новой парадигме управления территориальным развитием - системному подходу.

Системный подход представляет собой методологию исследования объектов как систем. Системный подход к организации и управлению является способом мышления, соединением отдельных составляющих в единое целое. В.Н. Садовский, Митрофанов А.Н., Семенычев В.К. [6, 7] приводят выше 50 определений понятия «система», получивших наибольшее распространение в литературе. Из совокупности имеющихся можно выделить простое и емкое определение, данное одним из основоположников теории систем Л. Берталанфи: система — это комплекс взаимодействующих элементов. Определение Б.В. Прыкина [5, 33] гласит, что «система есть множество, конкретные элементы которого обладают присущими только им свойствами, закономерно связаны между собой и составляют определенную целостность».

Понятие «система» органически связано с понятиями целостности, элемента, подсистемы, структуры и т. д. Поэтому регион (территория) как социально-экономическая система обладает сочетанием элементов, связанных между собой механизмом взаимодействия. На практике он проявляется в том, что предприятия, фирмы, государство, выполняя присущие им роли, нуждаются друг в друге, вступают в деловые отношения с целью достижения поставленных целей. Роль государства в налаживании эффективного механизма взаимодействия между хозяйствующими субъектами остается чрезвычайно высокой.

Региональная система - открытая система, которая погружена в общество и связана с ним обратными связями. Региональная система

испытывает сильнейшее давление со стороны внешнего мира, ее устойчивость зависит от того, насколько она реагирует на сигналы внешней среды - изменения в политике государства, рост инфляции, состояние мировой экономики, изменение конъюнктуры на сырьевых рынках и т. д. С позиции системного подхода эффективное управление регионом определяется способностью региональной власти сформировать систему с эффективным механизмом саморазвития, то есть способную максимально использовать имеющийся потенциал, устойчивую к изменениям внешней среды. Тюкавкин Н.М., Бадирова А.В справедливо отмечали, что остается актуальной и проблема определения адекватного механизма государственного регулирования, затрагивающего региональные системы [8, 55]. На наш взгляд, социально-экономическая система региона - структура, характеризующаяся наличием связей и отношений между образующими ее элементами (определенной организованностью), но и неразрывным единством со средой, во взаимоотношениях с которой система проявляет свою целостность (рис.2.).

Рисунок 2. Системный подход к управлению местным развитием

Целостное функционирование оказывается результатом взаимодействия всех ее сторон и уровней. Каждому региону характерен определенный уровень социально-экономического развития и, следовательно, определенный уровень и качество жизни населения.

Система региона является сложным типом, поведение которой подчинено достижению цели-эффективной деятельности всех ее элементов. Субъектом управления региона являются органы региональной власти, которые в условиях рыночной экономики создают благоприятные условия для хозяйственной деятельности предприятий, организаций, обеспечения достойных условий для жизни населения региона.

Поскольку региональная система является открытой, то на нее непосредственное влияние оказывает внешняя среда: политическая обстановка в стране, уровень инфляции, политическая, социальная и экономическая ситуация в соседних регионах и взаимодействие с ними.

Эффективность управления обеспечивается ресурсами, которые используют в своей деятельности региональные власти, предприятия, организации, домашние хозяйства. В своей деятельности органы власти в регионе используют трудовые ресурсы, капитал (государственное имущество), финансовые ресурсы (местный бюджет).

Оценка результатов развития региона реализуется через систему индикаторов, которые определяются в региональных стратегиях, программах и планах.

Системно-институциональный подход является продолжением системного подхода и в настоящее время активно используется для развития отдельных сфер региона, решения приоритетных задач государственной политики. При системно-институциональном подходе управление регионом осуществляется как системой. При этом в регионе создается комплекс институтов, способствующих созданию благоприятных условий для развития всех сфер жизнедеятельности: социальной, культурной, экономической, экологической и т.д. Применение системно-институционального подхода можно рассмотреть на примере решения актуальной задачи развития инновационной деятельности в регионе. Для этого в регионах, взявших курс на инновационное развитие, осуществляется формирование инновационных систем, и создаются специальные институты.

На значимой роли институтов в развитии общественных отношений в свое время была построена теория институциональных изменений Т. Веблена, который считал, что институт - это «распространенный образ мысли в том, что касается отдельных отношений между обществом и личностью и отдельных выполняемых ими функций» [7, 49].

По мнению Д. Норта, институты задают «правила» игры, которые позволяют организовать отношения между людьми, создать мотивацию для полезного взаимодействия путем системы согласования интересов между ними [1, 86]. И в этом смысле институты оказывают влияние на функционирование экономических систем, в долгосрочной перспективе способны оказать влияние на социально-экономическое развитие. Для Таджикистана и его регионов актуальна еще одна важная проблема функционирования неэффективных институтов, проявляющаяся в «неработающем» законодательстве, избирательном отношении судебной системы и т. д.

Возвращаясь к примеру поддержки развития, инновационной деятельности в регионе, специальные институты здесь созданы в рамках инновационной инфраструктуры: технопарки, бизнес-инкубаторы, технополисы, венчурные фонды, ассоциации инновационно-активных предприятий и т.д. Нормативно-правовое обеспечение инновационного развития также является особым институтом, который может либо способствовать созданию благоприятного предпринимательского (в том числе инновационного) климата, либо препятствовать ему. Процессный подход, на наш взгляд, является логичным продолжением рассмотренных выше подходов и справедливо получает в последнее время все большее распространение на микроуровне управления хозяйствующими субъектами.

Предприятия и организации в регионе занимаются производством продукции, оказывают услуги. Органы государственной власти выполняют функции распоряжения государственным имуществом, создания благоприятной среды для предпринимательства, выполняют задачи социального обеспечения отдельных слоев населения, то есть осуществляют деятельность по реализации государственной политики на местах.

Функционирование региональной системы целесообразно рассматривать как совокупность процессов, в ходе которых между элементами системы происходит результативное взаимодействие.

Таким образом, ***процессный подход*** - это управление территориальным развитием как совокупность процессов, набор которых определяется структурой и составом элементов региональной системы, выполняемыми функциями, целевыми установками, закрепленными в документах стратегического и тактического характера.

Процессный подход показал свою состоятельность в управлении ограниченными ресурсами, что особенно актуально для государственного управления. При этом ограниченность следует рассматривать не как нехватку или отсутствие ресурсов, но как объективную необходимость

рационального их использования с учетом выполнения условия оптимизации для получения желаемого результата. Тогда необходимым условием достижимости поставленных целей является формирование потенциала ресурсов, т.е. активов региона: физических, нематериальных, капитальных, инфраструктурных, человеческих. Степень эффективности использования ресурсов характеризуется, с одной стороны, приростом стоимости капитала, а с другой - индикативными стратегическими показателями [9, 200]. Не случайно в концепцию процессного подхода прекрасно вписывается программно-целевой метод, бюджетное планирование, составляющие основу инструментария управления процессами. Инструментарий реализации процессного подхода достаточно объемный и включает информационное обеспечение, прогнозы, стратегии, программы, планы комплексного социально-экономического развития и по отдельным направлениям, бюджет региона и др. Отдельное место в этом списке занимает кластерная политика как одна из наиболее эффективных технологий управления территориальным развитием в регионе.

Система инструментов управления развитием региональной экономики предназначена для воплощения на практике целей и задач региональной политики, которую применяют в своей деятельности органы регионального управления.

Главным фактором социально-экономического развития региона становится не наличие ресурсов, а эффективность их использования. Поэтому для создания устойчивости экономики региона следует укреплять ее внутренние связи, пропорции, воспроизводственный потенциал, качественным образом совершенствовать все компоненты и взаимодействие между ними.

Поскольку развитие региона — это качественное прогрессивное изменение основных характеристик (параметров) экономики, социальной сферы и условий жизнедеятельности населения в регионе, необходимо учитывать общие методологические приоритеты развития системы управления регионом:

- соответствие условиям современного этапа общественного развития;
- ориентация на перспективу;
- системное влияние институтов;
- ценность новейших знаний;
- незаменимость компетенций и креативности руководящих работников и специалистов;
- обязательность соблюдения этических аспектов.

Каждый регион нуждается в эффективном управлении. Региональное управление включает совокупность принципов, функций, форм и методов

системного воздействия на социально-экономические процессы в регионе, обеспечивающих координацию хозяйственной деятельности, реализацию специфического потенциала, расширенное воспроизводство условий жизнедеятельности населения, обновление экономики и социальной сферы региона, направленных на повышение качества жизни населения в соответствии с современными общественными потребностями на основе рационального использования ресурсов с учетом территориальных факторов и местных особенностей. Для того, чтобы управлении экономикой региона было четким и грамотным необходимо наличие механизма управления.

Причины необходимости повышения эффективности управления местным развитием заключаются в следующем:

- правовые и рыночные регуляторы действуют в отлаженном хозяйстве в развитой рыночной инфраструктуре с общей высокой рыночной культурой нации в четком и жестком правовом пространстве.
- многие регионы и предприятия оказались совершенно не готовы и не адаптировались до сих пор к частичному уходу государства из сферы управления экономикой.
- автоматические рыночные регуляторы в состоянии эффективно действовать только в условиях сбалансированного хозяйства.
- страны со сложившейся рыночной экономикой, как правило, стремятся к гибкому сочетанию государственного регулирования с рыночными механизмами на основе стимулирования предпринимательской активности и оживления покупательского спроса населения.

Важное значение в эффективной работе региона имеет также и его высшее руководство. К нему, как правило, в регионе относятся глава администрации, заместители главы администрации, руководители ведущих департаментов и управлений.

Роль и эффективность каждого звена в цепочке названных структурных образований разная и зависит от таких факторов, как:

- стиль управления главы администрации региона;
- тип организационной структуры управления;
- личностные и профессиональные качества членов команды ключевого персонала.

Безусловно, ключевую позицию в этом списке занимает глава администрации. Чем более он профессионален, тем более сильных заместителей и руководителей ведущих подразделений он подбирает.

Одним из путей повышения эффективности управления местным развитием является делегирование полномочий. В практике управления местным развитием считается, что эффективность работы руководителя

напрямую зависит от того, насколько хорошо он делегирует. Делегировать значит:

- преобразовать проблему в целевые задачи и поручить их решение сотрудникам;
- умело передавать полномочия тем сотрудникам, чьи знания и опыт наиболее необходимы
- для выполнения поставленных задач;
- убедительно разъяснить сотруднику его обязанности, вытекающие из определенного для него задания;
- систематически контролировать работу подчиненных.

Эффективность делегирования полномочий зависит от:

- умения и желания руководителя делегировать свои полномочия;
- желания, подчиненных взять на себя ответственность.

Для того чтобы добиться эффективности регионального управления с передачей ответственности, глава администрации должен:

- заботиться о том, чтобы его подчиненные обладали высокой квалификацией и деловой инициативой и соответствовали данному стилю руководства;
- предоставить им самостоятельность в принятии решений;
- регулярно информировать своих сотрудников о продвижении к цели и решении задач в регионе;
- при освобождении должности определить, есть ли среди сотрудников администрации специалист, который может занять ее;
- обеспечивать сотрудничество различных сфер хозяйственной деятельности в регионе.

Сегодня научная проблема повышения эффективности функционирования системы управления экономикой регионов остается приоритетной, как с точки зрения государства, так и с позиций регионального сообщества. Это определено как объективными внешними и внутренними факторами, так и недостатками в самой системе управления местным развитием, в том числе: превалированием отраслевого и территориального подходов в формировании региональных органов власти; дублированием функций управления по ряду направлений деятельности; недостаточным уровнем компетентности руководства регионов; фрагментарностью организационных действий по развитию системы управления регионом и др. Решение вышеперечисленных проблем обеспечит проводимая модернизация системы управления регионами, которая призвана создавать условия для стабильного развития бизнеса и повышения качества жизни населения регионов на основе имеющегося экономического и организационно-управленческого потенциала.

Современный уровень развития национальной экономики свидетельствует о том, что при совершенствовании системы управления местным развитием должны быть учтены два момента.

Во-первых, как показывает анализ, в значительной части регионов не в полной мере используется организационно-управленческий потенциал, стратегические планы и программы развития не содержат механизма реализации и представляют собой набор не системно поставленных целей. Это связано с тем, что недостаточная эффективность управления социально-экономическим развитием регионального хозяйства проявляется в росте коррупции, бюрократизма и недоверия граждан к бизнесу и власти. Первоочередные задачи органов управления – сформировать условия привлекательности территорий для инновационного бизнеса, обеспечивающего высокий уровень добавочной стоимости, требующего высокой квалификации персонала - достигаются не в полной мере. Причиной тому выступает несовершенство методов оценки результативности управления, которое приводит к снижению ответственности органов управления за результаты осуществляемой деятельности.

Во-вторых, имеющиеся существенные различия показателей социально-экономического развития регионов все больше увеличиваются. Это приводит к росту дифференциации в развитии территорий и формированию социальных конфликтов, снижению качества жизни населения и потенциала экономики. Необходимо существенное совершенствование системы местного управления её ориентация на разработку новых организационных и институциональных подходов к интеграции интересов бизнеса, населения и на решение стратегических задач. Регионам нужен больший простор для проведения эффективных решений в целях повышения уровня жизни наших людей - соответственно, достаточно ресурсов для того, чтобы эти полномочия осуществлять. Решать такие вопросы нужно с полным пониманием последствий, как в краткосрочной, так и в более отдалённой перспективе.

Выполнение этой функции ставит принципиально новые задачи перед органами управления, как на региональном, так и государственном уровне, которые связаны с адаптацией реализуемого механизма управления с учетом разнообразия регионов. Это, в свою очередь, требует проведения и типологии регионов для целей модернизации механизма реализации региональной социально-экономической политики, то есть речь идет о выработке дифференцированного подхода к управлению экономикой регионов.

Таким образом, задача формирования теоретико-методологической базы модернизации механизма управления местным развитием в части

использования дифференцированного подхода к реализации соответствующего инструментария управления выступает актуальной задачей, требующей разработки соответствующих параметров.

Социально-экономическое благополучие конкретного региона в значительной степени определяется качеством управления, эффективным использованием прогрессивных методов, технологий, достижений современного менеджмента.

Качество управления местным развитием — это системная характеристика деятельности органов исполнительной власти и должностных лиц всех рангов и уровней. Она оценивается по общественной значимости целей и планируемых результатов с точки зрения полноты и эффективности их достижения в заданных ресурсных, временных, масштабных и иных параметрах. Качество регионального управления в современном представлении — это, главным образом, профессиональные способности, знания, умения и квалифицированные действия руководителей и специалистов органов управления по эффективной организации взаимодействия всех категорий населения, предпринимательских, общественных, государственных и муниципальных структур по достижению целей и замыслов по развитию региона, создающих новое качество жизнедеятельности людей.

Основными задачами для организационно-институционального развития системы управления местным развитием являются: формирование институциональных условий для обновления управленческой деятельности и создание системы инновационного управления экономикой региона. Реализация поставленных задач достигается в процессе выполнения действий по формированию организационных и институциональных компонентов.

Формирование организационной культуры в системе управления местным развитием. Организационная культура выполняет роль неформального института регулирования и развития человеческих отношений в системе управления. Совокупность ценностей, убеждений, установок, предположений и неформальных правил, составляющих организационную культуру, обычно открыто не проговаривается и не оформляется в виде какого-либо кодекса, но она формирует способы и нормы поведения. Организационная культура не подвержена быстрым изменениям, ее становление и развитие, особенно в регионах, происходит не скачкообразно, и требует значительных организационных, психологических, временных затрат.

Стратегическое развитие руководителей и специалистов. Концепция управления человеческими ресурсами предполагает повышение компетенций, когнитивности, динамических способностей, креативности и

удовлетворенности трудом различных категорий сотрудников на всех уровнях и во всех управленческих структурах на основе постоянного непрерывного обучения и переподготовки.

Совершенствование структуры органов управления местным развитием. Организационная структура управления местным развитием является средством реализации государственных функций и достижения целей системы управления, поэтому она должна соответствовать решаемым задачам, отвечать современным требованиям, отражать содержание деятельности и изменяющиеся условия функционирования и развития.

Анализ сложившихся организационных структур управления местным развитием показал, что они предопределяются как объективными факторами (специфика региона, состояние экономики и социальной сферы, институциональная среда, исторические традиции), так и субъективными (устремления, личные интересы, профессиональный уровень высшего руководства региона, влияние элиты, имитация и подражание соседствующим регионам и др.). Превалирующий сегодня отраслевой подход к построению и функционированию региональных органов управления не отвечает современным требованиям рыночного хозяйствования, что предопределяет необходимость преобразования сложившихся организационных структур управления регионом.

Формирование институциональной среды регионального развития. Современная институциональная среда регионального развития должна отвечать следующим требованиям: создание благоприятных конкурентных условий, способствующих росту деловой активности, эффективному функционированию хозяйствующих субъектов и появлению новых компаний; развитие рынков земли и иной недвижимости, системы финансовых и страховых институтов; эффективное государственное и региональное управление; формирование адекватных институтов демократии, структур и механизмов гражданского общества; осуществление общественного контроля за деятельностью государственных органов и бизнеса, снижение уровня коррупции и создание доверия к власти и проводимой ею политике.

Исходя из этого, формирование современной системы экономических институтов предполагает меры по стимулированию конкуренции на рынках товаров и услуг; развитию рыночной инфраструктуры; активизации инноваций и увеличению инвестиций; содействию развитию малого и среднего предпринимательства; эффективному взаимодействию государства, местного самоуправления, населения, бизнеса, общественных структур.

Система управления экономикой региона в качестве составляющей включает механизм управления, т. е. подсистему, определяющую

последовательность, порядок процессов регионального управления. Формирование, функционирование и развитие этой подсистемы обуславливаются рыночными требованиями, конкретными условиями и потребностями жизнедеятельности регионального сообщества, принятой региональными властями и внутри региональной политикой.

В этой связи в развитии системы управления экономикой региона огромную роль играет формирование механизма модификации региональной рыночной инфраструктуры, которая является подсистемой общенациональной рыночной инфраструктуры, с одной стороны, и региональной экономики - с другой. В то же время региональная рыночная инфраструктура характеризуется сфокусированным территориальным контуром и определенной завершённостью.

При этом, как справедливо отмечает Каримова М.Т. «В осуществлении регионального регулирования в той или иной степени должны участвовать все государственные институты, так как их деятельность в любом случае привязывается к определенной территории» [11,183]. А «местные исполнительные органы государственной власти должны направлять свою деятельность на разработку и реализацию стратегии территориального развития, создание нормальных условий для проживания населения и хозяйственной деятельности экономических субъектов» [12, 40].

Конечно же успешное развитие системы управления экономикой регионов зависит от внутренней организационной и экономической интеграции самих регионов, от эффективности управления развитием экономики территориальных образований. В этой связи важным механизмом регионального управления организационно-институциональным развитием выступает совершенствование стратегического управления на региональном уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Д.Норт Дуглас Норт институты, институциональные изменения и функциионирование экономики. –М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997. -С.85-96.

2. Джалилзода, Д. Р. Роль цифровизации в развитии общественных наук в современном Таджикистане / Д. Р. Джалилзода // Экономика Таджикистана. – 2022. – № 4-2.–С. 38-42. – EDN LNVYSC.

3. Джалилов, Д. Р. Некоторые проблемы развития регионов Республики Таджикистан / Д. Р. Джалилов // Экономика Таджикистана. – 2019. – № 3. – С. 194-200. – EDN AWHRPU.

4. Некрасов Н.Н. Региональная экономика. Теория, проблемы, методы. М.: Экономика. 1978.-С.85-96.

5. Прыкин Б.В. Технико-экономический анализ производства: учебник для вузов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2003. - С.32-41.

6. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. М., 1974. -С.54-65; Митрофанов А.Н., Семенычев В.К. Прогнозирование технологических и экономических показателей в задачах управления муниципальными образованиями // Вестник Самарского муниципального института управления. 2008. № 7. С. 5-14.

7. Т.Веблен. Теория праздного класса.: Прогресс. - Москва. - 1984- с.48-51.

8. Тюкавкин Н.М., Бадирова А.В. О механизме государственного регулирования экономики // Вестник Самарского государственного университета. 2011. № 90. С. 54-57.

9. Хмелева Г.А. Развитие инновационной экономики: процессный подход: монография. Тамбов: Никитина М.А., 2012. -208 с.

10. Ҷалилзода, Д. Р. Масъалаҳои такмили асосҳои институтсионалии идора ва низоми арзёбии рушди мақомоти худидоракунии маҷаллӣ (ҷамоатҳо) / Д. Р. Ҷалилзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 4. – P. 150-156. – EDN PRJDXB.

11. Каримова М.Т. Основы региональной экономики.–Душанбе: ТНУ, 2023.- 292 с. ISBN 978-99985-41-52-8

12. Каримова М.Т. Региональные аспекты структурной трансформации национальной экономики. Автореферат диссертации на соискание уч.степени д.э.н.-Душанбе: ТГНУ.-2016.- 46с.

ПРИНСИПҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР НИЗОМИ РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚА

ҶАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАҶАБМУРОД,
номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби илмии Институти иқтисод
ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 44;
тел: (+992)919-397-438; e-mail: jalilov_74@mail.ru.

Дар мақола механизми идоракунии рушди маҳаллӣ, унсурҳои асосии он ва мазмуни онҳо ошкор гардида, принсипҳое нишон дода шудаанд, ки дар асоси онҳо системаи самараноки идоракунӣ ташаккул меёбад. Вобастагии сатҳи рушди минтақа аз сифати идоракунии минтақавии рушди маҳаллӣ ва ҷузъҳои институтсионалӣ нишон дода шудааст. Зарурати муносибати систематикӣ ба идоракунии рушди маҳалҳо асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: *минтақа, рушди маҳал, идоракунӣ, принсипҳо, идоракунии система, равиши минтақавӣ, стратегия, мақомоти идоракунӣ, фаъолияти инноватсионӣ.*

PRINCIPLES AND FUNCTIONS OF LOCAL GOVERNANCE IN THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

JALILZODA DILSHOD RAJABMUROD,
Candidate of Economic Sciences, Scientific
Secretary of the Institute of Economics and Demography
of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, S.Aini str. 44;
tell: (+992) 919-397-438; e-mail: jalilov_74@mail.ru .

The article reveals the mechanism of local development management, its main elements and their content, shows the principles on the basis of which an effective management system is formed. It shows the dependence of the level of regional development on the quality of regional management of local development and institutional components. The necessity of a system approach to local development management is substantiated.

Keywords: *region, local development, management, principles, system management, regional approach, strategy, governing bodies, innovation activity.*

УДК: 338.984

ДУШАНБЕ – ПЕШОҲАНГИ РУШДИ САНОАТИ ВАТАНӢ ВА ТАТБИҚИ БОСАМАРИ ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГӢ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.:(+992 37) 221-32-48; e-mail: oraz-2009@mail.ru

Дар мақола масъалаи муҳити инноватсионии фаъолият бо татбиқи босамари ҳадафҳои стратегии кишвар ва пешоҳангии Душанбешаҳр дар рушди саноати ватанӣ арзёбӣ гардидаанд. Имрӯзҳо Душанбе ба маркази бузурги саноати рақобатпазири иқтисоди ҷаҳон табдил ёфта, бо таъмини рушди инноватсионии низоми саноатӣ ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мунтазам рушд намуда истодааст. Албатта, саноатикунонии босуръат, ҳамчун ҳадафи чоруми стратегӣ, дар ташкили ҷойҳои нави корӣ, тақвияти иқтидори содиротиии кишвар ва рушди иқтисоди миллӣ заминагузор аст.

Қайд мегардад, ки рушди саноати ватанӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти олии кишвар қарор дошта, пешрафти соҳаи мазкур бо дарки баланди ватандорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ заминагузор мебошад. Тайи солҳои охир, дар радифи дигар соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии мамлакат, низоми саноатии пойтахт бозсозии амиқ гардида, ин раванд то имрӯз пайгирона татбиқ шуда истодааст.

Дарвоқеъ, баҳри таъмини раванди саноатикунонии босуръати мамлакат ва афзалиятнокии фаъолияти инноватсионӣ омода намудани мутахассисони баландихтисоси самтҳои гуногуни соҳаи саноати ватанӣ масъалаи калидӣ дониста мешавад.

Калидвожаҳо: *стратегия, технология, ташаккулёбӣ, саноат, корхона, истеҳсолот, рақобат, механизм, тамға, рушди устувор, ҳадаф, саноатикунонии босуръати кишвар.*

Саноатикунонии иқтисодиёти миллӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва барномаҳои дарозмуддати кишвар буда, барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мавқеи корхонаҳои саноатӣ дар таъмини истиқлоли энергетикӣ ва озуқавории мамлакат муҳим арзёбӣ мегардад. Рамзист, ки дар зарфи 32 соли соҳибистиқлолии кишвар садҳо корхонаҳои хурду бузурги истеҳсолӣ бо маблағгузории дохилию хориҷӣ азнавсозӣ, бунёд ва ҷойҳои корӣ барқарор карда шуд. Имрӯз Душанбе ҳамчун пойтахти кишвар маркази

бузурги нируҳои зеҳнию фикрии ҷумҳурӣ ба шумор рафта, ба маркази бузурги саноати рақобатпазири иқтисоди ҷаҳон табдил ёфтааст. Дар ин замина, пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъмини рушди инноватсионии низоми саноатӣ, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани некуаҳволии мардум ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, ҳамчун пешоҳанг дар татбиқи босамари ҳадафҳои стратегии кишвар дониста мешавад.

Дар заминаи баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, ки яке аз унсурҳояш рушд ёфтани соҳаи саноат мебошад, ҳукумату роҳбарияти кишвар пайваста кӯшиш менамоянд, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва барномаҳову консепсияҳои соҳавиро такмил диҳанд [3]. Амалисозии муваффақонаи ислоҳоти иқтисодӣ, “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”, “Консепсияи рушди саноати Тоҷикистон” ва дигар санадҳои барномавии давлатӣ барои ҳамгироии саноати кишвар ба сохтори саноати ҷаҳонӣ, суръатбахшии силсилаи навовариҳои технологӣ, пайдо ва устувор намудани мавқеи саноати Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварданд, ки “Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” таҳия ва тасдиқ карда шуд [4].

Мусаллам аст, ки рушди саноати ватанӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти олии кишвар қарор дошта, пешрафти соҳаи мазкур бо дарки баланди ватандорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ заминагузор мебошад. Воқеан ҳам, бо шарофати хиради стратегӣ ва сиёсатҳои созандаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва талошҳои пайвастаи Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ пойтахти Тоҷикистон–шаҳри Душанбе дар рушди низоми саноати ватанӣ қадамҳои устувор мегузорад, ки ба дурнамои рушди минбаъдаи кишвар такони ҷиддӣ мебахшад. Албатта, бо кушода шудани силсилакорхонаи саноатӣ барои коркарди ниҳоии ашёи хоми ватанӣ ва татбиқи фаъолияти инноватсионӣ ҷиҳати тақвияти иқтидори содиротии кишвар тамоми имкониятҳо ҷой доранд.

Агар ба таври мухтасар назар намоем, Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи 32 соли соҳибистиқлолӣ барои иҷрои нақшаҳои ҳаётан муҳимми давлатдорӣ роҳи хеле вазнину мураккаби иқтисодиётро сипарӣ намуд. Албатта, пас аз солҳои тулонӣ ва интизориҳои зиёд, хусусан аз соли 2000-ум, ҳамагӣ 23 сол қабл қадамҳои устувори Роҳбарияти олии кишвар барои эҳёи иқтисод ва беҳдошти вазъи иҷтимоӣ гузошта шуд. Инак, бо такя ба нуктаҳои асосии Паёми навбатии ироагардидаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҷумҳурӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», дар 75 соли замони гузашта (то соли 1991) дар мамлакат ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият

дошта бошад, пас тайи ду соли охир дар кишвар беш аз 1200 коргоҳу корхонаи нави истеҳсолӣ бо 11 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шудааст [1]. Дарвоқеъ, иқтидори инноватсионӣ ва азнавсозии техникиву технологии корхонаҳои бузурги саноатии кишвар асоси ташаккулёбии низоми саноати миллиро ташкил намуда, танҳо соли 2023-юм дар шаҳри Душанбе мавриди истифода қарор гирифттанӣ 181 адад корхонаю коргоҳи истеҳсолӣ бо таъсиси 7447 адад ҷойҳои нави корӣ, боиси сарбаландии хурду бузурги кишвар ва сокинони пойтахти азизамон мебошад. Дар асоси маълумоти расмӣ соли 1992-юм шумораи корхонаҳои саноатии шаҳр 91 ададро ташкил намуда, имрӯзҳо рушди саноати ватанӣ масъалаи меҳвариро бо татбиқи ҳадафҳои олӣ беш аз пеш афзалият ва эътибори аввалиндараҷаро касб менамояд.

Рақамҳои овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки тавассути татбиқи самараноки барномаву нақшаҳои қабулгардида ва иқдомҳои шоистаи Сарвари давлат беш аз пеш нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ–индустриалӣ ба индустриалӣ–аграрӣ амалӣ гардонида, бо талошҳои зиёд ба рушди иқтисоди миллӣ суръат бахшида истодаем. Дар ин росто, таъмини корхонаҳои саноатии маъдани кишвар бо ашёи хоми ватанӣ ва захираҳо яке аз масъалаҳои муҳимми соҳаи иқтисодиёти кишвар буда, соли 2023-юм дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 751 корхонаи саноатии пойтахт новобаста аз шакли моликият 4,2 млрд. сомониро ташкил намуд, ки дар қиёс ба ҳамин давраи соли қаблӣ 729 млн. сомонӣ зиёд гардидааст. Ҳол он, ки соли 2000-ум ҳаҷми маҳсулоти саноатии пойтахт 11,7 млн. сомониро ташкил медод. Зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавқеи ҷуғрофӣ, ки 93 дарсади ҳудуди онро кӯҳҳо ташкил медиҳанд, дорои афзалиятҳо ва захираҳои ғании маъданию ғайримаъданӣ, амсоли филизоти сиёҳ, ранга, қиматбаҳо, нодир, сангҳои худҷило ва ороишӣ, ангишт, намак, масолеҳи бинокорӣ ва ғайра мебошад.

Бо дарназардошти аҳаммияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, аз ҷониби Сарвари давлат солҳои 2022–2026 «Солҳои рушди саноат» эълон гардид, ки дар ҳама соҳаҳои ҳаётан муҳим ислоҳоти куллӣ босуръат идома дорад. Бахусус, дар шаҳри Душанбе ҷиҳати иҷрои ҳадафҳои миллӣ ва саноаткунонии босуръати мамлакат аз сохтмон ва бунёди 71 адад коргоҳу корхонаҳои саноатӣ бо таъсиси беш аз 5 ҳазор ҷойи нави корӣ пешбинӣ гардида, 42 адад корхона бо таъсиси беш аз 3,8 ҳазор ҷойҳои нави корӣ ба ҳолати 1 декабри соли 2023-юм мавриди баҳрабардорӣ қарор дода шуд. Албатта, самти фаъолияти корхонаҳои истеҳсолии саноати ватанӣ муайян буда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии рақобатпазир аз ҳисоби зиёдшавии истеҳсоли маҳсулот дар соҳаи коркард, аз ҷумла нассоҷӣ, дӯзандагӣ, чарм, маснуот аз чарм ва пойафзор, мунтазам меафзояд [7, 8].

Имрӯз Душанбе бузургтарин маркази илмӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, саноатӣ ва маъмурии кишвар мебошад [5,178]. Дар ин радиф, раванди гуногунсамтии саноатикунонии босуръати кишварро ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда боз ҳам ҷоннок намуда, ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ ва саломатии шаҳрвандони пойтахт корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти макаронӣ, меваи хушк, ғизои кӯдакона ва дигар маҳсулоти нав бо дарназардошти талабот ва эҳтиёҷоти аҳолӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Зимнан, имрӯз дар бозори ҷаҳонӣ молҳои Тоҷикистони соҳибистиқлол бо тамғаи “Made in Tajikistan” беш аз пеш зиёд гардида, шаҳри Душанбе имрӯз муаррифгари дастовардҳои беназири даврони соҳибистиқлолӣ кишвар дониста мешавад. Масалан, муҳтарам Рустами Эмомалӣ бо дастуру ҳидоятҳои пайвастаи Сарвари давлат ва дастгирии сокинони пойтахт тавонистанд Душанберо ба маркази бузурги саноати рақобатпазири иқтисоди ҷаҳон мубаддал гардонанд.

Ёдовар мешавем, ки татбиқи барномаи истеҳсол ва истифодаи энергияи “сабз” дар қалби Тоҷикистони азиз–шаҳри Душанбе яке аз ҳадафҳои калидӣ ва стратегии Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ маҳсуб ёфта, ба хотири рушди устувор ва ба шаҳри муосиру пешрафта табдил додани пойтахти кишвар қадамҳои устувор гузошта мешаванд. Бахусус, зимни сафари Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ ба Чин байни соҳибкорони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати «Джинчуен»-и Ҷумҳурии Мардумии Чин Ёддошти тафоҳум оид ба ташкил, бунёд ва идоракунии корхонаи муштарак доир ба истеҳсоли электромобилҳо дар шаҳри Душанбе бо иқтидори истеҳсоли 1500 автомошина дар як сол ба имзо расид. Зимнан, раванди татбиқи барномаҳои саноатӣ дар пойтахт заминагузор буда, корхонаи истеҳсолии мазкур солҳои наздик дар шаҳри Душанбе мавриди истифода қарор хоҳад гирифт.

Умуман, аз натиҷаи сафарҳои хориҷии муҳтарам Рустами Эмомалӣ бармеояд, ки он кас барои рушди саноатии пойтахти мамлакат бо ҷалби сармояҳои хориҷӣ нақшаҳои зиёди созанда доранд [10]. Хусусияти асосии ҷалби маблағҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он аст, ки Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди энергетикӣ, сарватҳои зеризаминӣ ва шароити мусоид барои рушди саноати истеҳсолӣ мебошад [9,14]. Ҳол он, ки тайи солҳои охир дар радифи дигар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодии мамлакат низоми саноатии пойтахт бозсозии амиқ гардида, ин раванд то имрӯз пайгирона татбиқ шуда истодааст.

Бо итминони комил таъкид намудан ҷоиз аст, ки имрӯзҳо саноати ватанӣ ҳамчун неруи азими пешбаранда дар рушди иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дошта, бо рӯйдоди муҳимми таърихӣ дар ин самт ҳамарӯза дар

ҷумҳурӣ корхонаҳои хурду бузург барои рушди низоми инноватсионии саноати миллӣ ва тақвияти иқтидори содиротии кишвар мавриди баҳрабардорӣ қарор мегиранд. Дар робита ин, бо мамлакатҳои хориҷии дуру наздик вобаста ба таъсиси корхонаҳои нави металлургӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ, истихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳӣ, коркарди филизот, саноати кимиёӣ, мошинсозӣ, ангишт ва саноати хӯрокворӣ созишномаҳои зиёди ҳамкорӣ ба имзо расида, амалӣ гашта истодаанд.

Инак, раванди тағйирот дар ҳар гуна ҷомеа дар давраи муосир бе таҳқиқи вазъи таърихии он имконнопазир аст. Албатта, сиёсатҳои созанда ва амали гардидани нақшаву барномаҳои соҳаи мазкур боис гардид, ки ҷиҳати таъмини гуногуншаклии истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда тайи солҳои соҳибистиқлолӣ дар кишвар беш аз 3 ҳазор корхонаи саноатӣ бо 54 ҳазор ҷойи корӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Маҳз нишондиҳандаи мазкур боис гардид, ки нисбат ба солҳои қаблии иқтидорҳои саноатӣ ба андозаи беш аз 800 мегаватт талабот ба неруи барқ зиёд гардид. Бо дарназардошти ин, шаҳри Душанбе дар таъмини рушди иқтисодиёти мамлакат ва неру бахшидан ба тараққиёти соҳаи саноати ватанӣ пешоҳанг буда, мунтазам бо талошҳои Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ бо татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва саноатӣ натанҳо иқтисодиёти рақобатпазир бунёд гардид, балки рушди тамоми соҳаҳо низ дастовардҳои назаррасро соҳиб гардиданд.

Таҳлилҳо ва рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки мавқеи корхонаҳои саноатӣ дар таъмини истиқлоли энергетикӣ, озуқаворӣи мамлакат ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хеле муҳим мебошад. Зиёд гардидани ҷойҳои нави корӣ ва бо ин роҳ баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум, таъмини амнияти озуқаворӣ, афзун гардидани воридоти воситаҳои пулӣ ба ҳисоби буҷети давлат, замина барои рақобатпазирии иқтисодиёт ба вуҷуд меорад. Дар ин самт, солҳои охир дар тавозуни сохтории саноати Тоҷикистон вазни умумии маҳсулоти саноати вазнин вобаста ба гардиши тиҷорати хориҷӣ таъғирёбанда буда, онро бе сармоягузориҳои дохила ва беруна тасаввур намудан ғайриимкон аст. Чунки тамоюли мусбати афзудани саҳмгузории инвесторони ватаниро ба саноати кишвар қайд кардан зарур аст, ки дар оянда низ соҳаи саноати кишвар мавқеи меҳвариро бояд касб намояд.

Дар замони муосир сармоягузориҳо ба бахшу соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт дар пешрафту тараққиёти давлат нақши муҳимро иҷро мекунанд. Афзоиши таносуби миқдори маблағгузориҳо ба ҳаҷми истеҳсолот, таъмини аҳолӣ бо ҷойи кор, пешрафти соҳаҳои саноат ва хоҷагии халқ таъсири мусбат мерасонад. Бо дарназардошти ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади боз ҳам беҳтар сохтани фазои

сармоягузорӣ тайи солҳои охир дар ин самт як қатор тадбирҳои муассирро роҳандозӣ намуд [11].

Далели ин татбиқи аксари нишондиҳандаҳои Ҳадафҳои рушди устувор барои Тоҷикистон мебошад, ки онҳо асосан дар пойтахт–шаҳри Душанбе ноил шудаанд [8]. Маҳз ҳамин аст, ки аз ҳисоби захираҳои табиии ватанӣ тайи солҳои охир дар пойтахт аз ҷониби корхонаҳои саноатӣ ва соҳибкории истеҳсолӣ истеҳсоли як қатор маҳсулотҳои рақобатпазир ба роҳ монда шудааст, ки рақобатпазирии онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ хуб мушоҳида мегардад. Маҳз афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ ва соҳибкорони истеҳсолӣ боиси зиёд гардидани истеҳсоли молҳои содиротӣ ва коҳиш ёфтани молҳои воридотӣ гардида, боиси устувор гаштани қурби пули миллӣ ва паст шудани сатҳи таваррум мегардад.

Қобили қайд аст, ки ҳадафҳо ва афзалиятҳои асосии мамлакат бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ ҷиҳати таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ муайян буда, татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ–саноатикунонии босуръати кишвар бомаром идома дорад. Вобаста ба ин, захираю имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифату рақобатпазири саноатӣ, тақвияти иқтидори содиротии кишвар ва пайдо намудани мавқеи сазовор дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ бениҳоят зиёд мебошад.

Ногуфта намонад, ки бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ дар шароити мураккаби ҷаҳони муосир ва тақсимоти дунё байни абарқудратҳо рушди низоми саноату истеҳсолоти миллӣ ҷиҳати таъмини зиндагии шоистаи мардум кори саҳлу осон буда наметавонад. Ҳадафҳо ва афзалиятҳои асосии мамлакат дар ин ҷода муайян буда, татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ–саноатикунонии босуръати кишвар бомаром идома дорад. Дар робита ба ин, захираю имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди истеҳсоли молу маҳсулоти баландсифату рақобатпазири саноатӣ, тақвияти иқтидори содиротии кишвар ва пайдо намудани мавқеи сазовор дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ бениҳоят зиёд мебошад [6, 90].

Дар умум, ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД сол аз сол зиёд гардида, тибқи пешбиниҳо то амалишавии “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” бояд 22-23%-ро ташкил намояд. Дар ин замина, шаҳри Душанбе бо роҳбарии Раиси ҷавону созанда Рустами Эмомалӣ дар амалисозии ҳадафҳои миллӣ ва саноатикунонии босуръати мамлакат ҳиссагузор мебошад. Бо шарофати сиёсати комили Пешвои муаззами миллат дигаргуниҳои куллии тамоми самтҳои иқтисоди миллии мамлакат ба чашм расида, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иқдомҳои шоистаи Сарвари давлат мақому нуфузи худро дар ҷаҳон ҳамчун давлати соҳибистиқлол боз ҳам боло мебарад.

Баҳри таъмини раванди саноатикунонии босуръати мамлакат ва афзалиятнокии фаъолияти инноватсионӣ омодасозии кадрҳои баландихтисоси самтҳои гуногуни саноат масъалаи калидӣ хоҳад буд. Фаъолияти мазкур дар ҳамкорӣ бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи мамолики хориҷӣ, ҷалби коршиносон ва ба роҳ мондани ҳамкории зичи мутақобила бо намояндагони корхонаҳои саноатӣ (корфармоён) сурат хоҳад гирифт [2, 40].

Стратегияи минбаъдаи рушди соҳаи саноат дар ҷумҳурӣ барои зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли дохилӣ ва қабл аз ҳама, маҳсулоти саноатии воридотивазкунанда, ташкили корхонаҳои хурду миёна ва ба ин васила таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ворид намудани технологияҳои нави ҷавобгӯйи талаботи замонавӣ ва таҷдиди корхонаҳои амалкунанда равона гардидааст. Ин тадбирҳо таҳкими минбаъдаи иқтидори содиротии кишварро тақвият хоҳад бахшид [12].

Ҳамин тавр, дар фазои сулҳу субот ва сиёсати созанда ва хирадмандонаи Роҳбарияти олии кишвар вобастагии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таъсири омилҳои беруна рӯз то рӯз коҳиш дода, хурду бузурги кишвар пайваста ба рушди саноати миллӣ ва иқтидори содиротии кишвар тақвият мебахшад. Воқеан ҳам, фаъол будани корхонаҳои истеҳсолӣ, коркарди ашёи хоми ватанӣ ва баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат яке аз ҳадафҳои калидии Ҳукумати мамлакат ва омили муҳимми коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ дониста мешавад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] http://president.tj/node/32191

2. Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025//Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «27» майи соли 2020, №293 тасдиқ шудааст/Таҳкими таъминот бо мутахассисон ва захираҳои кадрӣ. Банди 117, -саҳ. 40.

3. Аскарова С.С. Заминаҳои асосии ташкили низоми инноватсионии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ] file:///C:/Users/admin/Downloads/zamina-oi-asosii-tashkili-nizomi-innovatsionii-sanoati-um-urii-to-ikiston.pdf

4. Қодирзода Ш.А. Таҳлили иқтидори истеҳсолоти саноатии ба инноватсия нигаронидашуда дар шаҳри Душанбе//GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS: CENTRAL ASIA, 2021. Том:7, - № 2 (13). – С. 78-84 [Захираи электронӣ] https://www.elibrary.ru/download/elibrary_46503582_68365914.pdf

5. Мукимов Р.С., Мамаджанова С.М. Устойчивое развитие города Душанбе. Политехнический вестник. Серия Инженерные исследования. №1 (49) – 2020. – С. 174-179

6. Муртазоев О.Қ. Паёми Президент – қадамҳои устувор дар рушди низоми саноати миллӣ ва тақвияти иқтидори содиротии кишвар//Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон/ Муносибатщои байналмилалӣ ва амният. - Душанбе: АРЖАНГ, 2024. - № 1(9). - С.83-93.

7. Муртазозода О. Рушди бесобиқаи пойтахт нуфузи байналмилалии Тоҷикистонро меафзояд//Нашри махсуси рӯзномаи "Паёми Душанбе" ба ифтихори Рӯзи пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 20 апрели соли 2024. - 8 с.

8. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2016. - Саҳ. 37. [Захираи электронӣ] file:///D:/SCIENCE/%D0%94%D0%98%D0%A1%D0%A1/ strategic_national_prog__tj.pdf

9. Усмонзода Х.У. Сотрудничество аналитических центров для укрепления стабильных взаимодействий в просторах Центральной Азии в условиях неопределенности,//Маҷаллаи «Муносибатҳои байналмилалӣ ва амният»/Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: 2023. - №3 (7). - С.9-18.

10. Сомонаи расмии АМИТ “ХОВАР”//Душанбе ба маркази бузурги саноати рақобатпазири иқтисоди ҷаҳон мубаддал мегардад. [Захираи электронӣ] https://khovar.tj/2023/11/dushanbe-ba-markazi-buzurgi-sanoati-ra-obatpaziri-i-tisodi-a-on-mubaddal-megardad/

11. Сомонаи расмии Нашрияи расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Ҷумҳурият”//Сармоягузорӣ: мушкилот, имконот ва дурнамо. [Захираи электронӣ] https://jumhuriyat.tj/bahsho/789-sarmojaguzor-mushkilot-imkonot-va-durnamo.html

12. Сомонаи расмии Муассисаи давлатии таълимии “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”//Татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ–саноатикунонии босуръати кишвар. [Захираи электронӣ] https://www.hgu.tj/ru/news/media/item/503.html

ДУШАНБЕ – ПИОНЕР РАЗВИТИЯ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ЦЕЛЕЙ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель Центра стратегические исследования при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.:(+992 37)221-32-48; e-mail: oraz-2009@mail.ru

В статье оценивается вопрос создания инновационной среды деятельности при эффективной реализации стратегических целей страны и лидерства города Душанбе в развитии отечественной промышленности. Сегодня Душанбе стал крупным центром конкурентоспособной промышленности в мировой экономике и постоянно развивается, обеспечивая инновационное развитие индустриальной системы и конкурентоспособность национальной экономики. Конечно, быстрая индустриализация как четвертая стратегическая цель является основой создания новых рабочих мест, укрепления экспортного потенциала страны и развития национальной экономики.

Отмечается, что развитие отечественной промышленности всегда находится в центре внимания высшего руководства страны, а развитие этой отрасли при высоком чувстве патриотизма является фундаментом развития национальной экономики. В последние годы, наряду с другими социально-экономическими отраслями страны, промышленная система столицы претерпела глубокую реконструкцию, и этот процесс последовательно продолжается и по сей день.

Фактически, для обеспечения процесса быстрой индустриализации страны и приоритета инновационной деятельности подготовка высококвалифицированных специалистов в различных областях отечественной промышленности считается ключевым вопросом.

Ключевые слова: *стратегия, технология, формирование, промышленность, предприятие, производство, конкуренция, механизм, бренд, устойчивое развитие, цель, быстрая индустриализация страны.*

DUSHANBE -LEADER IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC INDUSTRY AND EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF STRATEGIC GOALS

MURTAZOZODA ORAZ,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, First Deputy of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+992 37) 221-32-48; e-mail: oraz-2009@mail.ru

The article evaluates the issue of creating an innovative environment of activity in the effective realization of strategic goals of the country and leadership of Dushanbe city in the development of domestic industry. Today Dushanbe has become a major center of competitive industry in the world economy and is constantly developing, providing innovative development of the industrial system and competitiveness of the national economy. Of course, rapid industrialization as the fourth strategic goal is the basis for creating new jobs, strengthening the country's export potential and developing the national economy.

It is noted that the development of domestic industry is always at the center of attention of the country's top leadership, and the development of this industry with a high sense of patriotism is the foundation for the development of the national economy. In recent years, along with other socio-economic sectors of the country, the industrial system of the capital has undergone a profound reconstruction, and this process has consistently continued to this day.

In fact, to ensure the process of rapid industrialization of the country and the priority of innovation, the training of highly qualified specialists in various fields of domestic industry is considered a key issue.

Keywords: *strategy, technology, formation, industry, enterprise, production, competition, mechanism, brand, sustainable development, goal, rapid industrialization of the country.*

УДК: 64.011.44

АРЗЁБИИ САМАРНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМОВИЧ,
сардори Раёсати таҳлилӣ масъалаҳои соҳибкорӣ ва рушди
бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел. (+992) 988-55-26-90; e–mail: o–amin@mail.ru

Дар мақола самаранокии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ, ҳаҷми қарзҳои дебиторӣ ва кредитории ташкилоту муассисаҳо, бахусус, аз рӯйи уҳдадорӣ, инчунин, натиҷаҳои молиявии корхона ва субъектҳои соҳибкории дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда таҳлилу арзёбӣ гардидааст. Муаллиф дар заминаи тадқиқоти худ сабабҳои асосии аз нуқтаи назари иқтисодӣ даромаднок набудани фаъолияти аксар субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзиро бо далелҳои мушаххас нишон додааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузории мустақим, самарнокии иқтисодӣ, қарзҳои дебиторӣ, гарав, воситаҳои истеҳсолӣ, натиҷаҳои молиявӣ, фоида, зарар, суғурта, кафолати давлатӣ.*

Дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” тавсеа додани дастрасӣ ва саҳм дар таъмини маҳсулоти фаровони озуқа, сифат ва бехатарии он дар асоси гузариш ба дараҷаи баланди индустриализатсия ва рушди босуботи бахши аграрӣ, дар асоси ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва аз ҷиҳати экологӣ бехатар ба ҳайси афзалиятҳои махсус дар комплекси агросаноатии мамлакат пешбинӣ карда шудааст [1]. Ҳалли ин масаъалаҳо, пеш аз ҳама, бо густариши фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ алоқамандӣ дорад.

Фаъолияти соҳибкорӣ ва мазмуни дохилии он, пеш аз ҳама, дар ошкорсозии талаботи умумииқтисодӣ ё махсуси иҷтимоӣ–иқтисодие хулоса меёбад, ки барои қонеъгардонии фаъолияти истеҳсолии меҳнатии одамон равона карда шудааст [2].

Масъалаҳои мукаммалгардонии низомноки механизми рушди соҳаи кишоварзӣ, ки ба тамоми комплекси агросаноатӣ таъсир мерасонад, чунин истифодаи захираҳои биологӣ ва табиист, ки зимни он, бо фарқ аз соҳаҳои дигари хоҷагии халқ, асоси технологияро равандҳои биологӣ ташкил медиҳанд [3].

Истеҳсолоти кишоварзӣ чун соҳаи заминаофари комплекси агросаноатӣ якчанд хусусиятҳои назаррас дорад, ки онҳо ба раванди такрористеҳсол ва самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд. Хусусияти муҳими истеҳсолоти кишоварзӣ аз он иборат аст, ки замин дар ин соҳа воситаи асосии истеҳсолот буда, ба рушди соҳибкории кишоварзӣ саҳми назаррас дорад.

Ҳар қадар самаранокии фаъолияти ташкилотҳои соҳибкорӣ бештар бошад, ҳамон андоза воридшавии маблағҳо ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун зиёдтар мегардад [4].

Дар самти муайяну мушаххас намудани самаранокии иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар тамоми бахшҳои воқеии иқтисодиёт, бахусус соҳаи кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои зиёде метавонад таъсиргузор бошанд. Таҳлилу арзёбии сармоягузориҳо ва самаранокии иқтисодии он аз ҷумлаи нишондиҳандаи асосӣ дар ин ҷода дониста мешавад, зеро дар шароити кунунӣ таъмини рушди устувори ҳар як соҳа аз бисёр ҷиҳат ба ҷалби сармоя ва соҳибкорӣ вобаста мебошад.

Тибқи омори расмӣ дар давоми солҳои 2016–2022 ба рушди соҳаи кишоварзӣ ба маблағи 409 миллион доллар сармоягузории мустақими хориҷӣ равона гардидааст. Барои исботи ин гуфта ба рақамҳои омории ҷадвали зерин мегирем:

Ҷадвали 1.

Самаранокии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ дар рушди соҳибкории кишоварзӣ дар солҳои 2016–2022

Нишондиҳандаҳо	Солҳо						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
I	28808,4	30765,9	31984,5	34264,8	37298,5	39769,4	49273
II	17,8	17,9	19,1	86,5	11,3	106,1	150,3
III	1618,4	1718,8	1674,6	396,1	3300,8	374,8	327,8

Манбаъ: *Дар асоси маълумоти оморӣ аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.*

Эзоҳ: *I–МУК млн. сомонӣ, II– маблағи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, млн. доллари амрикоӣ, III ба ҳар як доллари сармоягузоришуда ин қадар маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд, ҳазор сомонӣ [5].*

Тавре аз ҷадвал ба назар мерасад, соли 2022 ба ҳар як доллари сармоягузориҳои мустақими ба соҳаи кишоварзӣ равонагардида 327,8 сомонӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ рост омада, нисбат ба соли 2016 зиёда аз 4,9 маротиба кам аст. Аз ин бармеояд, ки фарҳанг ва истифодаи самарнокии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ тамоюли пастравиро касб намудааст, ки аз мутасаддиён ташкили дурусти фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин, коҳиш додани сатҳи хароҷоти истеҳсолӣ ва беҳтар намудани вазъи инфрасохторҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзиро талаб менамояд.

Ҳамзамон, солҳои охир бо вуҷуди амалӣ гардидани тадбирҳои муассири давлатӣ ва мунтазам афзоиш ёфтани ҳаҷми маблағгузориҳо ва ҷалби сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ ба дастгирӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ, ҳанӯз ҳам фаъолияти аксар корхонаҳои дар ин соҳа фаъолияткунанда зараровар ба назар мерасад. Аз ин бармеояд, ки ҳоло бо вуҷуди дастовардҳои назаррас, боз масъалаҳои зиёди ҳалталаб дар ин самт ҷой доранд, ки ҳаллу фасли онҳо метавонад нишондиҳандаҳои ин бахши муҳими иқтисодиётро боз ҳам беҳтару хубтар ва баланд гардонад.

Ҷадвали 2.

Натиҷаҳои молиявии корхонаҳои кишоварзие, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд ва мақоми шахси ҳуқуқӣ доранд, ҳазор сомонӣ

2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Шумораи умумии корхонаҳои фоидаовар, адад						
230	226	278	654	552	1110	803
Ҳаҷми маблағи фоида, ҳазор сомонӣ						
19708,9	22513	20073,7	52059	58500,3	71931,8	98578,7
Ба ҳар як корхона ин қадар рост меояд, ҳазор сомонӣ						
85,7	99,6	72,2	79,6	106,0	64,8	122,8
Шумораи умумии корхонаҳои зараровар, адад						
117	90	173	289	214	189	381
Ҳаҷми маблағи зарар, ҳазор сомонӣ						
44723,7	24398,8	84128	57213,7	79938,1	68621,3	96820
Ба ҳар як корхона ин қадар рост меояд, ҳазор сомонӣ						
382,3	271,1	486,3	198,0	373,5	363,1	254,1
Ҳамаги маблағи фоида ва зарар, ҳазор сомонӣ						
64432,6	46911,8	104202	109273	138438	140553	195399
Ҳиссаи маблағи фоида дар ҳаҷми умумии маблағҳо, бо %						
30,6	48,0	19,3	47,6	42,3	51,2	50,5
Ҳиссаи маблғи зарар дар ҳаҷми умумии маблағҳо бо %						
69,4	52,0	80,7	52,4	57,7	48,8	49,5

Манбаъ: *Молияи Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ, Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2016– С.132,133. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2023. –С.86, 87, 88, 89, 90, 91 [6].*

Агар ба рақамҳои ҷадвали мазкур назар афканем, мебинем, ки соли 2022-ум шумораи корхонаҳои фоидаовар 803 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2016 573 ё тақрибан 3,5 адад зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ шумораи корхонаҳои зараровар 381 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2016 264 адад ё беш аз 3,2 маротиба зиёд мебошад.

Бо вуҷуди он, ки соли 2022 ҳаҷми маблағи зарар ба ҳар як корхона 254,1 ҳазор сомониро ташкил намуда, нисбат ба соли 2016–50,4 дарсад камтар бошад ҳам, вале ҳиссаи корхонаҳои зараровар дар ҳаҷми умумии

маблағи фоида ва зарар, тақрибан 50 дарсадро ташкил додааст. Илова бар ин, тибқи таҳлилҳои мо, ки муҳтавояш дар ҷадвали 3 оварда шудааст, танҳо дар соли 2022 ҳаҷми қарзҳои кредиторӣ 1822163,1 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2016 беш аз 7,2 баробар зиёд мебошад. Зимни натиҷаҳои таҳлил, баъзе аз сабабҳои асосии вазъи баамаломада, яъне тамоюли пасту баландшавии шумораи корхонаҳои фоидаовар дар таъсири оқибатҳои манфии тағйирёбии иқлим ва афзоиши ҳаҷми хароҷоти истеҳсолӣ асоснок карда шуд, ки метавонад исботи ин гуфтаҳо бошад.

Ҷадвали 3.

Ҳаҷми қарзҳои дебиторӣ ва кредитории ташкилоту муассисаҳои кишоварзӣ дар солҳои 2017–2022, ҳазор сомонӣ

Нишодиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Қарзҳои кредиторӣ	250734	864943	799155	1566593	1872577,5	1822163,1
Қарзҳои дебиторӣ	178230	471614	384199	419084	708140	794983,3
Ҳамагӣ	428965	1336557	1183355	1985676	2580717,5	2617146,4
Ҳиссаи қарзҳои кредиторӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳо, %	58,5	64,7	67,5	78,9	72,6	69,6
Ҳиссаи қарзҳои дебиторӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳо, %	41,5	35,3	32,5	21,1	27,4	30,4

Манбаъ: *Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2023. С.113, 115 [7].*

Чуноне аз рақамҳои ҷадвали мазкур дида мешавад, соли 2022 ҳиссаи қарзҳои кредиторӣ дар ҳаҷми умумии қарзҳо 69,6 дарсадро ташкил дода, дар қиёс бо соли 2016-ум 11,1 банди дарсадӣ (фоизӣ) зиёд мебошад. Чунин вазъ дар ҳаҷми қарзҳои хоҷагиҳои кишоварзӣ аз рӯйи уҳдадорӣ низ ба назар мерасад. Масалан, тибқи таҳлилҳои мо, ки натиҷааш дар диаграммаи зерин ба таври зайл нишон дода шудааст, дар давраи солҳои 2016–2022 ҳаҷми қарздории ташкилоту корхонаҳои дар соҳаи кишоварзӣ фаъолияткунанда, бахусус аз рӯйи уҳдадорӣ 3094112,8 сомониро ташкил дод, нисбат ба соли 2018-ум беш аз 2,6 маротиба зиёд мебошад. Ҳолати мазкур, бешубҳа, аз вазъи ноустувори молиявии ташкилоту муасссаҳои дар ин соҳа амалкунанда дарак медиҳад.

Диаграммаи 1.

Ҳаҷми қарздории ташкилоту корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ аз рӯйи уҳдадорӣ, ҳазор сомонӣ

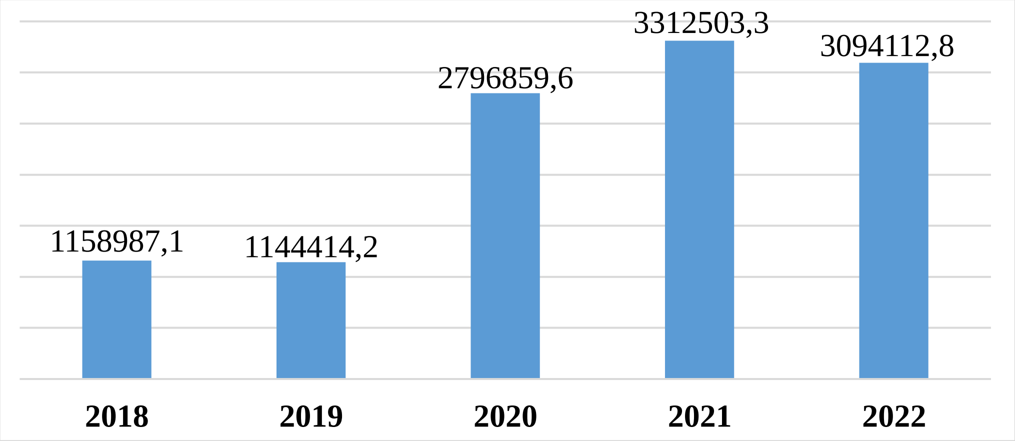

***Манбаъ**: Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Душанбе, 2023. –С.109 [4].*

Рақамҳои диаграммаи мазкур, агар аз як тараф, баёнгари бори дигар ноустувор будани вазъи молиявии корхонаҳои кишоварзӣ бошад, аз ҷониби дигар, аз сатҳи пасти пардохтпазирии корхонаҳо, ки сабабҳои гуногунро дар пай дорад, дар ин соҳа дарак медиҳад. Ин вазъро ҳамзамон, бо ноустувории натиҷаҳои молиявии баъзе аз хоҷагиҳои алоҳидае, ки бевосита ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, аз ҷумла Кооперативи истеҳсолии ба номи А.Кенҷаеви шаҳри Ваҳдат, ҶДММ «Л. Муродов»-и шаҳри Ҳисор, ҶДММ «А.Фирдавсӣ–2000»-и ноҳияи Рӯдакӣ, ҶДММ «Агротаъминот»-и шаҳри Турсунзода ва Кооперативи истеҳсолии «Наврӯз»-и ноҳияи Шаҳринав метавон асоснок намуд.

Масалан, мо зимни таҳлилҳои худ муайян кардем, ки соли 2022 хоҷагиҳои зикргардида, аз ҷумла Кооперативи истеҳсолии ба номи А.Кенҷаеви шаҳри Ваҳдат, аз ҳар сентнер истеҳсоли пахта бо сабабҳои гунонун, бахусус камҳосилӣ, афзоиши хароҷоти истеҳсолӣ дар ҳаҷми тақрибан 67 сомонӣ зарар дидааст. Ин нишондиҳанда дар ҶДММ «Л. Муродов»-и шаҳри Ҳисор 25 сомонӣ, ҶДММ «А.Фирдавсӣ–2000»-и ноҳияи Рӯдакӣ 36,3 сомонӣ, ҶДММ «Агротаъминот»-и шаҳри Турсунзода 128 сомонӣ ва Кооперативи истеҳсолии «Наврӯз»-и ноҳияи Шаҳринав бошад, 150 сомониро ташкил менамояд. Ҳамзамон, дар натиҷаи таҳлилҳо муайян карда шуд, ки хоҷагиҳои ба таҳқиқот фарогирифта дар самти истеҳсоли пахта чандон ҳавасманд набуда, барои онҳо аз парвариши пахта дида дигар маҳсулоти кишоварзӣ, бахусус, юнучқа, картошка, полизӣ ва ғалладонагиҳо афзалияти бештар доранд, дар сурате, ки самти асосии фаъолияташон бевосита парвариши пахта, ҳамчун маҳсулоти стратегии кишвар, муайян шудааст.

Дар шароити кунунӣ ҳар қадаре, ки сатҳи дароматднокии фаъолияти корхона, бахусус дар заминаи коҳиш ёфтани ҳаҷми хароҷот дар ин ё он соҳа, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ баланд бошад, ҳамон андоза, устувории молиявӣ ва сатҳи баланди рақобатпазирӣ ва самаранокии фаъолияти он таъмин хоҳад гашт [9].

Ширкати байналмилалии суғуртаи “COFACE” сатҳи дароматнокии қобили қабулро барои фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 22 дарсад арзёбӣ менамояд. Яъне мувофиқи арзёбиҳои ширкати мазкур, фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ки сатҳи дароматнокиаш то 22 дарсадро ташкил медиҳад, чунин фаъолият аз нуқтаи назари иқтисодӣ самаранок ҳисобида намешавад. Мутаассифона, чунонки дар натиҷаи таҳлилҳо муйян карда шуд, ҳоло фаъолияти аксар ХДФ, ки майдонҳои хурди заминро дар ихтиёр доранд, ба ғайр аз кооперативҳои истеҳсолию тиҷоратӣ ва дигар шаклҳои ҳамгироӣ, аз нуқтаи назари иқтисодӣ натанҳо самараноку рақобатпазир ва даромаднок, балки зараровар ба назар намерасанд. Чунки таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ҳар қадаре, ки андозаи майдони замини кишт хурд гардад, ҳамон андоза имкони хоҷагидор, бахусус дар самти дастрасӣ ба техникаю таҷҳизот, мошинолоти муосири кишоварзӣ ва истифодаи самараноки онҳо, инчунин, иҷрои киштгардон, дастрасӣ ба захираҳои қарзию молиявӣ ва иҷрои пурраи қоидаҳои агротехникӣ, ки аз ҷумлаи омилҳои асосии баланд гардидани сатҳи ҳосилнокӣ ва таъмини самаранокии истеҳсоли маҳсулот ба ҳисоб меравад, маҳдуд мегардад. Мо бо мақсади асоснок, муайян ва дақиқ намудани сатҳи даромаднокӣ ва афзоиши ҳаҷми хароҷоти истеҳсолӣ дар чаҳор хоҷагии кишоварзии таҳқиқот анҷом додем, ки натиҷааш дар ҷадвали 4 ба таври зайл нишон дода шудааст.

Ҷадвали 4.

Сатҳи даромаднокии хоҷагиҳои кишоварзие, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, дар солҳои 2016–2022.

Нишондиҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
ҶДММ «Л. Муродов»-и шаҳри Ҳисор							
Маҷмуи даромад, ҳаз. сом.	7940	12447	15457	12203	15234	17736	20641
Хароҷоти умумии истеҳсоли маҳсулот, ҳазор сомонӣ	6807	10459	12722	9873	12197	13921	15890
Ҳаҷми маблағи фоида, ҳазор сом.	1134	1987	2735	2330	3037	3814	4751
Сатҳи дароматнокӣ, %	16,6	19	21,5	23,6	24,9	27,4	29,9
Кооперативи истеҳсолии «Тиҷорат»-и ноҳияи Шаҳринав							

Маҷмуи даромад, ҳазор сомонӣ	3245	5125	3288	2972	3371	3504	3663
Хароҷоти умумии истеҳсоли маҳсулот, ҳазор сомонӣ	2869	4476	2825	2487	2761	2853	2949
Ҳаҷми маблағи фоида, ҳаз. сом.	376	649,0	463,3	485,0	610,2	650,6	713,7
Сатҳи дароматнокӣ, %	13,1	14,5	16,4	19,5	22,1	22,8	24,2
ҶДММ «Агротаъминот»-и шаҳри Турсунзода							
Маҷмуи даромад, ҳазор сомонӣ	1943	6325	3987	2992	3237	4286	5676
Хароҷоти умумии истеҳсолӣ маҳсулот, ҳазор сомонӣ	1574	5109	3195	2358	2519	3297	4317
Ҳаҷми маблағи фоида, ҳаз. сом.	368	1216	792	634	718	989	1360
Сатҳи даромaтнокӣ, %	23	24	25	27	29	30	32
Кооперативи истеҳсолии ба номи А.Кенҷаеви шаҳри Ваҳдат							
Маҷмуи даромад, ҳазор сомонӣ	4465	6599	3907	3928	4716	5546	7146
Хароҷоти умумии истеҳсолӣ маҳсулот, ҳазор сомонӣ	3856	5611	3261	3209	3719	4309	5455
Ҳаҷми маблағи фоида, ҳаз. сом.	609	988	646	719	997	1237	1691
Сатҳи даромaтнокӣ, %	16	18	20	22	27	29	31

Манбаъ: *Ҷадвалро муаллиф дар асоси маълумоти омории ҶДММ «Л. Муродов», КИ «Тиҷорат» ва ҶДММ «Агротаъминот» тартиб додааст [10].*

Ҳамин тавр, натиҷаҳои таҳқиқи самаранокии иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии кишвар ба мо имкон доданд, ки чунин хулоса намоем:

–Инкишофи сусти низоми суғуртакунонӣ, бахусус миллии суғуртаи ҳосил, ноустувории вазъи молиявӣ; надоштани маблағҳои озоди гардон; норасоӣ ва мунтазам баланд гардидани нархи воситаҳои истеҳсолӣ (сӯзишворӣ, нуриҳои менералӣ); дастрасӣ ба захираҳои қарзию молиявии имтиёзноки дарозмуҳлат, баланд будани меъёри дарсади қарзҳои бонкӣ, надоштани молу мулки ба сифати гарав истифодашаванда; талаби барзиёди амонати молу мулк, инчунин, ҳаҷми гарав нисбат ба қарзи дархостшуда; маҳдудият дар самти дастрасӣ ва истифодаи техникаи муосири кишоварзӣ, бахусус техникаи хурди каммасраф; паст будани донишу малака, сатҳи ҷаҳонбинӣ, маърифати молиявию иқтисодӣ ва ҳуқуқии аксар соҳибкорон; набудани кафолати давлатию ғайридавлатӣ дар бобати парваришу ва фурӯши маҳсулот, аз ҷумла пахта, инчунин, пардохти ҷуброни он ҳангоми ба вуҷуд омадани зарар ва иҷрои саривақтии пурраи қоидаҳои агротехникӣ, бахусус киштгардон [6].

– Ҳарчанд, ки давоми солҳои 2016–2022 ба рушди соҳаи кишоварзӣ ба маблағи 409 миллион доллари ИМА сармоягузории мустақими хориҷӣ равона гардида, бошад ҳам, вале ин ба 0,16 дарсади ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ баробар аст. Дар сурате, ки ҳаҷми воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар дар соли 2021 ба 43,0 дарсади ММД баробар буд. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки дар раванди истифодаи сармоягузориҳои хориҷӣ таносуби ҳиссаи соҳаҳо дар сохтори ММД ба назар гирифта намешавад. Зиёда аз ин, соли 2022 ба ҳар як доллари сармоягузориҳои мустақими ба соҳаи кишоварзӣ равонагардида 327,8 ҳазор сомонӣ маҳсулоти умумии кишоварзӣ рост омад, ки нисбат ба соли 2016 тақрибан 5 маротиба камтар мебошад. Вазъи мавҷуда баёнгари он аст, ки масъалаҳои ҳавасмандкунонии марбут ба ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, инкишофи бахши хусусӣ, инчунин, коҳиш додани сатҳи хароҷоти истеҳсолӣ ва беҳтар намудани вазъи инфрасохторҳои истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ пурра ба роҳ монда нашудааст.

–Соли 2022 шумораи корхонаҳои фоидаовар 803 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2016-ум 573 ё тақрибан 3,5 адад зиёд мебошад. Дар давраи таҳлилӣ шумораи корхонаҳои зараровар 381 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2016-ум 264 адад ё беш аз 3,2 маротиба зиёд мебошад. Бо вуҷуди он, ки соли 2022 ҳаҷми маблағи зарар ба ҳар як корхона 254,1 ҳазор сомониро ташкил намуда, нисбат ба соли 2016-ум 50,4% камтар бошад ҳам, вале ҳиссаи корхонаҳои зараровар дар ҳаҷми умумии маблағи фоида ва зарар, тақрибан 50 дарсадро ташкил додааст. Илова бар ин, тибқи таҳлилҳои мо, ки муҳтавояшон дар ҷадвали 2.3.8. оварда шудаанд, танҳо соли 2022 ҳаҷми қарзҳои кредиторӣ 1822163,1 ҳазор сомониро ташкил дода, нисбат ба соли 2016-ум беш аз 7,2 баробар зиёд мебошад. Мо зимни натиҷаҳои таҳлили худ баъзе аз сабабҳои асосии вазъи баамаломада, яъне тамоюли пасту баландшавии шумораи корхонаҳои фоидаовар дар таъсири оқибатҳои манфии раванди тағйирёбии иқлим ва дигар омилҳое, ки боиси афзоиши ҳаҷми хароҷоти истеҳсолӣ мегардад, асоснок намудем.

–Мутаассифона, натиҷаҳои фаъолияти шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ гувоҳи он аст, ки сарфи назар аз бунёди рақобат, ҳанӯз ҳам натиҷаҳои молиявии хоҷагиҳои кишоварзӣ мусбат арзёбӣ карда намешаванд. Гузариш ба низоми худмаблағгузорӣ, сатҳи нокифояи дастгирии давлатӣ ва рақобат соҳибкорони кишоварзиро ба мушкилии таъмини самаранокии фаъолият, бахусус аз нуқтаи назари фоиданокӣ, мувоҷеҳ сохтааст. Ташкили ХДФ, ки мебоист истифодаи самараноки заминро таъмин мекард, мутаассифона, ҳоло вазъ чунин ба назар намерасад. Ин матлабро боз ба он метавон асоснок намуд, ки ХДФ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ аз як гектар замин нисбат ба хоҷагиҳои аҳолӣ 3,5 баробар ва хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 35,3 дарсад

кам маҳсулот истеҳсол намудаанд. Аз ин нуқтаи назар, хулоса намудан мумкин аст, ки ҳоло ХДФ ҳамчун соҳибкории инфиродӣ ҳанӯз дар самти истифодаи оқилонаи замин ба натиҷаҳои назаррас ноил нагардидаанд, ҳол он, ки 70 дарсади заминҳои истифодаи кишоварзӣ ва 82,3 дарсади заминҳои мазраъро дар ихтиёр доранд [7].

Ҳамин тавр, ба андешаи мо, минбаъд ҳаллу фасли масъалаҳои зикргардида ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ, афзоиши маҳсулоти кишоварзии рақобатпазиру ба содирот нигаронидашуда ва раванди таъмини амнияти озуқаворӣ, бахусус дар заминаи рушди бахши хусусӣ ва соҳибкорӣ дар соҳаи зикргардида, мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. С–79.

2. Раҳимов М.З. Муаммои озодии фаъолияти соҳибкорӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҷанбаҳои давлатӣ–ҳуқуқӣ). - Душанбе: ИфиП АИ ҶТ, 1996. – С.81–92.

3. Пириев ДЖ.С. Методические подходы к оценке природно – ресурсного потенциала сельского хозяйства Таджикистана//Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – Душанбе, 2002. - №5-6. – 141

4. Иброҳимзода О.Ю. Такмили механизми ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсия барои дарёфти н.и., 2023.–С-24,30,32.

5. Дар асоси маълумоти оморӣ аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст. **Эзоҳ:** I–МУК млн. сомонӣ, II– маблағи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, млн. доллар, III ба ҳар як доллари сармоягузоришуда ин қадар маҳсулоти кишоварзӣ рост меояд, ҳазор сомонӣ.

6. Молияи Тоҷикистон: 25 соли Истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Душанбе, 2016. –С.132,133. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе, 2023.–С.86, 87, 88, 89, 90, 91.

7. Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. -Душанбе, 2023. – С.113–115.

8. Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2023.– С.109.

9. Мирсаидов А.Б. Идиев М.Х. Мониторинги фаъолияти иқтисодӣ ва нақши он дар низоми идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ//Тоҷикистон ва ҷаҳони муосир, 2022 №4.–С.119-130, ISSN 2075-9584 Захираи электронӣ:https://www.coface.com/Economic-Studies-and-Country-Risks/Tajikistan.

10. Ҷадвалро муаллиф дар асоси маълумоти омории ҶДММ «Л.

Муродов», КИ «Тиҷорат» ва ҶДММ «Агротаъминот» тартиб додааст.

11. Натиҷаҳои таҳқиқоти муаллиф.

12. Нишондиҳандаҳои гендрии ХДФ. Маҷмуаи оморӣ. –Душанбе, 2023. –С.16–18.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРАГИМОВИЧ,
начальник Управления исследовании проблем предпринимательства и развития частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 89;
тел.(+992) 988552690, e–mail: o–amin@mail.ru

В статье рассмотрено и оценено уровень эффективности прямых иностранных инвестиций, объем дебиторской и кредиторской задолженности организаций и учреждений, особенно по обязательствам, а также финансовые результаты предприятия и хозяйствующих субъектов, осуществляющих деятельность в сфере сельского хозяйства. В рамках своего исследования автор с конкретными фактами выявил основные причины с экономической точки зрения нерентабельность большинства субъектов хозяйствования в сфере сельского хозяйства.

Ключевые слова: *прямые инвестиции, экономическая эффективность, дебиторская задолженность, залог, средства производства, финансовые результаты, прибыль, убыток, страхование, государственная гарантия.*

ASSESSING THE EFFICIENCY OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN AGRICULTURE

ODINAZODA AMIN IBROHIMOVICH,
Head of the Department of analysis of entrepreneurship issue and development of the private sector of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan,
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tell.:(+992) 988-55-26-90; e–mail: o-amin@mail.ru

The article examines and evaluates the level of effectiveness of foreign direct investment, the volume of receivables and payables of organizations and institutions, especially for obligations, as well as the financial results of the enterprise and economic entities operating in the sphere of agriculture. Within

the framework of his research the author with specific facts identified the main reasons from the economic point of view unprofitability of the majority of economic entities in the agricultural sector.

Keywords: *direct investments, economic efficiency, accounts receivable, collateral, means of production, financial results, profit, loss, insurance, state guarantee.*

УДК: 330.59

РОҲҲОИ ПАСТ КАРДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА АМНИЯТИ ИҚТИСОДӢ

ҒУЛОМНОСИРОВА ФАРЗОНА МАМАДНОСИРОВНА,
муовини сардори Раёсати таҳлили масъалаҳои макроиқтисодии
Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел.: (+99237) 227-15-83; e-mail: fmamadno@gmail.com

Муаллиф дар мақола доир ба роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва таъсири он ба амнияти иқтисодӣ андешаҳои худро дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ баён кардааст. Дар мақола омӯзиши стратегияи барномаҳои миллӣ ва таҷрибаи малакатҳои хориҷӣ, ба мисли Русия, нишон дода шудааст. Роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатиро муаллиф дар ду қисмтағйирёбии миқдории аҳолӣ ва сохтори он; таваллуд, фавт ва сохтори шуғли аҳолӣ, даромадҳои аҳолӣ, дараҷа ва сифати зиндагӣ ва рушди илмию техникӣ ва навоварии самтҳои асосии тараққиёти илм, навоварӣ ва технологияро, ки муаяйнкунандаи рақобатоварии маҳсулоти миллӣ ва умуман иқтисодиёт мебошад, нишон додааст:

Калидвожаҳо: *амнияти иқтисодӣ, сатҳи камбизоатӣ, рушди ҷомеа, даромад, рушди иқтисодию иҷтимоӣ.*

Дар замони ҳозира ягон соҳаҳои имрӯзаи ҷомеа наметавонад бидуниояндабинии рушди иҷтимоӣ ва фаъолияти ба мақсад мувофиқ амал намояд. Асосан, роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ аз соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, рушди ҷомеа, асоснок кардани ҷараёни сиёсати иқтисодӣ ва пешгӯйии натиҷаҳои қарорҳои қабулшуда аҳаммияти калон дорад. Аз ин рӯ, роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатии иқтисодию иҷтимоӣ яке аз омилҳои ҳалкунандаи илмии ташаккули стратегия ва татбиқи он дар рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад [1].

Тамоми кишварҳо бидуни таъмини амнияти иқтисодӣ наметавонанд рушд кунанд, зеро имрӯзҳо ҳар омили сунъию табиӣ ба фазои рушди амнияти иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад, хусусан таъсири сатҳи камбизоатӣ дар ин самт омили муҳим ба ҳисоб меравад.

Стратегияи амнияти иқтисодӣ бошад, шароитҳои мусоиди рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ, инчунин, ҳимояи манфиатҳои барои ҳаёт муҳимро аз хатарҳои дохилӣ ва берунӣ дар бахши иқтисодиёт таъмин менамояд. Фароҳам овардани чунин шарту шароитҳо, барои ғанӣ гардидани буҷаи давлат, аз ҷумла барои таъмини захираҳои

молиявӣ-иқтисодӣ, ки дараҷаи таъминоти зарурии амнияти миллиро дар бар мегирад, дар навбати аввал қобилияти мудофиавиро боъэтимод ва барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ вобаста ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мусоидат менамояд. Таъмини амнияти иқтисодӣ аз рӯйи хусусиятҳои худ вазифаи стратегӣ ва дарозмуддат мебошад.

Мубрамият ва хусусияти замонавӣ доштани ин мавзуъ, чи дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва чи дар давраи иқтисоди гузариш, аз рӯйи дараҷаи дурнамосозии равандҳои рушди ҷомеа муайян карда мешавад, зеро боиси банақшагирию идоракунии самараноки иқтисод ва дигар соҳаҳо мешавад ва дар ниҳояти кор он метавонад бевосита ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ таъсир расонад.

Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва дар ин замина паст кардани сатҳи камбизоатӣ вазифаи муҳимму афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, баҳри расидан ба ҳадафи миллӣ дар доираи ин масъала то ин муддат дар мамлакат Стратегияҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ барои солҳои 2002-2006, барои солҳои 2007-2009 ва барои солҳои 2010-2012, “Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015” қабул карда шуда буд. Дар ҳар яке аз ин марҳалаҳо барномаҳои корӣ таҳия гардида, мутобиқи ин барномаҳо давлат фаъолияти худро ба роҳ мондааст. «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (СМР) «Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2016-2030» (СБСНМТ) таҳия ва қабул гардид [2].

Роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ масъалаҳои зеринро дар бар мегирад: тағйирёбии миқдории аҳолӣ ва сохтори он; таваллуд, фавт ва сохтори шуғли аҳолӣ, даромадҳои аҳолӣ, дараҷа ва сифати зиндагӣ ва ғайра. Дигар роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ин рушдӣ илмию техникӣ ва навоварии самтҳои асосии тараққиёти илм, навоварӣ ва технологияро, ки муаяйнкунандаи рақобатоварии маҳсулоти миллӣ ва умуман иқтисодиёт мебошад, иҷро менамояд.

Аз рӯйи идоракунӣ роҳҳои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

–дар доираи корхонаи алоҳида, бонкҳо, ташкилотҳо, ки хусусияти кӯтоҳмуддат дорад;

– минтақавӣ, ки дар доираи минтақаҳои алоҳидаи иқтисодӣ ё дигар сохторҳои минтақавӣ тартиб дода мешавад;

– соҳавӣ, ки асосан доираи амалиёти соҳаҳои иқтисоди миллиро дар бар мегирад;

– проблемавӣ, ки доир ба инкишофи муаммоҳои алоҳидаи иқтисодӣ, илмию техникӣ, экологӣ ва ғайра тартиб дода мешавад;

– миллӣ, ки дар доираи мамлакат тартиб дода мешавад;

–байналмилалӣ, ки дар доираи иттиҳодҳои алоҳидаи мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ё умумибашарӣ тартиб дода мешавад.

Дар робита ба гузаштан ба модели бозории иқтисод дар Русия, раванди табақабандии ҷомеа якбора шиддат гирифт ва зарурати истифодаи усулҳои дар амалияи байналмилалии оморӣ васеъ истифодашавандаи таҳлили тафовути иҷтимоию иқтисодии аҳолӣ аз рӯйи пули нақд ба миён омад. Даромад дар асоси таҳқиқи намунавии ҳисоби хочагӣ. Воситаи муҳимтарини чунин таҳлил сохти тақсимоти ахолӣ тибқи дараҷаи даромади пулии миёна ба ҳар сари аҳолӣ мебошад, ки имкон медиҳад сатҳи некуаҳволии гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолӣ баҳогузорӣ ва арзёбӣ карда шавад. Ба табақаҳои иҷтимоии камдаромад, ки ба сиёсати мақсадноки иҷтимоии давлат эҳтиёҷ доранд, таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда мегардад [13] .

Ҷадвал 1.

Омилҳои фарқи даромади аҳолӣ

Омилҳои фарқи даромад	**Мисолҳо**
Хусусиятҳои муҳити иҷтимоию иқтисодӣ	
Сохтори бозор	Бозорҳои рақобати номукаммал (хусусан олигополия ва монополия); талабот ва таклиф ба кори дорои ихтисосхои гуногун
Омилҳои ҳудудӣ	Нобаробарии шаҳру деҳот, фарқҳои минтақавӣ ва соҳавӣ
Давраҳои иқтисодӣ	Бекорӣ
Мутобиқшавии нобаробари аҳолӣ ба доираи тағйирёбандаи имкониятҳои иқтисодӣ	Нобаробар таксим кардани фоида аз хусусигардонии моликияти давлатӣ
Ташкили институтсионалии иқтисодиёт	Афзалиятҳои аз ҷиҳати институтсионалӣ муайяншудаи мавқеи баъзе табақаҳои иҷтимоӣ нисбат ба дигарон: тафовути статус; мавҷуд будани муассисаҳои танзимкунандаи муносибатҳои ичтимоию меҳнатӣ
Омилҳои демографӣ	Таъсири ҷинс, синну сол, миллат ва тафовут дар ҳаракати аҳолӣ
Меъёрҳои ахлоқӣ ва ахлоқии ҷомеа	Ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои ташаккулёфта, интихоби усулҳои рафтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ
Системаи андоз	Андозбандии прогрессивӣ, мутаносиб, регрессивӣ; андоз аз амвол ва мерос
Хусусиятҳои инфиродӣ	
Омилҳои меросӣ	Қобилиятҳои модарзод, мерос ва имкониятҳои сармоягузорӣ
Сармояи инсонии ҷамъшуда	Маълумот, малакаҳои тиҷоратӣ ва касбӣ, муносибат ба хатар, саломатӣ
Навъи оила	Сарбории вобаста
Пайвастшавӣ	Сарпарастӣ, тавсиянома, бо кор таъмин кардани «худ», таъмин намудани характеристикаҳои ғайрирасмии ҷойи кор
Хусусиятҳои табиати ғайричашмдошт	
Садамаҳо	Ноомадӣ, бурди калон, бадбахтиҳо, бозорҳо

Зарбаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва табиӣ	Таварруми ғайричашмдошт

Омилҳои гуногуне ҳастанд, ки ба фарқи даромад таъсир мерасонанд. Дар ҷаҳони муосир ба ғайр аз омилҳои маъмулӣ (сохтори бозор, қобилиятҳои инфиродӣ ва ғайра) меъёрҳои ахлоқию ахлоқии ҷомеаи муосир ва тафовутҳои ҳудудӣ дар ҷойи истиқомат дар афзоиши фарқи даромадҳо ва сатҳи зиндагии аҳолӣ нақши рӯзафзун мебозанд. Фарқи даромад боиси афзояндаи қутбшавии ҷомеа ва ба вуҷуд омадани низоъҳо дар байни табақаҳои аҳолӣ мегардад, ки ба сифати зиндагии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонад. Бисёре аз муҳаққиқони муосир ба арзёбии таъсири фарқи даромад ба равандҳои иҷтимоӣ ва паҳлуҳои гуногуни ҳаёти инсон эътибор медиҳанд [18] .

Барои расидан ба мақсадҳо як қатор вазифаҳои муҳими иҷтимоиро ҳал намудан лозим аст:

–Якум, давра ба давра баланд бардоштани дараҷаи зиндагии аҳолӣ дар асоси рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), самаранокии истеҳсолот, ташкили шароитои мусоид барои тавсияи талаботи дохилӣ, ки дар навбати аввал паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва кам намудани фарқи даромадҳои табақаҳои мухталифи аҳолиро аз ҳисоби тақвияти мувофиқи суроға (адрес) дастгирӣ намудани аҳолӣ, ҳавасмандгардонии музди меҳнат, таъмини дараҷаи самараноки шуғли аҳолии қобили меҳнат тақозо менамояд.

Дуюм, ташкили шароит барои расидан ба рушди истесолот дар асоси модернизатсиякунонии иқтисодиёт ва баланд бардоштани самаранокии он, ки гарави таъмини он суръатҳои рушди иқтисодӣ мегардад, ки дар дурнамои мазкур ва “Барномаи рушди иқтисодии ҷумҳурӣ дар давраи то соли 2015” пешбинӣ шудаанд:

–сиёсатеро ҷорӣ намудан лозим аст, ки он ба афзунгардонии ҳиссаи ашёи хоми маҳаллӣ дар ҷумҳурӣ коркардшаванда ва зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти дорои дараҷаи баланди изофа равона шудааст;

–кам кардани сатҳи масолеҳталабии истеҳсолот омили муҳимми баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ба ҳисоб меравад, ки ба он таваҷҷуҳи махсус додан лозим аст, чунки солҳои охир хароҷоти истеҳсолот зиёд шуда истодааст.

–бо дарназардошти маҳдуд будани захираҳое, ки давлат метавонад онҳоро ба мақсадҳои сиёсати сохторӣ равон намояд, интихоби соҳаҳои афзалиятдошта аҳаммияти аввалиндараҷа дорад.

Сеюм, муътадил гардонии фаъолият ва аз нав истеҳсолкунии захираҳои истеҳсолию технологӣ. Ин ҳолат зарурати онро пайдо менамояд, ки тавсияи манбаъҳои молиявии дохилии маблағгузориҳо, қабл аз ҳама, аз

ҳисоби даромадҳо ва андӯхтҳои бахши воқеии иқтисодиёт ва ҷалби сармояи мустақими хориҷӣ сурат мегирад.

Чорум, ин ташкили муҳити институтсионалӣ, ки ҳавасмандгардонии рушди иқтисодиро дар асоси ҷалби сармоя ба бахши воқеии иқтисод таъмин намояд.

Панҷум, аз ҷониби давлат ба таври ҳатмӣ иҷро гардидани ҳамаи уҳдадориҳои молиявии он ва истифодаи буҷет ба сифати воситаи фаъоли сиёсати давлатии иқтисодӣ, ки ин дар навбати аввал ба баланд бардоштани самаранокии хароҷоти воситаҳои буҷетӣ вобаста аст.

Бояд қайд намуд, ки дар дурнамосозӣ тамоюлҳои объективии рушд муайян гарданд, вариантҳои меъёрие пешниҳод карда шаванд, ки бо тамоюлҳои муқарраркардашудаи рушд мувофиқат мекунанд, аз ҷумла навъҳои робитаҳои байниҳамдигарии ҷараёнҳои истеҳсолот, тақсимот ва истеъмолот бо дарназардошти маҳдудияти манбаъҳо ва маҳдудиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва инчунин, пешрафти илмию техникӣ ба ҳисоб меравад.

Вазифаҳои асосии сиёсати минтақавии иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба иҷрои он бояд диққати калон дода шавад, аз инҳо иборат мебошанд:

– тақвияти раванди ҳамгироии байниминтақавӣ ва беҳтар намудани сифати фазои иқтисодӣ;

– кам кардани фарқи дараҷаи рушди иқтисодию иҷтимоии минтақаҳо;

– таъмини интиқоли озоди молҳо, хизматрасонӣ ва қувваи корӣ дар тамоми ҳудуд;

– таъмини шароитҳои баробар барои пешниҳод намудани қумаки давлатӣ;

–рушди асосҳои иқтисодию зудидоракунии маҳаллӣ.

Идоракунии татбиқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ тарзе сурат мегирад, ки аз ҷониби Ҳукумат ноил гардидан ба мақсадҳои Стратегия, сафарбаркунии захираҳои дохилӣ ва берунӣ, истифодаи нисбатан самарабахши онҳо, ҷалби ҳамаи гурӯҳҳои ҷомеа дар фаъолияти паст кардани сатҳи камбизоатӣ таъмин карда шавад, ки метавонад равандҳои зеринро дар бар гирад:

1. Дар раванди татбиқи СПКСК, Шурои миллӣ, ки дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил гардидааст, эҳтимол меравад, ки дар он намояндагони Ҳукумат, парлумон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ иштирок хоҳанд кард, нақши роҳбарикунандаро ба ҷо меорад. Ин Шуро Стратегияи умумии ислоҳотро муайян карда, ҳисобот доир ба ҷараёни татбиқи СПКСК-ро баррасӣ менамояд ва ташаббускории таҳияи СПКСК–и нав хоҳад буд. Котиботи Стратегияи миллии рушд фаъолияти ҳамарӯзаро доир ба ҳамоангсозии азму талоши иштирокчиёни давлатӣ ва ғайридавлатиро ба

раванди татбиқи СПКСК анҷом дода, таҳияи мақоми ҳуқуқии СМР/СПКСК, таҳлили натиҷаҳои раванди иҷрои СПКСК, таҳияи пешниҳодҳо оид ба тавзеҳи СПКСК-и амалкунанда ва таҳияи СПКСК-и нав, таъмини мартабот (субординатсия) ва мақсаднокии ҳамаи барномаҳо ва стратегияҳои давлатии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатиро таъмин хоҳад кард.

2. Ҳамаи фаъолияти амалӣ доир ба татбиқи Стратегия аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамоҳанг хоҳад шуд. Ҳамзамон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқати Барномаи миёнамуҳлати буҷавӣ ва буҷетҳои солонаро вобаста ба мақсад, вазифаҳо ва чорабиниҳои СПКСК таъмин менамояд. Вазоратҳои соҳавӣ, идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ мақомоти кории асосӣ хоҳанд буд, ки СПКСК-ро дар доираи соҳаҳо ва минтақаҳои дахлдор татбиқ менамоянд. Онҳо барои татбиқи фаслҳои дахлдоре, ки қисми таркибии СПКСК мебошад, масъулият доранд. Ҳукумат ҳамкориҳои конструктивиро бо ташкилотҳои донорӣ анҷом дода, истифодаи ҳамоҳангшуда ва ҳаддалимкон самарабахши кумаки берунаи ба кишвар фароҳамовардаро таъмин менамояд, инчунин, барои ба иқтисодиёт ҷалб намудани маблағгузориҳои мустақими хориҷӣ ва дохилӣ шароитҳои мусоид фароҳам меорад.

3. Парлумон бояд ифодаи қонунии сиёсати чорабиниҳои пешбиникардаи Стратегия, инъикоси мақсад ва афзалиятои СПКСК-ро дар ҷараёни баррасӣ ва тасдиқи буҷети давлатӣ таъмин намояд.

4. Дар татбиқи СПКСК ба ташкилотҳо, ҷомеаҳои шаҳрвандӣ, ки бояд неруи ҷамъиятиро барои ноил шудан ба мақсадҳои Стратегия сафарбар намоянд, нақши муҳим ҷудо карда шудааст. Шаклҳои иштироки ҷомеаҳои шаҳрвандӣ аз хизматрасонии иҷтимоӣ, паҳн намудани иттилоот доир ба СПКСК дар байни аҳолӣ, иштирок дар мониторинги СПКСК ва раванди машваратҳо вобаста ба татбиқи он, таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ доир ба ҷараёни татбиқи СПКСК иборат хоҳад буд. Ҳамзамон, ҳамкории самарабахши мутақобила ва шариконаи мақомоти давлатӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ таъмин хоҳад гашт. Махсусан, саҳми ташкилотҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ҷиҳати ҷалби ҷомеаҳои маҳаллӣ ва раванди татбиқи СПКСК ниҳоят муҳим аст.

5. Функсияҳо ва масъулияти мақомоти гуногуни идоракунии давлатӣ дар раванди татбиқи СПКСК, инчунин, мавқеи Стратегияи миллии рушд ва СПКСК дар системаи меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон бо санади махсуси меъёрӣ, ки қабули он дар соли 2007 таъмин шудааст, танзим мегардад.

6. Яке аз унсурҳои муҳими системаи идоракунии татбиқи СПКСК аз Системаи мониторинг ва арзёбии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ иборат мебошад. Он барои арзёбии пешрафт дар фаъолият ҷиҳати ноил шудан ба мақсадҳои СПКСК, таҷрибаи мусбати андӯхта ва

проблемаҳои мавҷудаи татбиқи Стратегия, таҳлили раванди рушд дар доираи СПКСК ва таҳияи пешниҳодҳои асоснок доир ба тавсеи сиёсати паст кардани камбизоатӣ, ки ба баланд бардоштани самарабахшии он нигаронида мешавад, таъйин гардидааст. Системаи мониторинг ва арзёбии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ имкон медиҳад, ки робитаи мутақобила ва муттасил байни қарорҳои қабулгардида ва натиҷаҳои татбиқи амалии он, шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ доир ба фаъолияти марбут ба мақсадҳои СПКСК таъмин карда шавад.

7. Таъмини арзёбии мустақим, шаффофият ва ҳисоботӣ, самтгирӣ ба натиҷаҳо ва афзалиятҳои Стратегия, истифодаи усулҳои нисбатан муосири мониторинг, ҷалби парлумон, мақомоти ҳокимияти иҷроияи ҳамаи сатҳо, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ва шарикон доир ба рушд яке аз усулҳои асосии мониторинг ва арзёбии СПКСК ба ҳисоб меравад.

8. Сохтори системаи мониторинг ва арзёбӣ. Асоси Системаи мониторинг ва арзёби Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатиро мақсадҳои миқдоран муайян намудаи Стратегия ташкил медиҳанд. Барои арзёбии пешрафти кишвар ҷиҳати ноил шудан ба ин мақсадҳо системаи индекаторҳо истифода бурда мешавад, ки имкон медиҳад таъсирнокӣ ва самарабахшии тадбирҳои сиёсати дар СПКСК инъикосёфта баррасӣ гардад. Зерсистемаи асосии Системаи мониторинг ва арзёбии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатиро системаи ҷамъоварии маълумот дар бораи аҳаммияти индикаторҳои мониторинг ва дигар иттилооти миқдорию сифатӣ, ки рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистонро тавсиф менамояд, ташкил хоҳад дод [14].

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015 сол. – Вазорати рушди иқтисод ва савдо. – Душанбе, 2003.

2. Стратегияи дарозмуҳлати паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2030. –Душанбе, 2016.

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28 декабри соли 2023 // Ҷумҳурият, 29 декабр соли 2023.

4. Қонун «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, консепсияҳо ва барномаҳои инкишофи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон».- Душанбе, 21 ноябри соли 2003. №439.

5. Государственное регулирование рыночной экономики: Учебник /Под ред. Кушлина В.И., Волгина Н.А. – М.: Экономика, 2001. - 735 с.

6. Камолов С.А. Масоили беҳтарсозии вазъи қарзи берунии Тоҷикистон /Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2005. - № 1. – С.105-115/

7. Лабанов Е. Стратегическое управление. –М.: Экономика, 1989.

8. Лабанов Е. Стратегическое планирование и прогнозирование на предприятиях //Экономический журнал. -1992. -№5. – С. 76-93.

9. Лебедева Н.Н. Институциональный механизм экономики: сущность, структура, развитие. – Волгоград: Изд-во Волгу, 2002.–326 с.

10. Мельник А.И. Стратегическое планирование на этапа перехода к рыночным отношениям. –СПБ: Издательство СПБ УЭФ, 1996.

11. Прогнозирование и планирование в условиях рынка: Учеб. / Под ред. Т.Г. Морозовой, А.В. Пикулькина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 279с.

12. Райзберг Б.А. Государственное управление экономическими и социальными процессами: Учеб. пособие. –М.: ИНФРА-М, 2006. -384 с

13. Рахимов Р.К. Экономическая эффективность: некоторые вопросы теории и практики // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2005. - № 1. – С. 22-38.

14. Солиев Ҳ.Ҳ. Рушди иқтисодию иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2004 ва вазифаҳо барои соли 2005 //Иқтисодиёти Тоҷикистон: стратегияи тараққиёт. – 2005. - № 1.– С. 5-21.

15. Ходов Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики: Учебник. – М.: Экономист, 2004. – 620 с.

16. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

17. Ҳакимов А.Ҳ. Ташкили идораи иқтисоди миллӣ. Василаи таълим. – Душанбе: Ирфон, 2005. - 416 с.

18. Ҳакимов А.Ҳ. Иқтисоди миллӣ: асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ. Воситаи таълим. – Душанбе: Ирфон, 2007. - 488 с.

19. Экономика: Учебник /Под ред. А.С. Булатова. М.: Экономистъ, 2004. – 896 с.

СПОСОБЫ СНИЖЕНИЯ УРОВНЯ БЕДНОСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

ГУЛОМНОСИРОВА ФАРЗОНА МАМАДНОСИРОВНА,
заместитель начальника Управления анализа макроэкономических вопросов Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел .: (+99237) 227-15-83; e-mail: fmamadno@gmail.com

В статье о способах снижения уровня бедности и его влиянии на экономическую безопасность автор изложил свои взгляды, основанные на изучении научной литературы. В статье показано стратегическое

изучение национальных программ и опыт зарубежных государств, таких как Россия. Способы снижения уровня бедности показаны автором в двух частях: количественное изменение численности населения и его структуры; изучены рождаемость, смертность и структура занятости населения, доходы населения, уровень и качество жизни и научно-техническое развитие, и инновации основных направлений развития науки, инноваций и технологий, определяющих конкурентоспособность национального продукта и экономики в целом.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, уровень бедности, развитие общества, доходы, социально-экономическое развитие.*

WAYS TO REDUCE POVERTY AND ITS IMPACT ON ECONOMIC SECURITY

GHULOMNOSIROVA FARZONA MAMADNOSIROVNA,
Deputy head of the Department of Analysis of Macroeconomic Issuses of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 89;
tel.: (+99237) 227-15-83; e-mail: fmamadno@gmail.com

In the article on ways to reduce poverty and its impact on economic security, the author outlined her views based on the study of scientific literature. The article shows the strategic study of national programs and the experience of foreign countries such as Russia. Ways to reduce poverty are shown by the author in two parts: quantitative change in the number of population and its structure; the birth rate, mortality and employment structure of the population, population income, standard of living and quality of life and scientific and technological development, and innovation of the main directions of development of science, innovation and technology that determine the competitiveness of the national product and the economy as a whole are studied.

Keywords: *economic security, poverty level, social development, income, socio-economic development.*

УДК: 336

РУШДИ ЭКОСИСТЕМАҲОИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

ОДИНАЕВ ҲУСАЙН САИДРАҲМОНОВИЧ,
докторанти (Phd) Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;
тел: (+992) 939-22-70-00; e-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru

Мақолаи мазкур масъалаҳои рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи навовариҳои технологии марбут ба ташкилотҳои қарзиро бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо мавриди омӯзиш қарор додааст. Воқеан ҳам, таҳияи экосистема ба бонкҳо имкон медиҳад, ки дар шароити воридшавии рақибони рақамӣ ба бозори хизматрасониҳои бонкӣ мавқеи худро дар он нигоҳ доранд.

Таҳқиқи масъалаи мазкур тақозои замон буда, бонкҳо пайваста барои воридшавӣ ба сегментҳои нави фоидаовартари бозори молиявӣ талош меварзанд ва дар самти рушди экосистема хизматрасониҳои худро васеъ менамоянд. Бинобар ин, барои мавқеи худро дар бозори хизматрасонӣ боз ҳам устувортар ва рақобатпазир нигоҳ доштан, ташкили платформаи хизматрасониҳои бонкӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ талаботи замон мебошад. Зеро ҳадафи калидии ташкили платформаҳо дақиқ буда, барои қонеъ намудани тамоми ниёзҳои мизоҷони бонкҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: *экосистема, бонк, стратегия, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои инноватсионӣ, идоракунӣ, ташаккул, самаранокӣ, рақобат.*

Имрӯзҳо ташкилотҳои қарзӣ дар пешбурди соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ нақши хосса дошта, дар рушди устувори иҷтимоию иқтисодии кишвар заминаи асосӣ мегузоранд. Бо дарназардошти ин, гузариш ба низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ талаби замон буда, дар заминаи истифодаи босамари технологияҳои рақамӣ бо ташаккул додани муҳити инноватсионии созгор ба роҳ монда мешавад.

Мусаллам аст, ки рушди экосистемаҳои бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ муҳимтарин омили мусоидаткунанда дар расидан ба ҳадафҳои калидии соҳа хоҳад буд. Тамоюли муосири рушди низоми бонкии кишвар ба бунёди экосистемаҳои бонкии рақамӣ алоқамандии зич дошта, бо ин усул онҳо метавонанд тамоми хизматрасонӣ ва маҳсулоти бонкиро бо хосиятҳои муосиру рақобатпазир дар бозори бонкӣ фароҳам

оваранд. Дарвоқеъ, имрӯзҳо истилоҳи «экосистема» дар соҳаҳои тиҷорат ва илм, бахусус дар робита ба фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ бештар мавриди истифода қарор гирифта, дар ин самт таваҷҷуҳ беш аз пеш меафзояд.

Лозим ба ёдоварист, ки мафҳуми "экосистема" бори аввал ба иқтисодиёт аз биология ворид шудааст. Ба ақидаи олими ботаники англис Артур Тансли, калимаи мазкурро дар солҳои 1930-ум барои тавсифи ҷамоаҳои маҳаллии организмҳо истифода бурда, бо муҳити зисти онҳо якҷоя дар муҳити берунӣ ва дохилӣ барои инкишоф рақобаткарда (ҳаво, об, замин ва ғайра рушд мекунанд ва ба зарбаҳои беруна мутобиқ мешаванд. [8] Сипас истилоҳи «экосистема»-ро соли 1993-юм муҳаққиқ ва стратеги тиҷорат Ҷеймс Мур дар мақолаи худ дар Ҳарварди Business Review таҳти унвони «Дарандаҳо ва сайд: экологияи нави рақобат» истифода намуда, ӯ фаъолияти ширкатҳои тиҷоратии дар ҷаҳон ба ҳам алоқаманд бударо ба ҷомеаи организмҳое муқоиса намуд, ки чӣ гуна барои боқӣ мондан мутобиқ ва таҳаввул мекунанд. Дар ин хусус муҳаққиқон: Д.С. Вахрушев, А.Е. Калсин ва Г.Д. Нидерштрат [2, 92] қайд менамоянд, ки моҳияти "экосистема"-ро ҳар як бонки тиҷоратӣ ба таври худ муайян мекунад: баъзе бонкҳо шабакаи шарикони худро бо таъминкунандагони молҳо ва хидматҳои ғайрибонкӣ васеъ месозанд, дигарон бо риояи консепсияи бренди "чатр" хидматҳои нави худро эҷод мекунанд ва дигарон дар шакли бозор онро ташкил медиҳанд.

Аслан, масъалаи рушди бонки тиҷоратӣ ва экосистемаи он тавассути беҳтар намудани хизматрасониҳои дурдасти бонкӣ мавзуи муҳимми омӯзиш, ҷустуҷӯйи самтҳои мушкилот ва таҳияи тавсияҳо буда, татбиқи онҳо ба рушди устувори низоми бонкии муосир мусоидат мекунад [6].

Сарфи назар аз гуногунии мушоҳидаҳо бо мақсади мукаммалгардонии ҷараёни рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, заминаҳои ҳуқуқии ин соҳа сол то сол мустаҳкам шуда, санадҳои гуногуни меъёрии ҳуқуқӣ қабул шуда истодаанд. Чунончи, 22-юми июни соли 2023 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ" қабул шуд, ки тибқи он аз 1-уми августи соли 2023 ҳамаи навъҳои хизматрасониҳои муздноки давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ мешаванд [4]. Дар ин замина, экосистема ҳамчун модели нави рушди фаъолияти бонкии кишвар дониста шуда, имрӯзҳо дар баробари марҳалаҳои ташаккул, рушди экосистемаҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро имрӯз мо бештар намунаҳои маҳсулоти муваффақи IT ё ширкатҳои хизматрасониро мебинем, ки дар як давраи муайян ба таври органикӣ ба экосистема табдил меёбанд.

Зимнан, бахши бонкии кишвар имкон дорад бо татбиқи иқтисоди рақамӣ, инфрасохтор, технологияи кунунӣ, мизоҷон ва сармоягузорӣ ва муҳимтар аз ҳама, таҷрибаи ҷиддии рафъи давраҳои бӯҳронӣ, яке аз

пешсафон дар эҷоди экосистемаҳо гардад. Ин ҷо суоле ба миён меояд, ки чаро бонкҳо дар атрофи худ экосистема эҷод мекунанд ва ин ба истеъмолкунанда чӣ медиҳад? Дар ин хусус метавон гуфт, ки аслан экосистемаи бонк фазоест, ки дар он бонк баъзе имтиёзҳо ё имкониятҳои махсус дода, дар он истеъмолкунанда метавонад ба як қатор хизматҳои гуногун ворид ва дастрасӣ пайдо кунад. Ин метавонад платформаи алоҳидае бошад, ки дар он ҳама пешниҳодҳо ё рӯйхати хизматрасониҳо ҷойгир карда мешаванд. Пас метавон гуфт, ки экосистемаҳои бонкӣ ҳамчун усули фаъолияти инноватсионӣ буда, бо ҳадафи рақамикунонии ҷомеаи муосир, табдили ҷаҳонии рақамии фаъолияти тиҷоратӣ, молиявӣ ва қарзӣ ба роҳ монда мешавад. Бо ин усул ҳарчи бештар равиши экосистема афзоиш хоҳад ёфт. Аммо муҳаққиқи рус А.Г.Наришкин [5] қайд менамояд, ки “…равандҳои инноватсионӣ дар аксари бонкҳо бо истифода аз равиши куҳна идома дошта, ин равандҳо тағйироти рақамӣ ва ислоҳоти сохтории васеъро талаб мекунад, ки тамоми низомро фаро гирад.

Дарвоқеъ, бонк ҳамчун ташкилоти молиявие, ки фаъолияти асосии он аз ҷалби маблағҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо иборат мебошад, татбиқи муосиртарин барномаҳо ва ҷорӣ намудани низомҳои дастрасро барои ҷомеа тақозо менамояд. Бо дарназардошти ин, бонкҳо ҳамчун миёнарави молиявӣ байни онҳое, ки маблағҳои мавҷуда доранд ва онҳое, ки ба захираҳои иловагӣ ниёз доранд, мунтазам амал менамоянд. Бо ин усул миқдори пули нақд дар муомилот коҳиш ёфта, бо истифода аз технологияи ҷадид муомилоти ғайринақдӣ ва фосилавии пул рушд хоҳад ёфт.

Дар ин хусус мутахассиси соҳа Муқтадар Аҳмад [12] иброз менамояд: “…аллакай, стратегияҳои экосистема бонкҳоро ба муштариён бештар мувофиқ карда, барои ба даст овардани саҳмияҳои калонтар суръат мебахшад ва барои рақобат дар ҷаҳони рақамӣ кумак мекунанд. Шарикиҳои экосистема имрӯз бонкҳоро ба муштариён бештар мувофиқ мегардонанд ва метавонанд дар оянда барои даромаднокии бонк аҳаммияти ҳалкунанда дошта бошанд”. Зимнан, платформаи рақамӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Вобаста ба ин, таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар ин самт аз он гувоҳӣ медиҳад, ки таҳкими низоми пардохтҳои электронӣ ба рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ ва низоми молиявии кишвар заминагузор мебошад. Дар баробари ин, имрӯз истилоҳи «экосистема» пайдарпай тамоми соҳаҳои гуногунро фаро гирифта, аксари ширкатҳо ва ташкилоту корхонаҳо барои самаранокӣ ва мубодилаи арзишҳо бо мизоҷони худ беш аз пеш муттаҳид шуда истодаанд. Мисоли равшан аст, ки ҳанӯз дар давраҳои аввали хуруҷи беморӣи сироятии “КОВИД-19” заифии қобилиятҳои рақамии бештари бонкҳо эҳсос гардида, якбора бо ҷорӣ намудани низоми инноватсионӣ тавассути технологиҳои иттилоотию иртиботии муосир низоми

хизматрасониҳои бонкии кишвар куллан тағйир ёфт. Албатта, дар кӯтоҳтарин муҳлат ҳамёнҳои электронӣ ва замимаҳои махсуси телефонии ташкилотҳои молиявӣ ва ширкатҳои алоқаи мобилӣ роҳандозӣ шуданд, ки аз ҷониби муштариён низ хуб пазируфта шуданд. Бахусус, хуруҷи пандемияи "КОВИД-19" дар ҷаҳон боис гардид, ки пардохтҳои электронӣ дар иқтисодиёт аҳаммияти бештарро касб намоянд.

Расми 1. – Платформаи рақамӣ. *Манбаъ: Таҳияи муаллиф*

Лозим ба ёдоварист, ки дар ин давра бо сода кардани хизматрасониҳо ва сохтани замина ба экосистемаҳои шахсӣ тавассути ҳамёнҳои мобилӣ ва замимаҳои телефонӣ муомилоти ғайрнақдии пул такони тоза хӯрд. Инак, имрӯзҳо муомилоти ғайрнақдӣ бо ҳамёнҳои мобилӣ ва замимаҳои телефонӣ аз сӯйи муштариёни «Алифбонк» хизматрасонии бонкии "Alif-mobi", аз КВД ҶТ «Амонатбонк» хизматрасонии бонкии "Амонатмобайл", аз бонки «Арванд» хизматрасонии бонкии "Арванд", аз «Спитаменбонк» хизматрасонии бонкии "Spitamenpay", аз «Комерсбонк Тоҷикистон» хизматрасонии бонкии "Фаврӣ", аз «Бонки Эсхата» хизматрасонии бонкии "Эсхата онлайн", аз низоми пардохтии «Тамвил» хизматрасонии "Atlaspay", аз «Dushanbe city» хизматрасонии "DC Wallet", аз "Имон Интернешнл" хизматрасонии "IMON online", аз «Ҳумо» хизматрасонии "Humo Online", аз ширкати «Мегафон Тоҷикистан» хизматрасонии "МегаФон Life", аз «Вавилон-Мобайл» хизматрасонии "MyBabilon" ва замимаи «ТезСум» аз ширкати "Tcell" ва "Аввалин бонки молиявии хурд" васеъ истифода бурда мешаванд.

Дар замони муосир технологияи иттилоот ҷомеаро шомили муҳити кор, манзил ва фароғат намуда, шадидан таҳти таъсири худ қарор додааст. [7, 206]. Мантиқист, ки бонкҳо мунтазам талош меварзанд, ки ба сегментҳои нави фоидаовартари бозори молиявӣ ворид шаванд ва хизматрасониҳои худро дар самти рушди экосистема васеъ намоянд. Бо ин усул, дар баробари ташкили платформаи хизматрасониҳо мавқеи худро дар бозори хизматрасонӣ устувортар нигоҳ хоҳанд дошт. Чунки ҳадафи ташкили платформаҳои мазкур маҳз қонеъ кардани тамоми ниёзҳои муштариёни бонкҳо аз фармоиши таксӣ то пур намудани эъломияи андоз ё гирифтани қарз ба ҳисоб меравад. Ё ин, ки ба ибораи дигар гӯем, бо сарфаи вақт ва коҳиш ёфтани навбатпоиҳои муштариён метавонанд ба як ҷо рафта, ё ба таври фосилавӣ ҳама чизи зарурии худро харид намоянд.

Дар баробари ин, тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2023-юм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмуъ, 63 ташкилоти қарзии молиявӣ фаъолият менамоянд, ки аз онҳо:

- 15 бонки анъанавӣ;
- 1 бонки исломӣ;
- 1 ташкилоти қарзии ғайрибонкӣ;
- 19 ташкилоти амонатии қарзии хурд;
- 3 ташкилоти қарзии хурд;
- 25 фонди қарзии хурд.

Бо дарназардошти ин, теъдоди воҳидҳои сохтории онҳо дар ин давра 1897 ададро ташкил намуд, ки дар қиёс ба ҳамин давраи соли қаблӣ 35 адад зиёд гардидааст [10]. Дар ин бобат пажуҳишгарон О.Қ. Муртазоев, Л.М. Ҳалимов, З.С.Султонов қайд менамоянд, ки: "…имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро рушди бо шароити зуд тағйирёбандаи муҳити инноватсионӣ фаро гирифта, бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Аз ин рӯ, ҳаёти имрӯзаи одамон бо истифодаи мақсадноку босамари технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот, тиҷорат ва хизматрасонӣ муҳимтарин омили рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат дониста мешаванд. Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дошта, он барои рушди иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад" [3]. Дар ин раванд соли 2023-юм 6,7 млн. адад кортҳои пардохтии бонкӣ, 8,7 млн. адад ҳамёнҳои электронӣ, 6 939 POS-терминал, 12,6 QR–рамзи ягона, 2 240 банкомат ва 3492 терминали электронӣ дар хазинаҳои воҳидҳои сохтории бонкҳо насб карда шудаанд, ки дар қиёс ба солҳои қаблӣ мунтазам афзоиш ёфтаанд. Дар натиҷа, тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) ба маблағи 15,5 млрд, сомонӣ амалиёти ғайринақдии пардохти молу

хизматрасонӣ анҷом дода шудаанд, аммо барои расидан ба ҳадафҳои асосии кишвар нокифоя боқӣ мемонад.

Дар ин замина, бо такя ба нуктаҳои асосии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 28-уми декабри соли 2023 ба Маҷлиси Олии кишвар ироагардида, бахусус қайд намуданд, ки: *“...Бонки миллӣ ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст, ки дар самти дарёфти манбаъҳои иловагии маблағгузорӣ ва дар ин замина зиёд кардани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат, дастрас ва бо дарсади паст, инчунин, пурра ҷорӣ намудани низоми рақамии хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳамаи минтақаҳои кишвар ва истифодаи васеи технологияҳои молиявӣ тадбирҳои иловагӣ андешанд”* [1].

Метавон гуфт, ки дар шароити рақобатҳои шадиди бонкҳои ватанӣ шумораи корбарони платформаҳои бонкии кушода давра ба давра афзоиш ёфта, гардиши пардохтҳои электронӣ ва тиҷорати сабз бо таҳвили молу маҳсулот рушд менамояд. Бинобар ин, унсурҳои асосии экосистемаи бонкӣ дар расми 1 возеҳу равшан оварда шудаанд:

Расми 2.–Унсурҳои асосии экосистемаи бонкӣ ва инкишофи хизматрасониҳои молиявӣ. *Манбаъ: Таҳияи муаллиф.*

Аз расми 1 дида мешавад, ки имрӯзҳо доираи васеи хизматрасониҳо ва маҳсулоти бонкӣ боис гардида, дар доираи соҳаҳои гуногуни ҷомеа экосистемаҳои бонкӣ тақвият меёбанд. Дар заминаи ин, тавассути

платформаи рақамӣ мизоҷону шарикони тиҷоратӣ ҷалб гардида, бо таҳкими хизматрасониҳои гуногун ҳамчун шарикони боэътимод муттаҳид карда мешаванд. Вобаста ба ин, бонкҳо метавонанд бо истифода аз платформаи тиҷорати электронӣ ва хизматрасониҳои онлайнии бозоргир доираи фаъолияти худро васеъ намоянд ва мизоҷон, новобаста аз вақту соат, ба онҳо дастрасӣ дошта бошанд. Бахусус, баланд бардоштани эътимоди мардум ба низоми бонкӣ зарур дониста шуда, беҳтар намудани сатҳу сифати хизматрасониҳо аз ҷорӣ намудани технологияи муосири рақамӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳои муосир вобастагии калон дорад.

Мусаллам аст, ки дарояндаи наздик тамоюли рақамикунонӣ ба мақсаднокии бонкҳо суръат мебахшад ва фаъолияти онҳоро низ тақвият хоҳад дод. Комилан, ҳадафҳои асосии экосистемаҳои бонкӣ муайян буда, бештар дар платформаҳои худ муттаҳид кардани ҳама маълумот барои муштариён мебошанд. Аслан, ду роҳи эҷоди экосистема вуҷуд дорад. Аввал, бунёди экосистемаи умумӣ мебошад, ки дар он ҳадаф ҳарчи бештар пӯшонидани ниёзҳои ҳаррӯзаи мавҷуда ва эҳтимолии мизоҷон дар як барнома ва дуюм, бунёди экосистемаи соҳавӣ, ки бештар эҳтиёҷоти муштариёнро дар як соҳаи ҳаёт (харидани хона, таҳсил, дору ва ғайра) қонеъ карда метавонад. Масалан, таҷрибаи бонкҳо ва ташкилотҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки роҳи дуюми эҷоди экосистема самараи бештар дорад, зеро ташкилотҳои қарзӣ маҳз ҳамин роҳро сипарӣ намуда, дар атрофи он экосистемаҳоро бо хариди хона ва ё дигар заруратҳо пайдарпай инкишоф медиҳанд.

Бояд гуфт, ки экосистемаи бонкӣ бо барномаи мобилии бонк, ки асосан хизматҳои молиявиро пешниҳоди мизоҷон менамояд, набояд омехта карда шавад, чунки бо экосистема ҳама чиз дар як ҷо бо якчанд клик дастраси муштарӣ буда, корбарон натанҳо ба маҳсулоти молиявӣ, балки ба хизматрасониҳои бозор низ дастрасӣ пайдо менамоянд. Ё ин, ки замоне аҳолӣ бо телефон таксиро дархост мекарданд, алҳол бошад, бештари аҳолӣ истифодаи барномаҳоро дар ин самт афзалтар медонанд. Пас экосистемаи бонкӣ барои мизоҷон чӣ бартарӣ хоҳад дошт, ки он дар расми 3 оварда шудааст.

Муҳимтар аз ҳама, бонкҳо бо экосистемаи худ ва таъсиси платформаи рақамӣ ҳамкориҳои шарикиро густариш дода, бо дархостҳои худ хизматҳои зиёдеро барои ҳама ҳолатҳо ҷорӣ мекунанд, аз қабили пардохти хизматҳо, харид, мошинҳо, хӯрокворӣ, фароғат, доруворӣ ва дорухонаҳо, таксӣ, таваққуфгоҳ, хизматрасонии манзилию коммуналӣ ва ғайра онлайн муттаҳид карда мешаванд.

Расми 3. – Бартарии экосистема ва самаранокии фаъолияти бонкӣ. *Манбаъ: Таҳияи муаллиф.*

Дар ин раванд, ҳар як бонк худро ҳамчун гуногунсамт ва муосиру дастрас барои муштариён муаррифӣ хоҳад намуд. Дар баробари ин, бонк ба сифати миёнарав дар муомилот баромад намуда, пардохти молу хизматрасониро кафолат ва харидорро аз хавфу хатарҳои эҳтимолӣ эмин нигоҳ медорад. Дар ин росто, олими иқтисодшинос Ю.С.Эзрох [11] қайд намудааст: "… экосистемаҳои бонкӣ, бешубҳа,ояндаи бонкҳо мебошанд. Бидуни танзими муайяни давлатӣ, ин варианти рушд дар оянда бо мушкилоти ҷиддӣ мувоҷеҳ мешавад".

Ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» омадааст: "…сатҳи нокифояи воситаҳои ниҳодҳои молиявии амалкунанда (бонкҳо, ТХҚ, ширкатҳои суғуртавӣ ва ғайра) боиси пешниҳоди номгӯйи маҳдуди хизматрасонии молиявӣ, хусусан хизматрасонии кӯтоҳмуҳлат гардида, ба талаботи бахши воқеӣ ҷиҳати азнавсозии иқтидори истеҳсоли онҳо мувофиқат намекунад" [9, 70].

Аз маълумоти дар боло овардашуда аён мегардад, ки бозори бонкии кишвар хеле динамикӣ рушд намуда, рақамикунонии пуршиддатро аз сар гузаронида истодааст ва рақобатпазир низ мебошад. Аз ин лиҳоз, итминони комил дорем, ки модели экосистемаояндаи бахши бонкӣ буда, вазифаҳои муқаррарии моро боз ҳам осонтар мегардонад. Дар ин росто, ҷиҳати самаранок иҷрои ниёзҳои муштариён, анҷоми як қатор корҳо дар ин самт тақозои замон мебошад. Аз ҷумла:

–татбиқи пурраи барномаҳои давлатӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар сатҳи зарурӣ;

–омода намудани малакаҳои нави корӣ ва кадрҳои баландихтисосу бозоргир дар бозори меҳнат дар соҳаи технологияҳои рақамӣ;

–такмили фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар самти татбиқи иқтисодиёти рақамӣ;

–таъмини рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ.

Ҳамин тариқ, дар шароити рақобати шадид бонкҳоро зарур аст, ки ба вазъ ва тағйироти бозор диққати хосса ва дар ҳолати лозима фавран вокуниш нишон диҳанд. Дарвоқеъ, бонкҳо сатҳи даромаднокӣ ва равандҳои фаъолияти худро дар сатҳи замонавӣ ба осонӣ нигоҳ дошта наметавонанд. Пас бонкҳоро лозим аст, ки аз дермонӣ дар истифода ва таҷдиди технологияҳои муосир худдорӣ намоянд. Албатта, ки қобилиятҳои техникии платформа ба ташаккули иқтисоди рақамӣ ва дастрасӣ ба иттилоотро беҳтар ва хубтар хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023, ш. Душанбе, [Захираи электронӣ] http://president.tj/node/32191

2. Вахрушев Д.С., Кальсин А.Е., ва Нидерштрат Г.Д. Цифровизация как фактор формирования банковских экосистем: современные тенденции и актуальные вопросы регулирования//Вестник Тверского государственного университета. Серия: Экономика и управление. 2021. № 4 (56). С. 91–103

3. Муртазоев О.Қ., Ҳалимов Л.М., Султонов З.С. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва равандҳои асосии ташаккулёбии он//Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон–Душанбе:ТГУК, 2023. - №4(45).-С.287-294

4. Нашрияи расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Ҷумҳурият/ Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ – талаби замон (04.03.2024, №: 44)

5. Нарышкин А.Г. Условия и перспективы формирования банковских экосистем// Экономические науки/Научный альманах · 2020 · N 12-1(74). –

С. 53-56. [Электронный ресурс] file:///D:/HUSEIN/elibrary_44547560_25898263.pdf

6. Никонец О.Е., Попова К.А. Дистанционное банковское обслуживание как элемент экосистемы современного банка// Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева № 1, том 2, 2020. [Электронный ресурс] file:///D:/HUSEIN/elibrary_42596094_43451669.pdf

7. Одинаев Ҳ.С. Зарурати ҷорӣ кардани хизматрасониҳои муосири бонкӣ дар бозори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Проблемаҳои актуалии тараққиёти иқтисодиёт ва маориф/Материалҳои конференсияи чоруми байналхалкии илмию амалӣ (2-3 июня 2016 сол). – Душанбе: ДДТТ, 2016. - С. 205-209.

8. Тарханова Е.А., Борисов Д.С., Тарханова А.В., Фрицлер А.В. Банковские экосистемы: сущность, типология и современные подходы к регулированию в России // Экономика, предпринимательство и право. – 2023. – Том 13. – № 6. – С. 1877-1888. – doi: 10.18334/epp.13.6.117771.

9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030//Бахши молиявӣ.–Душанбе, 2016. – С.70

10. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон//Шарҳи мухтасари натиҷаҳои фаъолияти низоми бонкӣ ва суғурта дар соли 2023 [Захираи электронӣ] https://nbt.tj/tj/news/559906/

11. Эзрох Ю.С. Банковские экосистемы: будущее или проблемы в будущем? [Электронный ресурс] file:///D:/HUSEIN/elibrary_44092484_12643258.pdf

12. Muqtadar A. How banks are using ecosystems to drive growth and profits. [Electronic resource] https://www.ey.com/en_us/banking-capital-markets/how-banks-are-using-ecosystems-to-drive-growth-and-profits

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

ОДИНАЕВ ХУСАЙН САИДРАХМОНОВИЧ,
доктор (Phd) Таджикского государственного университета коммерции
734055, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел: (+992) 939-22-70-00; e-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru

В данной статье рассматривается развитие банковских экосистем в условиях перехода к цифровой экономики и внедрение технологических инноваций, с целью повышения эффективности их деятельности. Действительно, развитие экосистемы позволяет банкам сохранять свои

позиции в условиях входа цифровых конкурентов в рынок банковских операций и обеспечения свой конкурентоспособности.

Исследование этого вопроса–веление времени, и банки постоянно пытаются выйти на новые, более прибыльные сегменты финансового рынка, расширить свои услуги в направлении развития экосистемы. Поэтому сохранение своих позиций на рынке услуг, стать еще более стабильным и конкурентоспособным будет зависеть от создания платформы банковских услуг. Потому, что основная цель создания платформ ясна и считается важным удовлетворить все потребности банковских клиентов.

Ключевые слова: *экосистема, банк, стратегия, цифровая экономика, инновационные технологии, менеджмент, формирование, эффективность, конкуренция.*

DEVELOPMENT OF BANKING ECOSYSTEMS IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY

ODINAEV HUSAYN SAIDRAHMONOVICH,
Doctoral student (PhD) of the Tajik state university of commerce
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str. ½;
tell: (+992) 939-22-70-00; e-mail: husayn_odinaev_89@mail.ru

This article discusses the development of banking ecosystems in the context of the transition to the digital economy and the introduction of technological innovations related to credit institutions in order to increase the efficiency of their activities. Indeed, the development of the ecosystem allows banks to maintain their positions on it in the face of the penetration of digital competitors into the banking services market.

In this regard, due to the fact that banks are constantly striving to enter new, more profitable segments of the financial market, they are expanding their services in the direction of ecosystem development. Therefore, in order to maintain its position in the services market more stable and competitive, the creation of a banking services platform using digital technologies is a time requirement. Because the key goal of creating platforms is accurate and important to meet all the needs of bank customers.

Keywords: *ecosystem, bank, strategy, digital economy, innovative technologies, management, formation, efficiency, competition.*

УДК: 332

ОБОСНОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ ВЫБОРА ОБЪЕКТОВ ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕГИОНА

МУЗАФФАРЗОДА БАДРИДДИН САНГАЛИ,
кандидат экономических наук, координатор проекта LEARN
734024, Таджикистан, город Душанбе, улица Нисормухаммад 13-а;
тел.: 888-89-52-52; e-mail: coordinator.leran@maorif.tj

В статье рассматриваются проблемы активизации инвестиционных процессов на региональном уровне. Обоснованы положения о необходимости сбалансированного развития всех сфер национальной экономики с учетом активизации инвестиционных процессов. Выделены общие тенденции финансирования сферы образования в Республике Таджикистан и дана оценка степенью эффективности механизма привлечения инвестиции в развитии образовательных учреждений. Предложены рекомендации по обоснованию критериев выбора образовательных учреждений для привлечения инвестиционных проектов, направленных на строительства и капитальный ремонт школьных учреждений, расположенных на территории регионов страны.

Ключевые слова: *инвестиции, социальная инфраструктура, сфера образования, критерии отбора, инвестиционные проекты.*

Инвестиции выступают в качества движущего фактора развития социально экономических систем. Решение проблем устойчивого развития национальной экономики в значительной степени зависит от эффективности механизмов активизации инвестиционных процессов, имеющих мультипликационное влияние на расширение сферы занятости населения с учетом обеспечения поступательного роста показателей производства товаров и услуг. При этом, инвестирование в долгосрочные проекты, особенно в сфере социальной инфраструктуры, будет иметь большую отдачу благодаря синергетическому эффекту. Закономерности экономического развития требуют сбалансированного развития социальных и экономических сфер в гармонии и взаимодействии, что является залогом устойчивости и стабильности общей тенденции развития национальной экономики в долгосрочной перспективе. Последнее актуализирует изучению и конкретизацию критериев выбора объектов социальной инфраструктуры, имеющих приоритетное значение для

реализации инвестиционных проектов, направленных на строительство, модернизацию или реконструкцию таких объектов.

Вопросы качества и степень эффективности функционирования объектов социальной инфраструктуры, особенно школ и других образовательных учреждений, имеют ключевое значение в системе критериев обработки альтернатив по принятию решений в правительстве Республики Таджикистана. Лидер нации, Президент республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в декабре 2023 г. в своем послании «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» отметил, что «В последующие три года общий объем расходов государственного бюджета на социальные сферы будет увеличен, на эти цели будет направлено 61 млрд. сомони... В 2017 году система образования страны охватила 2,1 млн человек, в 2023 году этот показатель достиг 2,6 млн человек. По прогнозам, к 2025 году этот показатель достигнет 2,7 млн человек. Этот процесс требует создания новых образовательных учреждений и расширения возможностей системы образования» [4]. Лидер нации добавил, что «…если в 2023 году число выпускников общеобразовательных учреждений страны составило 103 тыс. человек, то поступление в 1 класс достигло 261 тыс. человек. В этот период построены и сданы в эксплуатацию 200 новых образовательных учреждений и дополнительных корпусов на 85 тысяч школьников, но этого ещё мало, потому что 73 тысячи учеников остаются без посадочных мест» [4]. Несомненно, решение этой проблемы в будущем в большей степени зависит от скорости и качества реализации инвестиционных проектов, направленных на строительство и реконструкцию образовательных учреждений во всех регионах республики.

Теоретические и методологические аспекты активизации инвестиционных процессов с учетом охвата социальных сфер, особенно учреждений сферы образования, здравоохранения, культуры, спорта и отдыха изучены в работах зарубежных, российских и таджикских ученых. Важность развития социальных сфер с учетом инвестиции в социальную инфраструктуру обосновывается необходимостью формирования и развития качественного человеческого капитала, способного стать катализатором становления инновационной экономики. Так, отмечается, что «Индустриальная парадигма обусловливает важную роль технико-технологического фактора, что свидетельствует о создании и модернизации производственной инфраструктуры. В условиях постиндустриального общества, тертиаризации хозяйства доминирующее место занимает социальная инфраструктура, т. е. в новых условиях человеческий фактор становится приоритетным, следовательно, осуществляются социальные инвестиции, усиливается эколого-гуманистическая направленность

развития экономики» [7, 109]. Последнее усиливает необходимость поиска оптимальных критериев выбора социальных объектов, направленных на обеспечение эффективности процессов воспроизводства человеческого капитала.

Вопросы организации и стабильного функционирования общеобразовательных учреждений изучены в работах таджикских ученых, таких как Комилова С.Дж. [3], Умарова Х. [8], Ходиева Д.А. [9], Гурезова С.И. [2] и др. При этом в работах этих и других ученых в основном рассмотрены проблемы обеспечения качества образования, соответствия учебных программ стандартам мирового уровня, использования новейших достижений информационно-коммуникационных технологии и др. Недостаточно изученными остаются проблемы привлечения инвестиции в строительстве новых школ с учетом разработки механизмов стимулирования внешних и внутренних инвесторов, более эффективного использования выделенных средств на базе оптимизации критериев выбора школ, территории и др.

Следует отметить, что «… государственная политика в области образования в Республике Таджикистан направлена на преодоление существующих проблем и на развитие международных отношений в области образования, интеграции в мировую систему образования с тем, чтобы получить ощутимый импульс в результате более эффективного взаимодействия между государствами» [1,110]. Человеческие ресурсы как объект инвестирования имеют количественную и качественную природу. Количественные параметры включают количество людей, занятых оплачиваемой работой, и количество рабочих часов. К качественным параметрам относятся знания, опыт и навыки, определяющие способности работника. Также они обеспечивают повышение производительности труда, что является следствием повышения качества образовательной продукции. Затраты, потраченные на развитие вышеупомянутых способностей, можно назвать человеческими инвестициями. Все затраты (как количественные, так и качественные), направленные на улучшение человеческих ресурсов, обеспечивают развитие не только отдельного человека, но и способствуют повышению производительности его труда и всего общества, тем самым становясь инвестицией в человеческий капитал [10].

В настоящее время количества общеобразовательных учреждений в Республике Таджикистан имеет тенденции к постоянному возрастанию, что связанно с ростом численности населения. В расмативаемый период количества общеобразовательных учреждений возросло в 105,0% или стало больше на 184 единиц. Уменьшение количество в некоторых регионах

объясняется ростом миграции и объединением школ с учетом оптимизации их размещения.

Таблица 1

Динамика число общеобразовательных учреждений в Республике Таджикистан

Регионы	2010	2015	2016	2018	2019	2022	20222010, в %
ГБАО	329	312	312	313	312	313	95,14
г. Душанбе	133	136	137	141	145	189	142,1
РРП	1141	1163	1164	1149	1153	1136	99,5
Согд	881	914	924	928	929	944	107,1
Хатлон	1272	1321	1328	1338	1345	1358	107,0
Всего по стране	3756	3846	3865	3869	3884	3940	105,0

Рассчитано по: *Регионы Республики Таджикистан//Статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2023. – С. 78,79,80.*

Параллельно увеличивается объем финансирования в сфере образования в структуре государственного бюджета (табл.2). Так, только в период с 2018 по 2022 г. объем финансирования в сфере образования увеличился 2 677,2 млн. сомони, или на 172,3%. Наблюдается также рост данного показателя в структуре ВВП и государственного бюджета.

Таблица 2.

Динамика расходов государственного бюджета на образование, (млн. сомони)

Показатели	2018	2020	2021	2022	2022/2018, в %
Расходы государственного бюджета на образование	3702,6	4311,4	5259,9	6379,8	172,3
В процентах от ВВП	5,2	5,2	5,2	5,5	+ 0,3 п.п.
В процентах от расходов государственного бюджета	15,3	17,4	17,9	18,3	+ 3,0 п.п.

Рассчитано по: *Образование в Республике Таджикистан//Статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2023. – С.9.*

Примечательным выступает то, что в структуре расходов в сфере образования, доля расходов, неоправленных на финансирование дошкольных учреждений существенно перевешает другие (табл. 3.). В рассматриваемый период объем государственного расхода, направленный на финансирование учреждения общего среднего образования вырос в 3,75 %

Таблица 3.

Динамика общих расходов государственного бюджета в сфере образования по ступеням образования, тыс. сомони.

Годы	2010	2012	2017	2022	2022к 2010,
Дошкольные учреждения	21,951	29,176	201,822	299,2	13,63 раза
Учреждения общего среднего	756,488	1041,138	2101,263	2838,6	3,75 раза

Образования					
Начальное профессиональное Образование	18,140	28,169	59,596	75,5	4,16 раза
Среднее профессиональное Образование	26,025	35,336	140,208	222,4	8,55 раза
Высшее профессиональное Образование	177,982	281,071	632,751	781,5	4,39 раза
Другие	67,714	192,910	445,469	787,5	11,63 раза

Рассчитано по: Образование в Республике Таджикистан//Статистический сборник. – Душанбе, АСПРТ, 2023. – С.9,10,11.

Анализ показал, что как объем, так и система (механизм выделения инвестиционных ресурсов) финансирования все еще далек от идеального. А.Н. Султонов отмечает: «Современная система сферы образования представляет собой описание нехватки бюджетных средств для финансирования этой сферы. Но этот недостаток не только количественный, но и недостаток в качестве финансирования. К проблемам в сфере образования из-за нехватки средств можно перечислить следующие: нехватка педагогических кадров, отсутствие полного обеспечения учебниками, материально-техническая нехватка, низкий уровень заработной платы учителей всех уровней образования, отсутствие и износ основных фондов и учебно-тренировочных центров и т. д. По этой причине возникает необходимость решения не только проблемы нехватки бюджетных ресурсов в системе образования, но и необходимость совершенствования самого механизма бюджетного финансирования» [6, 81].

При этом, очевидно, что объем выделенных средств для финансирования сферы образования в структуре государственного бюджета незначительный и не хватает для покрытия нужд образовательных учреждений. Ситуация особенно сложна в регионах и труднодоступных районах республики, где большинства школ нуждаются в капитальном ремонте [5]. В последние годы для решения этой проблемы идет активный поиск инвестиционных ресурсов за счет международных финансовых учреждений. В этом направлении особенно важным представляется обоснования инвестиционных проектов и грамотное их представление для получения международных грантов. Нами изучен опыт обоснования критериев выбора школ для проведения капитального ремонта и строительства с участием консультантов Всемирного банка.

Выбор 70 (из них 5 резервных) школ для проведения капитального ремонта и строительства были сделаны на основании исследования, которая была проведена консультантами Всемирного банка.

Исследованием были охвачены 105 школ из всех регионов страны. Результаты исследования приведены ниже в таблице.

Таблица 4.

Критерии отбора школ регионам согласно исследованию ВБ

Соответствие критериям отбора	Критерии отбора школ						
	Социально-экономический показатель района	ОУ находящиеся в аварийном состоянии или нуждающиеся в капитальном ремонте	ОУ не отремонтированы в течение последних 10 лет	ОУ не расположены в зоне риска стихийной бедствии	ОУ имеют доступ к точке водоснабжения	На территории ОУ возможно дополнительного расширения учебного здания	Перспективное увеличение контингента учащихся
Всего	105	105	105	105	105	105	105
Да	33	105	104	105	104	102	102
Нет	72	0	1	0	1	3	3

Таблица 5

Количество отобранных для ремонта и строительства школ по регионам страны

ГБАО	г.Душанбе	РРП	Согдийская область	Хатлонская область	Всего
5	-	17 (2)	10 (1)	38 (2)	70 (5)[1]

Выбор школ будет основываться на четком и прозрачном целевом механизме. Критерии отбора будут учитывать доступ, равенство, качество и финансовую устойчивость. Они будут включать следующие критерии:

самые низкие (40 процентов) социально-экономические характеристики района (на основе имеющихся данных о средней номинальной заработной плате по районам, преимущественно о сельских районах);

школы, расположенные во временных зданиях или постройках;

школы, находящиеся в аварийном состоянии или нуждающиеся в капитальном ремонте;

школы, которые не получали поддержки на модернизацию инфраструктуры из какого-либо источника в течение последних 10 лет, за исключением тех школ, которые пострадали из-за стихийных бедствий;

трехсменные школы;

обязательства местных исполнительных органов[2], направленные на обеспечение улучшения школ (т.е., подключение к системам электро- и

[1] В скобках указаны резервные школы.

водоснабжения) и обеспечение содержания школ после завершения строительных работ;

численность населения в районах охвата школ быстро растет; и

наличие земельного участка на территории школы для дополнительного расширения учебного здания3.

Оценка потребностей восстановления или строительства по каждой школе производится с учетом обязательного использования всех классных помещений в две смены, а также с учетом нормативно подушевого финансирование (ПДФ) школ, при котором минимальная наполняемость классных комнат составляет 25 учеников. Такая наполняемость должна обеспечиваться соответствующей площадью существующих классных помещений согласно минимальному нормативу (2м2 на одного ученика, то есть 25 х 2 = 50м2).

В дополнении к этим критериям, ожидается, что проект охватит от трех до пяти школ в сельских областях, где учатся более 2,000 учеников, и которые были построены с применением модельной проектировки по стране.

В более крупных сельских школах в основном будет модернизирована среда обучения и преподавания по таким параметрам,

как многофункциональные и адаптивные классные комнаты,

современные библиотеки,

научные лаборатории и ИКТ, как часть среды обучения и преподавания.

Исходя из существующих проектов реконструкции в Таджикистане и ожидаемого уровня вмешательства в каждую выбранную школу, предполагаемое число школ, получающих помощь в рамках этого подкомпонента, составит в общем, 70, из них резервных 5.

Учитывая временные ограниченности проекта, совместно с МОН РТ и ВБ принято решение о начале строительства и ремонта в 10 учреждениях общего среднего образования начиная с декабря 2023 года

---

[2] Местные органы самоуправления.

[3] В проекте не предвидятся никакие проблемц с приобретением земли или переселением.

Таблица 6.

Список средних общеобразовательных учреждений (СОУ) проекта МОН РТ «Среда обучения – основа качественного образования» подлежащих ремонту и строительству (первичные)

№ п/п	Область	Район	Полное название образовательного учреждения в соответствии с уставом	Год основания	Количество классов	Количество учащихся, обучающихся в данном ОУ		Вид вмешательство (ремонт или строительство)	ПСД разработано или разрабатывается в течение 2023г.
						Всего	в том числе, девушки		
Школы, подлежащие строительству и ремонту в первой очереди									
1	Хатлонская область	Восе	СОУ №3	1990	62	1663	814	Ремонт	нет
2		Восе	СОУ №22	1978	59	1546	747	Ремонт	нет
3		Дангара	СОУ №56	1978	37	1051	540	Ремонт	нет
4		Куляб	СОУ №9	1972	45	1294	639	Ремонт	нет
5		Хамадони	СОУ №5	1971	20	509	254	Ремонт	нет
6		Фархор	СОУ №56	1991	24	363	162	Строительство	да
7		Темурмалик	СОУ №39	1987	21	434	232	Строительство	нет
8		Яван	СОУ №15	1976	29	737	342	Строительство	нет
9	Согдийская область	Спитамен	СОУ №13	1986	57	1234	625	Ремонт	нет
10	РРП	Нурабад	СОУ №24	1955	15	253	126	Строительство	да

Проектные школы будут рассматриваться в качестве модельных школ для дальнейших инвестиций в Таджикистане. Поскольку проект будет поддерживать различные решения в школах Таджикистана, эти решения будут заключать параллельную и запланированную деятельность по улучшению школьной инфраструктуры в стране. Принимая во внимание подходы, определенные в Национальной рамочной структуре для среды преподавания и обучения, в дизайне проектных школ будет уделяться особое внимание инклюзивности и потребностям людей с ограниченными возможностями.

В частности, проект будет поддерживать решения в трех областях:

Оборудование для проектных школ. Проект будет поддерживать различные уровни оборудования для разных школ, включая некоторые конкретные уже усовершенствованные направления, такие как ИКТ, оборудования для предметов по науке, технологиям, инженерному делу и математике (STEM), библиотеки. Эти различные пакеты помогут правительству найти наиболее подходящие модели школ и их специализации.

Вопросы в рамках «WASH». В рамках проекта будут определены школы, которые имеют доступ к воде и которые его не имеют. Для тех школ, которые не имеют доступа, проект при координации с другими донорами будет пилотировать решения для получения доступа к водоснабжению, включая резервуары для воды, колодцы и другие инновационные решения, такие как сбор и сохранение дождевой воды.

Вопросы ИКТ. Подобно вопросам доступа к водоснабжению, проект определит школы без подключения к интернету и пилотные решения, которые позволят получить доступ к интернету, применяя различные решения. Проект также будет поддерживать улучшение подключения к интернету в школах с недостаточной пропускной способностью.[4]

В свою очередь местные Хукуматы должны представлять МОН РТ исходные документации для разработки ПСД и письменное подтверждение обязательств по вкладу в осуществлении работ на отобранных объектах.

Таким образом, в современных условиях решение проблем привлечение инвестиции в системе образования, особенно, в части капитального ремонта и строительства образовательных учреждений, требует диверсификацию источников финансирования с учетом оптимального выбора критериев распределения финансовых ресурсов. Важными представляется грамотное обоснование инвестиционных проектов, имеющих существенное значение для модернизации и оснащении школьных и других образовательных учреждений в

[4] При разработке данного руководства использованы материалы ДОП. Февраль.2023 г.

соответствии с стандартами международных финансовых институтов. Последнее может способствовать улучшению социальной инфраструктуры в сельских территориях, снижению нагрузки в государственный бюджет, повышению качества образования в образовательных учреждениях и созданию соответствующих условий для обеспечения эффективности процессов воспроизводства человеческого капитала в стране.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аламшоев А.К., Одинаев Б.Д., Музаффаров Б.С. Отношения России и Таджикистана в сфере образования и науки: новые ареалы развития//В сборнике: Исследование проблем и тенденций развития высшего образования в современной России. Сборник научных трудов. Санкт-Петербург, 2023 – С.102-110.

2. Гурезов С.И. Место и роль среднего образования в формировании и развитии человеческого капитала в Республике Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. 2019.– № 8.– С.182-187.

3. Комилов С.Ҷ., Садиқова Ш.К. Таъсири муҳити институтсионалӣ-инноватсионӣ ба инкишофи сармояи инсонӣ//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024.–№1.– С. 33-39.

4. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». – Душанбе, 28.12.2023. – [Электронный ресурс. Режим доступа: https://prezident.tj/event/missives/36374]

5. Ризакулов Т.Р., Шарипова Ш.А. Социальная инфраструктура в системе факторов, повышающих ка чество жизни населения//Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. 2019.–№3 (80). –С. 35-40.

6. Султонов, А.Н. Нақши маблағгузориҳои буҷетӣ дар таъмини рушди соҳаи маориф ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт / А. Н. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2019. – №. 1(26). – С. 79-82.

7. Ульянова О.Ю., Ященко С.О. Социальная инфраструктура как ключевой индикатор современного технологического уклада общества//Региональная экономика: теория и практика. 2007. –№15. –С. 109-115.

8. Умаров Х.У., Якубова К.Г. Влияние рыночных реформ на развитие отраслей социальной сферы в таджикистане//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019.–№8. С. –187-192.

9. Ҳодиев Д.А., Хисрави А. Ҷанбаҳои назариявии рушди инфрасохтори иҷтимоии деҳот//Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2021.–№1. –С. 87-92.

10. Шарафидинова Г.Е. Хусусиятҳои истеҳсол ва пешниҳоди хизматрасониҳои таҳсилотӣ//Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2023. № 4. С. 126-134.

АСОСНОККУНИИ МЕЪЁРҲОИ ИНТИХОБИ ОБЪЕКТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҶТИМОӢ ДАР МИНТАҚА

МУЗАФФАРЗОДА БАДРИДДИН САНГАЛӢ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, координатор проекта LEARN
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нисормуҳаммад 13-а;
тел.: (+992) 227-25-74; 888-89-52-52; e-mail: coordinator.leran@maorif.tj

Дар мақола мушкилоти суръат бахшидан ба равандҳои сармоягузорӣ дар сатҳи минтақавӣ баррасӣ ва арзёбӣ мешавад. Муқаррарот дар бораи зарурати тараққиёти мутаносиби ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ бо дарназардошти суръат бахшидан ба равандҳои сармоягузорӣ асоснок карда шудаанд. Тамоюлҳои умумии маблағгузории соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, дараҷаи самаранокии механизми ҷалби сармоягузорӣ ба рушди муассисаҳои таълимӣ арзёбӣ карда мешавад. Тавсияҳо ҷиҳати асоснок намудани меъёрҳои интихоби муассисаҳои таълимӣ барои ҷалби лоиҳаҳои сармоягузорие, ки ба сохтмон ва таъмири асосии муассисаҳои таълимӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ нигаронида шудаанд, пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, инфрасохтори иҷтимоӣ, маориф, меъёрҳои интихоб, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.*

JUSTIFICATION OF CRITERIA FOR SELECTING INVESTMENT OBJECTS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL INFRASTRUCTURE IN THE REGION

MUZAFFARZODA BADRIDDIN SANGALI,
candidate of economic sciences, Project LEARN Coordinator
734024, Tajikistan, Dushanbe city, Nisormuhammad str.13-a;
tel.: (+992) 227-25-74; 888-89-52-52; e-mail: coordinator.leran@maorif.tj

The article discusses the problems of activation of investment processes at the regional level. The provisions on the necessity of balanced development of all

spheres of the national economy taking into account the activation of investment processes are substantiated. The general tendencies of financing the education sector in the Republic of Tajikistan are highlighted and the degree of effectiveness of the mechanism of attracting investment in the development of educational institutions is assessed. The recommendations on substantiation of criteria for selection of educational institutions for attraction of investment projects aimed at construction and capital repair of school institutions located in the regions of the country are offered.

Keywords: *investments, social infrastructure, education, selection criteria, investment projects.*

УДК: 331

БАЪЗЕ МАСОИЛИ ИДОРАКУНИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНАҲО ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 918-12-39-40; e-mail: Shodmon26101982@mail.ru

Дар мақолаи мазкур асосан масъалаҳои идоракунии иқтидори кадрӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ баррасӣ ва мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Таъкид карда шудааст, ки иқтисоди рақамӣ, пеш аз ҳама, истифодабарии техникаю технологияи рақамиро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон пешбинӣ менамояд, ки дар навбати худ аз ҳар кадом корманд донишҳои муосири дараҷаи баландро талаб менамояд. Қайд карда шудааст, ки дар раванди идоракунии иқтидори кадрӣ низ корхонаҳоро зарур аст, ки вазифаҳои умумии идоракуниро дар вобастагӣ аз хусусиятҳои рақамикунонии равандҳои истеҳсолот ё фаъолияташон ба назар гиранд.

Дар маҷмуъ, чунин хулоса баровардa шудааст, ки ҳар як кори ба самаранок идоракунии рушди иқтидори кадрӣ нигаронидашуда бояд, пеш аз ҳама, тавассути банақшагирӣ оғоз гардида, баъдан ташкил, назорат, мутобиқшавӣ, баҳодиҳӣ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомадаро фарогир бошад.

Калидвожаҳо: *кадрҳо, иқтидори кадрӣ, идоракунии иқтидори кадрӣ, корхона, стратегияи рушди корхона, талабот ба кадрҳо, рақамисозии равандҳо, иқтисодиёти рақамӣ, технологияи рақамӣ.*

Идоракунии раванди ташаккули иқтидори кадрӣ ба воситаи низоми татбиқи чорабиниҳо дар доираи сиёсати кадрӣ амалӣ карда мешавад. Ин чорабиниҳо бояд бештар барои ҳалли масоили афзоиш ва рушди иқтидори кадрӣ нигаронида шаванд. Махсусан, дар шароити тағйирёбандагии шароити иқтисодии давлатҳо, гузариш аз як низоми иқтисодӣ ба дигараш, аҳаммияти масъалаҳои ташаккул ва самаранок истифодабарии иқтидори кадриро дар ҳамаи дараҷаҳои идоракунӣ боз ҳам баландтар кардаанд. Яке аз самтҳои гузариши иқтисодиёт ба низоми нав–гузариш ба иқтисоди рақамӣ мебошад, ки айни замон тамоми давлатҳои пешрафта кӯшиши истифода кардани унсурҳои ин низоми иқтисодиро ба харҷ дода истодаанд. Иқтисоди рақамӣ, пеш аз ҳама, истифодабарии техникаю технологияи

рақамиро дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон пешбинӣ менамояд, ки дар навбати худ аз ҳар кадом корманд донишҳои муосири дараҷаи баландро талаб менамояд.

Рушду инкишоф ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар тамоми ҷаҳон ногузир шудааст, ки дар маҷмуъ, ба ҳаёту фаъолияти одамон таъсиррасон гардидаанд. Рақамикунонӣ бештари соҳаҳои иқтисодиётро босуръат фаро гирифта, аллакай аксари соҳаҳо ба таври рақамӣ рушд карда истодаанд. Қайд кардан зарур аст, ки ҳатто дар соҳаи кишоварзӣ низ техника–роботҳо, дастгоҳу таҷҳизот, механизмҳои автоматикунонидашудаи рақамӣ ба вуҷуд омадаанд ва кори кормандони соҳаро нисбатан осон кардаанд [9, 294-295].

Дар ин самт олимони соҳа чунин қайд мекунанд, ки барои таъмин кардани рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси рушди индустриалӣ ва инноватсионии иқтисодиёт як қатор чорабиниҳоро амалӣ кардан мувофиқи мақсад аст, аз ҷумла: «… беҳтар намудани сифати тайёркунии кадрҳои соҳаи иқтисоди миллӣ, аз ҷумла соҳаи саноат, инчунин, мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ…» [7,146].

Дар навбати худ, чунин тағйироти вобаста ба татбиқу истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар тамоми соҳаҳо ва самтҳои фаъолият барои ҳар як фард, ҳам имкониятҳои бузург ва ҳам таҳдидҳои муайянро ба вуҷуд меоваранд. Дар чунин шароит муассисаю корхонаҳо бояд низоми идоракунии иқтидори кадриро такмил дода ва худи кормандонро низ зарур аст, ки аз такмили ихтисос, омӯзиш ва бозомӯзӣ гузаранд. Маълум аст, ки масъалаҳои тайёркунӣ ва такмили ихтисоси кадрҳо дар ҳама давру замон ва низомҳои иқтисодӣ ҳам хусусияти иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоиро дорад. Ибтидои гузариш ба иқтисоди рақамӣ ва татбиқу истифодабарии технологияҳои рақамӣ дар тамоми кишвар, соҳаҳо, корхонаҳо бо хавфи аз кор хориҷ кардани кадрҳо алоқамандӣ дорад. Бинобар ин, дар марҳалаҳои ибтидоии гузариш ба иқтисоди рақамӣ бояд аз тарафи тамоми низомҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла давлат, корхонаю ташкилотҳо ва субъектони хоҷагидории тамоми соҳаҳо низоми идоракунии иқтидори кадрӣ такмил дорда шавад.

Бояд қайд кунем, ки чун қоида, дар тамоми равандҳои идоракунӣ, новобаста аз хусусиятҳои гуногунҷанбаашон, бояд ҳамеша истифодаи вазифаҳои умумии идоракунӣ ва баҳисобгирӣ ҷой дошта бошанд. Аз он ҷумла, дар идоракунии иқтидори кадрӣ низ корхонаҳоро зарур аст, ки вазифаҳои умумии идоракуниро дар вобастагӣ аз хусусиятҳои рақамикунонии равандҳои истеҳсолот ё фаъолияташон ба назар гиранд (Расми 1).

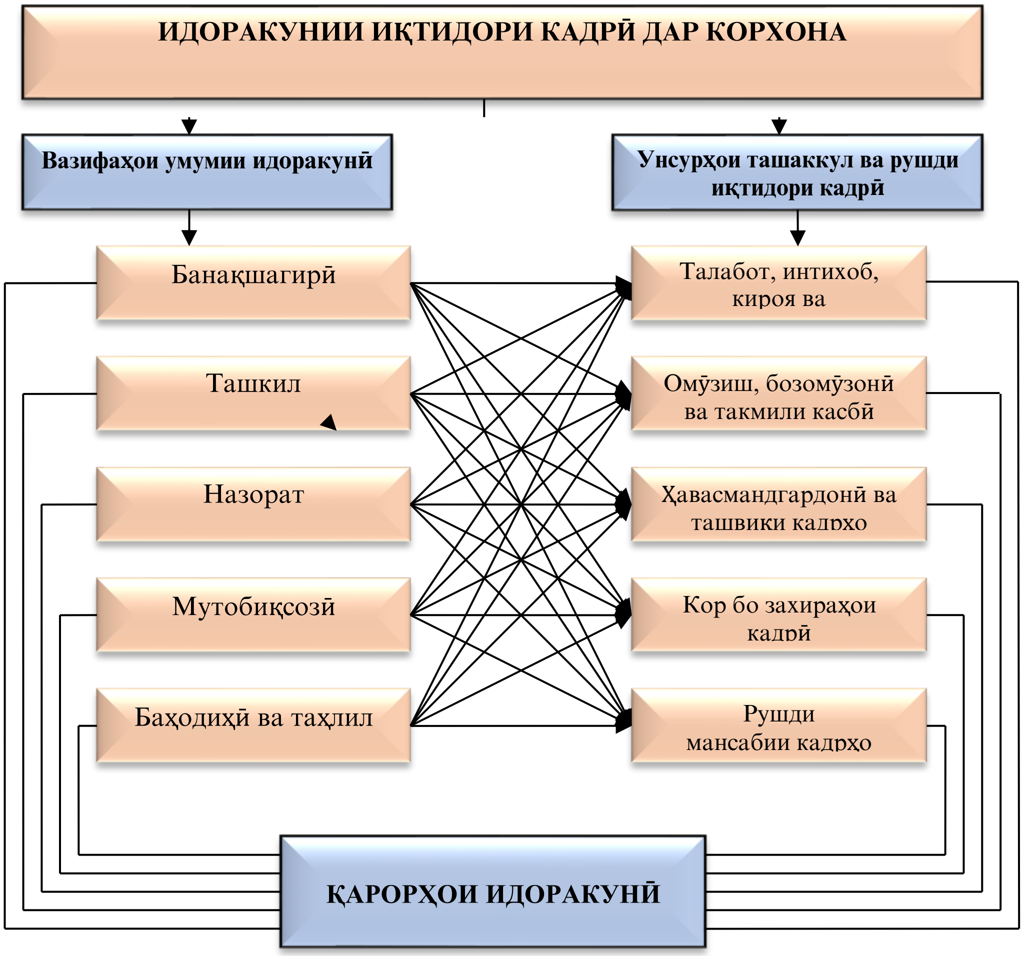

Расми 1. Идоракунии иқтидори кадрӣ дар корхона

Дар чунин шароитҳои тағйирёбанда муҳимтарин воситаи самаранок идоракунии иқтидори кадрӣ банақшагирии кадрҳо боқӣ мемонад. Яъне дар шароити иқтисоди рақамӣ низ, ба андешаи мо, усули муҳим ва самараноки идоракунии иқтидори кадрӣ – банақшагирии кадрӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, масъалаи банақшагирии кадрӣ таҳқиқ ва омӯзиши бештарро талаб менамояд ва дар баробари дигар вазифаҳои умумии идоракунӣ аҳаммияти назаррас ва муҳим дорад.

Аксар вақт дар адабиёти иқтисодӣ ва таҷриба мушоҳида мегардад, ки байни мафҳумҳои «банақшагирии кадрӣ» ва «сиёсати кадрӣ» ба таври аниқ фарқ гузошта намешавад, аммо онҳо хусусиятҳои таркибии худро доранд. Сиёсати кадрӣ ҳамчун фарогирандаи низоми қабули қарорҳои асосии кадрӣ –хоҷагидорӣ ба банақшагирии мақсадҳо табдил меёбад, махсусан, агар қарорҳо дар раванди банақшагирии системавӣ ва ҳамоҳангшуда қабул карда шаванд. Ба ҳамин маъно, сиёсати кадрӣ ё банақшагирии мақсадҳо бештар бо банақшагирии дарозмуддати стратегии кадрҳо баробар карда мешаванд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки қарорҳои дорои аҳаммияти

принсипиалӣ ва таъйиноти васеъдоштаи вобаста ба кадрҳо бояд ҳамеша ба банақшагирии дарозмуддат асос ёбанд. Бинобар ин, банақшагирии кадрҳо на пас аз тасдиқи сиёсати кадрҳо оғоз мегардад, балки ба он дохил мешавад [10, 62].

Мақсади банақшагирии кадрӣ, пеш аз ҳама, дар вақти зарурӣ ва ба миқдори зарурӣ ба кор таъмин намудани кормандон мувофиқи қобилият ва талаботи онҳо мебошад, ки дар вобастагӣ аз талаботи истеҳсолӣ бояд амалӣ карда шавад [3,173].

Дар шароити иқтисоди рақамӣ низ марҳалаи аввали банақшагирии кадрӣ аз муқаррарсозии вазифаҳои асосӣ шуруъ мегардад, ки аз мақсадҳои корхонаҳо бармеоянд. Ин вазифаҳо бояд ба он нигаронида шаванд, ки самаранокии миқдорӣ ва сифатии меҳнати ҳар як ҷойи корӣ дар вақти зарурӣ таъмин гардад. Ин ҷо низ яке аз вазифаҳои банақшагирии кадрӣ ҳавасмандгардонии самаранокии меҳнати кормандон мебошад.

Дар марҳалаи дуюм бошад, вобаста ба шароитҳои умумӣ, рушду навсозӣ ва рақамикунонии ҷойи корӣ–стратегияи кадрии корхона коркард карда мешавад, ки бояд заминаҳои пешбарии кормандро аз рӯи вазифаи хизматӣ ва касбӣ, зоҳирсозии имкониятҳои ҳар як кадр ва истифодабарии қобтилияти кормандонро дар худ инъикос кунад.

Дар марҳалаи сеюми банақшагирии кадрӣ кори мақсадноки кормандон, принсипу тартиб ва низомномаи кории дохиликорхонавӣ мушаххас карда мешаванд, ки ин ҷо бояд тамоми хусусиятҳои рақамикунонии ҳар як ҷойи корӣ ба инобат гирифта шаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ низ зарурати таснифоти банақшагирии кадрҳо аҳаммияти худро гум намекунад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, банақшагирии кадрҳоро дар шароити мазкур ба дарозмуддат, миёнамуддат ва кӯтоҳмуддат гурӯҳбандӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Банақшагирии дарозмуддат, ки онро аксар вақт банақшагирии стратегӣ низ меноманд, нақшаҳои кадрии фаъолияти субъектҳои хоҷагидориро дар фосилаи аз 3 то 10 сол фаро мегирад. Ин навъи нақшагирӣ асос ва заминаи дигар хелҳои банақшагирии кадрҳо маҳсуб мешавад. Дар раванди банақшагирии дарозмуддат асосан, мушкилоти сохтории ба кадрҳо алоқаманд мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешаванд, ки бояд дар заминаи дурнамои унсурҳои рақамикунонии фаъолият ва ҷойи кории ҳар корманди низоми идоракунӣ таҳия карда шавад. Зоҳирсозии сариваҳтии тамоюлҳои асосии рушди рақамикунонии истеҳсолот, баҳодиҳии вазъ дар самти таъмини талабот ба кадрҳои ҷавобгӯ ба иқтисоди рақамӣ яке аз масъалаҳои муҳимми банақшагирии стратегии кадрҳо маҳсуб мешавад. Бинобар ин, қарорҳои банақшагирии стратегии

кадрҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ мавқеи бунёдиро (фундаменталӣ) ба худ касб мекунанд.

Дар раванди идоракунии кадрҳо мавқеи нақшагирии миёнамуддат низ назаррас аст, чунки тавассути он бандҳои банақшагирии стратегӣ бо коркарди нақша-чорабиниҳои аниқ асоснок карда мешаванд ва муҳлати аз 1 то 3 солро дар бар мегиранд. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки дар фарқ аз банақшагирии стратегӣ дар банақшагирии миёнамуддат ҳадафҳо ва амалҳои пешбинишаванда хеле дақиқтар ва равшантар буда, ба ҳалли комили масоили кадрӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ нигаронида шудаанд.

Банақшагирии кӯтоҳмуддат, ки фосилаи то як солро дар бар мегирад, пурра бо корҳои дар давоми соли ҷорӣ иҷрошаванда алоқаманд аст. Банақшагирии кӯтоҳмуддат нақшаи амалиётии банақшагирии миёнамуддат ва дарозмуддат мебошад, ки ин ҷо аллакай аз нақша ба амалҳои мушаххас гузаштан лозим аст. Бо дигар маъно, банақшагирии кӯтоҳмуддат раванди иҷрои кору амалҳои дар банақшагирии миёнамуддат ва дарозмуддат пешбинишуда мебошад. Ин намуди нақшаҳо мақсадҳои аниқ муайяншударо барои дар давраҳои мушаххас амалӣ кардан (семоҳа, нимсола, солона) дар худ инъикос менамоянд, ки дар асоси маълумоту дастур ва қарорҳои дақиқ имконпазир мегарданд.

Чӣ хеле ки қайд карда гузаштем, дар шароити иқтисоди рақамӣ аҳаммияти банақшагирии кадрҳо бинобар тағйирёбии сохтор, таркиб ва хусусиятҳои иҷрои кору фаъолияти касбӣ меафзояд. Дар маҷмуъ, банақшагирии кадрҳо рақамикунонии равандҳо низ ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи идоракунии ташкилӣ боқӣ монда, дар вобастагӣ аз таъмини дархосту талаботи истеҳсолот ва манфиати кормандон амалӣ гардонда мешавад. Дар шароити муосир, ин раванд асосан ошкорсозии тамоюлу тағйиротро дар сохтори касбӣ–тахассусии кадрҳо пешбинӣ намуда, инчунин, саривақт талаботи миқдорӣ ва сифатӣ ба кадрҳоро низ бояд муайян намояд. Ҳамаи ин, ба таври назаррас нақшу мавқеи самаранокии истифодабарӣ ва идоракунии иқтидори кадриро дар шароити иқтисоди рақамӣ баланд мебардорад. Аз ин ҷо чунин бармеояд, ки дар шароити иқтисоди рақамӣ низ масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтидори кадрии корхона такмили тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ҳайати кормандонро талаб менамояд. Дар маҷмуъ, идоракунии иқтидори кадрӣ бо мақсади рушди он амалӣ гардонда мешавад, ки дар таъмини стратегияи рушди корхонаҳо нақши назаррас дорад. (Нигаред ба расми 2).

Расми 2. Унсурҳои идоракунии рушди иқтидори кадрии корхона дар шароити иқтисоди рақамӣ

Ба андешаи мутахассисонии соҳаи идоракунии кадрҳо, вазифаҳои асосии банақшагирӣ дар ин самт чунинанд [1, 112]:

- ✓ муайян намудани талаботи миқдорӣ ва сифатии корхона ба кадрҳо;
- ✓ талабот ба гурӯҳҳои (категорияҳо) гуногуни кормандон дар корхона;
- ✓ истифодабарии оқилонаи ҳар як корманд мувофиқи қобилияти ӯ;
- ✓ таъмини рушду инкишофи кадрҳо дар самти иҷрои корҳои нави тахассусӣ ва такмили дониши онҳо мувофиқи талаботи истеҳсолӣ;
- ✓ таъмини музди меҳнати одилона ва баробар ба қори иҷрокардаи корманд, ташвиқи кормандон ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии онҳо;
- ✓ муайянкунии хароҷот барои амалигардонии чорабиниҳои банақшагирифташуда дар самти идора, ташкил ва инкишофи иқтидори кадрӣ.

Талабот ба миқдори кадрҳо, шумораи шахсонеро дар назар дорад, ки аз рӯйи синну сол ва ҷинс барои иҷрои ин ё он кор заруранд. Агар тахассуси кадрҳо ба назар гирифта шавад, пас дар ин маврид сухан дар бораи муайян кардани талаботи сифатӣ меравад. Ин масъала аз муайян кардани талаботи ҷойи корӣ вобастааст, то ин дар вобастагӣ бо ин талабот

имкониятҳои истеҳсолии коргарони мавҷуда ва коргарони кироие, ки ба кор кабул карда мешаванд, бо ҳам мувофиқ кунонида шаванд.

Аз ин рӯ, дар шароити иқтисоди рақамӣ низ бояд ба муайянкунии талабот ба кадрҳо ва идоракунии иқтидори кадрӣ диққати махсус дода шавад. Дар чунин шароит низ баҳисобгирии хусусиятҳои омилҳои талабот ба кадрҳо шарти муҳим ба ҳисоб меравад. Дар маҷмуъ, унсурҳои зерини муайнкунандаи талабот ба кадрҳоро аз ҳамдигар фарқ кардан мумкин аст: ҳаҷми кор, дараҷаи механикунонӣ ва автоматикунонӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, барномаи истеҳсолӣ, усулҳои ташкили истеҳсолот, ҳаҷми корхона ва ҳосилнокии меҳнат.

Агар ҳамаи омилҳои муайянкунандаи талабот ба кадрҳо бетағйир боқӣ монанд, талабот ба кадрҳо вобаста ба хаҷми кор мутаносибан тағйир меёбад. Унсури дигар дараҷаи механикунонӣ ва автоматикуноннии ҷойҳои корӣ мебошад, ки имрӯз тавассути технологияҳои рақамӣ инкишоф ёфта истодаанд. Баробари баланд шудани дараҷаи механикунонӣ ва автоматикунонии ҷойи корӣ, қувваи ҷисмонии одам бо кори дастгоҳҳои худкор ё роботҳо иваз карда мешавад, ки ин дар навбати худ метавонад ҳосилнокии меҳнатро баланд бардорад.

Омили муҳимми муайянкунандаи талабот ба кадрҳо, барномаи истеҳсолӣ ва технологияи коркарди маҳсулот мебошад. Новобаста аз он ки дигар омилҳои таъсиркунанда бетағйир мемонанд, тағйир додани барномаи истеҳсолӣ ба талаботи кадрҳо ҳамеша таъсиррасон боқӣ мемонад. Масалан, дар натиҷаи татбиқи технологияи рақамӣ дар истеҳсолот, агар андоза ё ҳаҷми кор тағйир ёбад, вариантҳои гуногуни талабот ба кадрҳо ба миён меоянд (талабот ё кам мешавад ё баръакс). Аслан, раванди рақамикунони истеҳсолот дар бештари ҳолат талабот ба кадрҳоро кам мекунад, аммо дар баробари рақамикунонии равандҳои истеҳсолӣ, агар ҳаҷми истеҳсол низ зиёд карда шуда, инкишоф дода шавад, он гоҳ талабот ба кадрҳо низ афзоиш меёбад.

Дар ин самт, чунин ақидаҳо низ вуҷуд доранд, ки «дар баъзе соҳаҳо рақамисозии дарпешистода метавонад танҳо сохтори шуғлро тағйир диҳад, дар дигар соҳаҳо метавонад шумораи зиёди ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳад, дар дигар соҳаҳо баръакс, шумораи онҳоро ба таври назаррас коҳиш медиҳад. Умуман, дар ягон шакл ин раванд қариб ба ҳама касбҳо таъсир мерасонад. Ин кор тавассути рушди технологияҳо, ба монанди интеллекти сунъӣ, технологияҳои виртуалӣ, технологияҳои коркарди маълумоти калонҳаҷм рӯй медиҳад [11, 26].

Дараҷаи ташкили истеҳсолот ва тағйирёбии он омили дигари муайянкунандаи талабот ба кадрҳо маҳсуб мешавад. Дараҷаи ташкили истеҳолотро бо нишондиҳандаҳои мутлақ муайян намудан ғайриимкон аст. Бинобар ин, онро фақат дар муқоиса бо давраи гузашта ё бо дигар

корхонаҳо баҳо додан мумкин аст. Тадбирҳои оқилона ба роҳ мондани сохтори ташкилӣ ё технологияи рақамӣ ба он нигаронида шудаанд, ки бо кам кардани шумораи кадрҳо ҳосилнокии меҳнат кам нашавад, ё ин ки шумораи кормандон бетағйир боқӣ монда, аммо баландбардории ҳосилнокии меҳнат ба таври назаррас дар корхона таъмин карда шавад.

Андозаи корхонаҳо низ омили муайянкунандаи талабот ба кадрҳо мебошад. Агар зарур бошад, ки ҳаҷму ҳудуди корхона тағйир дода шавад, пас, чӣ хеле ки дар болотар қайд карда гузаштем, талабот ба кадрҳо низ тағйир меёбад. Масалан, кушодани филиалу намояндагиҳо дар дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, ё ин ки сохтану ташкили коргоҳҳои нав дар дохили худи корхона бо мақсади инкишоф додани фаъолият метавонанд талабот ба кадрҳоро низ зиёд созанд, ва баръакс.

Афзоиши ҳосилнокии меҳнат ҳамчун омили муайянкунандаи талабот ба кадрҳо арзёбӣ мегардад. Бояд қайд кунем, ки одатан, афзоиши ҳосилнокии меҳнат ҳангоми бетағйир мондани дигар омилҳо талабот ба кадрҳоро кам мекунад, аммо дар баробари ин, пастшавии ҳосилнокии меҳнат талабот ба кадрҳоро зиёд мегардонад.

Дар амалия омилҳои муайянкунандаи талаботи миқдории кадрҳо дар алоҳидагӣ ба вуҷуд наомада, балки бо ҳамдигар алоқаманданд. Чунин шуморидан мумкин аст, ки дар шароити воқеӣ талаботи миқдорӣ ба кадрҳо дар асоси усулҳои гуногун муайян карда мешавад, ки хусусиятҳои фаъолияти истеҳсолии корхонаҳоро (саноат, кишоварзӣ, сохтмон ва ғайра) ба ҳисоб мегиранд.

Аз рӯйи назария, дар аксари мавридҳо шумораи кормандони зарурӣ ҳамчун таносуби ҳаҷми истеҳсолот ба коркарди нақшавии барои як коргар пешбинишуда ҳисоб карда мешавад:

$$\textbf{Ч=Оп : В,}\ (1)$$

ки дар ин ҷо: Ч – талаботи умумии корхона ба кадрҳо;

Оп – ҳаҷми истеҳсолот;

В – коркарди маҳсулот ба як коргар.

Ҳисобҳои дақиқтари миқдори кормандон бояд аз рӯйи категорияҳои онҳо анҷом дода шаванд: коргарони корбайъ, коргарони вақтбайъ, мутахассисон–хизматчиён, коргарони хизматрасон ва ғайра. Масалан, шумораи коргарони корбайъ (Шкк) бо усули зерин муайян карда мешавад [8, 244]:

$$\textbf{Шкк = М / Фв.к х Зм.к,}\ (2)$$

ки дар ин ҷо: М – меҳнатғунҷоиши умумии кори муайян;

Фв.к – фонди вақти кории нақшавии солонаи як коргар, с.;

Зм.к – зариби иҷрои меъёри коркарди кормандон.

Муайян кардани шумораи коргарон аз рӯйи меъёри хизматрасонӣ ва миқдори ҷойҳои корӣ бо усули зерин ҳисоб карда мешавад:

$$\text{Шк} = (\text{М х Б / Мх}) \text{ х Зт}, (3)$$

ки дар ин ҷо: М – миқдори объектҳои хизматрасонӣ;

Б – миқдори бастҳо дар як шабонарӯз;

Мх – меъёри хизматрасонӣ;

Зт – зариби табдилдиҳии шумораи ҳозиршавӣ ба рӯйхатӣ.

Муайян кардани шумораи роҳбарон, мутахассисон ва хизматчиён дар асоси усули меъёрӣ ба амал бароварда мешавад. Барои муайян кардани шумораи кормандони маъмурӣ–идоракунӣ метавон формулаи Розенкрантсро истифода кард [3, с.196]:

$$\text{Ш}_{\text{кми}} = \frac{\sum_{i=1}^{n} m_i t_i}{T} \times \text{З}_{\text{тзв}} + \frac{tp}{T} \times \frac{\text{З}_{\text{тзв}}}{\text{З}_{\text{тҳв}}}, (4)$$

ки дар ин ҷо:

Шкми – шумораи кормандони маъмурӣ–идоракунии касб, ихтисос ва шуъбаи муайян;

n – миқдори корҳои ташкилию идоракунӣ, ки сарбории ин гурӯҳи мутахассисонро муайян мекунанд;

m_i – шумораи миёнаи амалҳои мушаххас (ҳисобҳо, коркарди захираҳо, гуфтушунид ва ғайра) дар доираи i – навъи корҳои ташкилию идоракунӣ дар муддати муайян (масалан, дар давоми як сол);

t_i – вақти зарурии барои ба анҷом расондани воҳиди m дар доираи i – намуди корҳои ташкилию идоракунӣ;

T – вақти кории мутахассис барои давраи дахлдори вақти тақвимӣ, ки ба ҳисоб гирифта шудааст.

$\text{З}_{\text{тзв}}$ – зариби тақсимоти зарурии вақт;

$\text{З}_{\text{тҳв}}$ – зариби тақсимоти ҳақиқии вақт;

t_p - вақти иҷрои корҳои гуногун, ки онҳоро дар ҳисобҳои ибтидоӣ (нақшавӣ) ба инобат гирифтан ғайриимкон аст.

Чӣ тавре ки дар боло зикр гардид, самти дигари муҳими банақшагирӣ ва идоракунии кадрҳо истифодаи самараноки иқтидори кадрии корхона мебошад. Истифодаи кадрҳо маҷмуи амалҳоест, ки ба таъмини шароит барои татбиқи самараноки неруи эҷодӣ ва ҷисмонии кормандон нигаронида шудаанд [3, 277]. Истифодаи самараноки кадрҳо бояд ба мақсадҳои корхона мувофиқ бошад, манфиатҳои шахсиро вайрон накунад ва дар раванди он меъёрҳои қонунгузории меҳнатро риоя намоянд. Низоми истифодаи кадрҳо дар корхона бояд тавре амал намояд, ки кормандон дар ҷойи кори худ боздеҳи бештарро дода тавонанд. Аз рӯйи ақидаи муҳаққиқи рус Е. Маслов, барои пурратар истифода бурдани иқтидори кадрии корхона зарур аст, ки меҳнати коргар оқилона ташкил шавад, дар кори ӯ бо сабабҳои ташкилӣ–техникӣ танаффусҳо ҷой надошта бошанд ва кори бауҳдадоштаи корманд ба тайёри касбӣ ва дараҷаи тахассуси ӯ мувофиқ бошад. Муҳим аст, ки корманд барои иҷрои вазифаю корҳои ба дараҷаи

салоҳият ва тахассуси ӯ номувофиқ ҷалб нашавад ва барои вай шароити муътадили санитарӣ–гигиении меҳнат фароҳам оварда шавад, то ин ки дараҷаи муътадилии шиддатнокии меҳнат таъмин карда шавад [6, 256].

Қайд кардан зарур аст, ки муҳити иҷтимоӣ–равонӣ низ дар ҳамкории мутақобилаи байни роҳбарону кормандон, байни худи коргарон дар коргоҳҳо, ба вуҷуд омадани ҳавасмандӣ барои иҷрои кори пурмаҳсул ва самаранок нақши муҳим мебозад. Аз ин рӯ, дар низоми идоракунии иқтидори кадрӣ ба ҳисоб гирифтани омилҳои иҷтимоӣ–равонӣ шарти асосӣ маҳсуб мешавад. Инчунин, амалигардонии идоракунии самараноки иқтидори кадрӣ ба он нигаронида шудааст, ки ҳамаи кормандон вазифаҳои истеҳсолӣ ва хизматии худро дуруст ва саривақт иҷро карда, интизом, фаъолияти меҳнатӣ ва ташаббуси эҷодиашонро самаранок истифода намоянд. Дар шароити иқтисоди рақамӣ низ корманд танҳо вобаста аз рӯйи дараҷаи муносибат ва маҳсулнокии кораш баҳо дода шуда, аз як зина ба зинаи дигар гузаронида мешавад.

Рушду инкишоф ва такмили иқтидори кадрӣ дар ҳамаи корхонаҳои амалкунанда омили рушд арзёбӣ карда мешавад. Бинобар ин, тарбия, такмили дониш, омӯзиш ва бозомӯзонии кадрҳо дар тамоми низомҳои иқтисодӣ аҳаммияти худро гум намекунанд.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ таҳти мафҳуми “рушди кадрҳо” бояд раванди омода намудани кормандон барои иҷрои вазифаҳои нави истеҳсолӣ, ишғоли вазифаҳо, ҳалли масъалаҳои нави бо раванди рақамикунонӣ алоқаманд, бо мақсади рафъи тафовути байни талабот ба корманд ва хусусиятҳои шахсию меҳнатии ӯ фаҳмида шавад. Аз ин рӯ, дар чунин шароит масъалаи аз нав дида баромадани раванди омӯзиш ва бозомӯзонии касбии кормандон пеш меояд, ки барои идоракунии самараноки иқтидори кадрӣ таҳқиқ кардани хусусиятҳои ин раванд аҳамиятнок ба шумор меравад. Дар навбати худ идоракунии раванди омӯзиши касбӣ аз муайянкунии талабот ва зарурати иҷрои вазифаҳои ҷории корманд шуруъ мегардад, ки аз рақамикунонии ҷараёнҳои истеҳсолӣ, маъмурӣ ва ҳисобкунӣ вобастагӣ дорад. Хамаи ин омилҳоро ба назар гирифта нишон додан мумкин аст, ки раванди омӯзиши касбӣ вобаста ба шароитҳои рақамикунонии истеҳсолоту фаъолият чунин пайдарҳамиро дошта метавонад (Расми 3).

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар корхонаҳои пешқадами ҷаҳонӣ рушди кадрҳо низоми амалиёти ба ҳам алоқаманд мебошад, ки унсурҳои он аз таҳияи стратегия, пешгӯйӣ ва банақшагирии талабот ба кадрҳои дорои тахассуси муайян, идоракунии мансаб, рушди касбӣ ва такмили ихтисос, ташкили раванди мутобиқшавӣ, омӯзиш, бозомӯзонӣ, таҳсил ва ташаккули маданияти ташкил иборат аст. Дар таҷрибаи менеҷменти хориҷӣ усулҳо ва системаҳои махсуси идоракунии рушди касбӣ, омодасозии роҳбарони

оянда, рушди мансабӣ аз тарафи шӯъбаҳои махсуси рушди касбӣ истифода шуда, амалӣ гардонда мешаванд, ки роҳбарони ин шуъбаҳо мутахассисон ва таҷрибадорони соҳаи рушди захираҳои инсонӣ мебошанд.

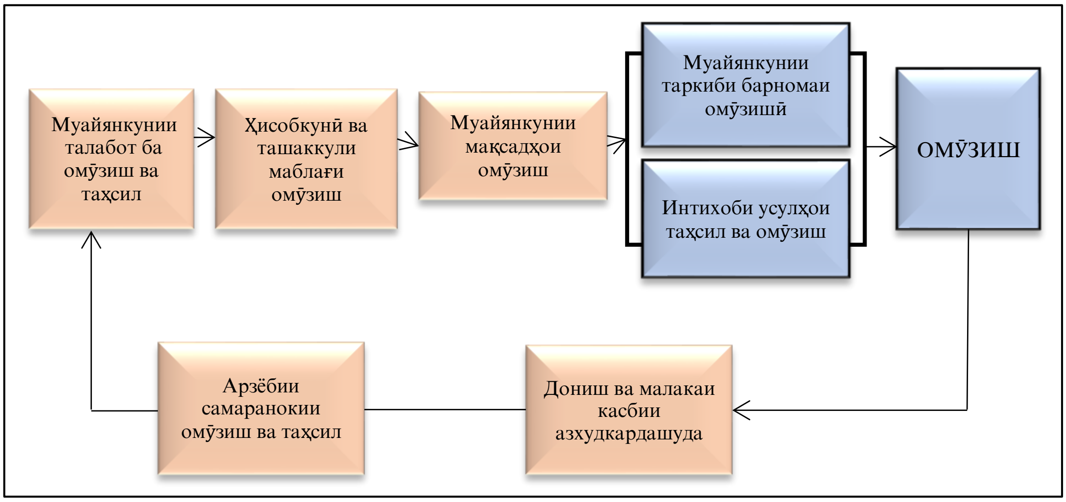

Расми 3. Раванди омӯзиши касбӣ дар шароити рақамикунонии фаъолияти корхона

Ҳамин тариқ, ҳар як ҷанбаи баррасишавандаи масоили идоракунии иқтидори кадрӣ дар шароити рақамикунонии истеҳсолоту фаъолияти корхонаҳо хусусиятҳои муайяни худро дошта, аммо аз нуқтаи назари тобеият ба вазифаҳои идоракунӣ ва амалишавӣ равандҳои якхеларо мегузаранд. Татбиқи ҳар як кори ба самаранок идоракунии рушди иқтидори кадрӣ нигаронидашуда пеш аз ҳама тавассути банақшагирӣ оғоз гардида, баъдан ташкил, назорат, мутобиқшавӣ, баҳодиҳӣ ва таҳлили натиҷаҳои бадастомадаро бояд фарогир бошад. Дар маҷмуъ, аҳаммияти калони самаранокии идоракунии иқтидори кадриро дар шароити иқтисоди рақамӣ ба назар гирифта, мо чунин мешуморем, ки сарфи назар аз мураккабӣ, дар оянда ин масъаларо дар асоси таҷрибаи мавҷудбуда ва истифодаи усулҳои муосир ҳал кардан лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Веснин Р.В. Практический менеджмент персонала // Пособие по кадровой работе. – М.: Юристь, 1998. – 496с.

2. Гаврилова, К. Е. Формирование кадрового потенциала современной организации // Межд. науч. журнал: Молодой ученый. - 2019. №38 (276). – С. 98-100. Электронный ресурс: URL: https://moluch.ru/archive/276/62471/ (дата обращения: 02.06.2024).

3. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации // Учебник. – М.: Инфра-М, 1998. – 512с.

4. Кондратей М. В. Развитие кадрового потенциала как стратегический приоритет предприятия // Межд. науч. Журнал: Молодой ученый. -

2020. №49 (339). – С.121-123. Электронный ресурс: URL: https://moluch.ru/ archive/ 339/76172/ (дата обращения: 16.05.2024).

5. Кондратей М. В. Развитие кадрового потенциала как стратегический приоритет предприятия // Межд. науч. журнал: Молодой ученый. – 2019. №38 (276). – С. 98-100. Электронный ресурс: URL: https://moluch.ru/archive/339/76172/ (Санаи муроҷиат: 06.07.2024).

6. Маслов Е.В. Управление персоналом предприятия // Учеб. пособие. М.: ИНФРА-М, НГАЭИУ. – Новосибирск, 1998. –312 с.

7. Низомова Т.Д., Раҳмонов Ҷ.Р. Саноатикунонии босуръат ва таъмини рушди инноватсионии саноати миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маҷаллаи илмӣ: Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. - 2022. № 2 (78). – С.146 (С.134-149.)

8. Смирницкий Е.К. Экономические показатели промышленности // Справочник. – 3-е изд., перераб. И доп.. – М.: Экономика, 1989. –335с.

9. Таранец А.Г., Балко С.В. Развитие кадрового потенциала в цифровую эпоху // ФГАОУ ВО «КФУ им. В.И. Вернадского», Симферополь. – С.294-297.

10. Хентце Й., Метцнер Й. Теория управления кадрами в рыночной экономике // Монография: пер. с нем. Г.А. Рахманина. – М.: Межд. отношения, 1997. – 644с.

11. Шамсов И.С., Юсупов Ш.Н. Рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таъсири он ба ташаккули касбҳои нав дар бозори меҳнат // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. №9.- С.23-29

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВЫМ ПОТЕНЦИАЛОМ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

ЮСУПОВ ШОДМОН НАСУРОВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой информационных систем в экономике
Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: (+992) 918-12-39-40; e-mail:Shodmon26101982@mail.ru

В данной статье рассмотрены и исследованы вопросы управления кадровым потенциалом в условиях перехода к цифровой экономике. Подчеркнуто, что цифровая экономика, прежде всего, предполагает использование цифровых технологий и техники во всех сферах человеческой деятельности, что, в свою очередь, требует высокого уровня

современных знаний от каждого работника. Отмечается, что при управлении кадровым потенциалом, предприятиям необходимо учитывать общие функции управления в зависимости от особенностей цифровизации производственных процессов или деятельности предприятия в целом.

В целом был сделан вывод, что любая работа, направленная на эффективное управление развитием кадрового потенциала, должна прежде всего, начинаться с планирования, а затем включать организацию, контроль, адаптацию, оценку и анализ полученных результатов.

Ключевые слова: *кадры, кадровый потенциал, управление кадровым потенциалом, предприятие, стратегия развития предприятия, потребности в кадрах, цифровизация процессов, цифровая экономика, цифровая технология.*

SOME ISSUES OF MANAGEMENT OF PERSONNEL POTENTIAL OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY

YUSUPOV SHODMON NASUROVICH,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Systems in Economics, Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 918-12-39-40; e-mail:Shodmon26101982@mail.ru

This article examines and investigates the issues of human resources management in the transition to the digital economy. It is emphasized that the digital economy, first of all, involves the use of digital technologies and technology in all areas of human activity, which, in turn, requires a high level of modern knowledge from each employee. It is noted that when managing human resource potential, enterprises need to take into account general management functions depending on the specifics of digitalization of production processes or the activities of the enterprise as a whole.

In general, it was concluded that any work aimed at effectively managing the development of human resource potential should, first of all, begin with planning, and then include organization, control, adaptation, evaluation and analysis of the results obtained.

Keywords: *personnel, personnel potential, personnel potential management, enterprise, enterprise development strategy, personnel needs, digitalization of processes, digital economy, digital technology.*

УДК 311.2

ЗАРУРАТИ ТАЪСИСДИҲИИ ОМОРИ ПРЕВЕНТИВӢ ДАР ИЛМИ ОМОРИ ЗАМОНИ МУОСИР

МАЪДИЕВ САЪДИХОҶА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва суғуртаи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
734067, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14;
тел: (+992) 934-36-90-95; e-mail: sadikhoja.m@mail.ru

Масъалаҳои ташаккул ёфтани усулҳои коҳиш додани осебпазирии рушди оянда дар шароити имрӯза, яке аз мавзуъҳои баҳснок ва мунтазам баррасишавандаи олимон ва коршиносон мебошад. Самти мазкур дарёфти мақоми махсуси идоракунӣ ва ифодаи раванди коҳишдиҳии осебпазириро аз рӯйи баҳодиҳии омории таъсири омилҳо ба ҷараёнҳои қабули қарорҳо дар заминаи ташаккули омори превентивии истеҳсолӣ ва хизматрасонии ояндавӣ дар бар мегирад.

Муаллиф таълифоти анъанавии омори солонаро заминавӣ гирифта, асоснокии назариявӣ ва таркибии ташаккулёбии омори превентивиро ҳамчун зинаи сифатан баландтари омори солона дар асоси иттилооти маҷмуии ба даъват асосёфта, мавриди баррасӣ қарор додааст. Варианти муаллифии таъсисёбии назарияи омори превентивӣ ва ташаккулёбии алгоритми нишондиҳандаҳои тадбирандешӣ ва коҳишдиҳии осебпазирии равандҳои такрористеҳсолро ифода ёфода ёфтааст. Мақолаи таълифгардида таъсисёбии омори превентивиро ҳамчун функсияи идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини арзёбии мазмунан васеи назария ва амалияи илми оморӣ дар бар гирифта, бо риояи мантиқи усулӣ, методологияи оморию эконометрикӣ ва эътимоднок пешниҳод гардонида шудааст.

Калидвожаҳо: *осебпазирии рушд, функсияи идоракунӣ, коҳишдиҳии осебпазирӣ, омори солона, алгоритм,даъват, омори превентивӣ, зинаи сифатӣ, иттилооти маҷмуӣ, такрористеҳсол, таносуби маҷмуӣ, ахбори шаҳрвандӣ.*

Рушди пуршиддати муносибатҳои иқтисодию молиявӣ, мураккаб гардидани алоқамандии иқтисодию молиявӣ дар муносибатҳои дохилӣ ва берунӣ, таъмини бехатарии иқтисодию экологӣ зарурати пешакӣ ба эътибор гирифтани силсилаҳои буҳронии молиявию иқтисодӣ ва дар робита ба ҳамин фаъол гардонидани чорабиниҳои коҳишдиҳии осебпазирии тараққиёти минбаъдаро ба миён овардааст. Ин дар ниҳояти

кор боиси тағйироти ҷиддии сохтори иқтисодиёти миллии давлатҳои алоҳида, таҳрезӣ ва амалӣ намудани стратегияҳои нави муносибатҳои тиҷоратӣ, иқтисодию молиявӣ мегарданд. Ҳамин аст, ки дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030" заминаи тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеа принсипи илман асоснокшудаи "превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда" [1,7] муайян гардидааст. Дар чунин шароит яке аз омилҳои муҳим механизми ташаккул додани маълумоти илман асоснок ва боварибахши мутобиқ ба дигаргуниҳои фазои иттилоотӣ ҳамчун низоми ҷамъбаст, систематикунонӣ, таҳлил ва идоракунии равандҳои таъмини осебпазирии рушди ояндавӣ мебошад. Раванди мазкур аз тариқи маҷмуӣ (комплексӣ), роҳандозӣ намудани ташаккулёбии маълумоти идоракунии ҳодиса ва зуҳуроти натиҷавӣ ва арзёбии таъсири омилҳоро тақозо намуда, асоснокии назариявӣ ва илмию амалиро ба миён меоварад. Таҷрибаи мавқеъгирии назаривӣ ва амалии илмҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки таъсисёбии маълумоти омори расмӣ барои боз ҳам пурратар гардиданашон, иловагӣ аз натиҷагириҳои таҳқиқот ва пурсишҳои интихобӣ бо ҷалби мутахассисон ва коршиносони нуктасанҷ истифода бурда мешаванд.

Мавқеи мо аз он бар меояд, ки дар баробари мушоҳидаи умумии омори солона ва мушоҳидаҳои интихобии махсус зарурати омори превентивӣ ҷой дорад. Чунин масъалагузорӣ, пеш аз ҳама, аз табиати илми оморӣ бармеояд. Илми омор ҳарчи бештар аз ташаккули ҳодиса ва зуҳуроти умумӣ бароядд, ин ҳамон қадар моҳият, мазмун ва мундариҷаи назария ва амалияи оморро ифода карда мегирад. Бинобар ин, асоси методологии мавқеъгирӣ ва баҳодиҳии чорабиниҳои превентивӣ мунтазам баҳисоб гирифтани дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар робита ба муҳити умум мебошад. Алалхусус, майлгирии таъсири омилҳои ғайрииқтисодӣ, моро ба он водор месозад, ки ба ин навъи омилҳо, ченкунӣ ва арзёбии омориро дар алоқамандии зич бо омори солона ба роҳ монем.

Аз раванди сикли ҳаётии маълумотҳои оморӣ мантиқан бармеояд, ки моҳияти омори солона ҳамчун низоми ҷамъбастӣ, ба низомдароварӣ, таҳлил ва дурнамои ҳодиса ва зуҳуроти иҷтимоию иқтисодӣ буда, бо роҳи пешгирии осебпазирии рушди оянда ва таъмингардонии амнияти миллӣ заминавӣ ҳамчун фишанги идоракунӣ баромад мекунад. (Нигаред ба расми 1).

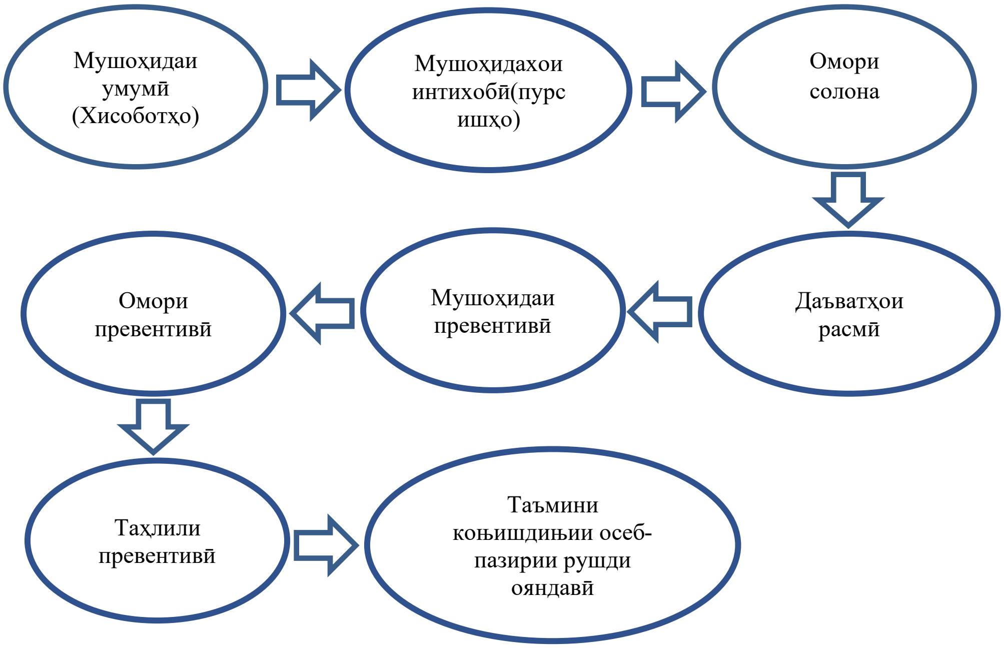

Расми 1. Модели ташаккулёбии объект ва предмети омори превентивӣ

Дар ин асос нишондиҳандаҳои таркибӣ, махсусан минтақавӣ, моҳияти татбиқи саривақтӣ ва пуррагии барномаҳои рушди бахшҳои воқеиро дар ноҳия ва минтақаҳои алоҳидаи кишвар бояд, ки чораандешиҳои пешгирии осебпазирии рушд ва тараққиёти ояндавиро бо пайдарпайии мушоҳидавӣ, мураттабсозӣ, таҳлил ва дурнамои нишондиҳандавии маҷмуӣ фарогир бошанд. Имрӯзҳо қисми зиёди илмҳои соҳавӣ ҷиҳатҳои муҳимми масъалагузориҳои илмию назариявиро дар баробари истифодаи маълумоти омори солона бо қиёснамоӣ ва таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба маълумоти расмию ахбори шаҳрвандӣ (оммавӣ) пеш мебаранд. Баҳравар шудан аз чунин заминаи маълумоти ҷории пешакӣ баррасишаванда, ба эътибор гирифтани таҳлили майлгирии тарзи ҳаёт ва фаъолияти минбаъдаи мардумӣ хеле мухим баромад мекунанд. Яъне зарурате ба миён омадааст, ки омори амалкунандаи ватаниро дар доираи татбиқи стратегия ва барномаҳои рушди иқтисоди миллӣ, ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ ва муаррифӣ намудани дастовардҳои истиқлоли миллӣ, васеътар истифода намоем.

Аз назари мо, такмилдиҳӣ ва самаранок ба роҳ мондани таркиби илми оморӣ ҳамчун фишанги идоракунии давлатӣ дар алоқамандӣ бо дарёфти имкониятҳои превентивии ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумоти рушди мардумӣ хеле муфид мебошад. Чунки таъсис ёфтани иттилооти превентивӣ ҷиҳатҳои сифатан нави баррасии захираю имкониятҳо ва фишанги идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодиро ҳамарӯза ва мардумӣ ё оммавӣ фаро мегирад. Маълумоти превентивӣ дар мавриди бо

мушоҳида, коркард ва таҳлил фаро гирифтанашон, иқтидори моҳиятан нави қонуниятҳои миқдорию сифатии дигаргуншавии ҳодиса ва зуҳуроти иҷтимою иқтисодиро пайдо карда, барои идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ муфид ва бисёрҷониба сафарбарӣ карда мешаванд.Чунин шакли ҷараёнгирии муҷассамгардидаи маълумоти оморӣ ифодагари воқеияти иҷтимоию иқтисодии имкониятҳои рушди ояндавӣ, заминаи устувори мавқеъ пайдо намудани омори превентивӣ баромад мекунанд.

Низоми амалкунандаи омори миллӣ, новобаста аз вазъи моддию молиявӣ тавонист, ки то ба имрӯз талаботи истеъмолкунандагони зиёди ташкилоту муассисаҳои соҳаи истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолиро бо маълумоти зарурӣ қонеъ гардонад. Чун анъана, маълумоти оморӣ ҳамчун ҷамъбасти вазъи истеҳсолию хизматрасонӣ баромад мекунанд. Онҳо маҷмуи ҳисоббаробаркуниҳои уҳдадориҳои молиявӣ ва ғайримолиявӣ, умуман, пешбурди фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ва хизматрасониҳоро тибқи муқаррароти ташкилию ҳуқуқӣ дар заминаи ҳисоботҳо, шакл ва навъҳои гуногуни мушоҳидаҳои интихобӣ ва методикаи ҷамъбастӣ ҳолат ва дигаргуниҳои рушди кишварро дар вақт ва макон ифодагарӣ менамоянд. Чунин маълумот аз рӯйи таъйинот асосан аз нигоҳи субъекти истеҳсолию хизматрасонӣ ва дар робита ба фаъолияти функсионалӣ ташаккул меёбанд. Ҳамзамон, қайд кардан бамаврид аст, ки айни ҳол чунин маълумот аз нигоҳи ташаккул ва мазмуни таъйинотӣ каме маҳдуд фаҳмида гирифта мешаванд. Аниқтараш, гунҷоиши маҳдуди иттилоотиро фаро гирифта, аз нигоҳи таъмини рушди босубот, самаранокии нисбатан камтарри идоравиро доро мебошанд.

Барои мисол, таъминоти аҳолӣ бо маҳсулоти озуқаворӣи ватанӣ камтар аз 80 дарсад дар заминаи осебпазирии хоҷагиҳои хонагӣ, ба амал омадани ноҷӯрии тамоми сикли такрористеҳсол, барои амнияти миллӣ, истиқлоли давлатӣ хатаровар аст. Акнун ба ҳамин масъала аз нигоҳи он маводҳои расмие, ки пайваста аз тариқи суханрониҳои Роҳбари давлат ва Ҳукумати кишвар, дар мулоқотҳои дохилӣ ва берунӣ доир мегарданд, назар андозем, арзиши меъёрии 80% дар натиҷаи даъвати мардум ба захираи озуқа дар хонаводаҳо, даъват барои ба маротиб афзун гардонидани ҳосили зироатҳо, мазмун ва мундариҷаи сифатан нав пайдо карда, иттилооти маҷмуӣ ифодакунандаи заминаи иттилоотӣ барои пешгирии осебпазирии рушд ва тараққиёти ояндавӣ баромад мекунад. Яъне баръало маълум мегардад, ки мушоҳидаи шаҳрвандӣ ва оммавӣ аз рӯйи шакли "даъват овардан", иқтидори зиёди ҷорию ояндавӣ, тадбирандешӣ ва коҳишдиҳии осебпазирии рушди дохилӣ ва беруниро доранд. Бинобар ин, аз назари мо, айни замон иқтидори даъват, маҳак ва ченаки муайянкунандаи омори превентивӣ, иқтидори зиёди инъикос кардани ҳодиса ва зуҳуроти рушди иқтисоди миллӣ ва фарҳанги омори миллӣ баромад мекунад.

Тибқи маълумоти омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022, маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои амалӣ 98910,7 млн.сомониро ташкил додааст [5,12]. Нишондиҳандаи мазкур, ҳамчун қимати натиҷавӣ паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишварро дар бар гирифта, майлгирии он мавриди баррасӣ ва тавсифи олимон, мутахассисони соҳа ва сиёсатмадорони давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор мегиранд. Чӣ тавре дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 қайд мегардад: *“Дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа пешравиҳои назаррас ба даст омада, маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар нисбат ба соли гузашта 8,3 дарсад зиёд гардид ва ба беш аз 130 миллиард сомонӣ расонида шуд”.* Ҳамзамон, дар Паём зарурате қайд мегардад, ки *“дар соли 2024 тавассути татбиқи барномаву нақшаҳои қабулгардида суръати рушди иқтисоди миллӣ дар сатҳи на кам аз 8 дарсад таъмин карда шавад”* [2,1-3]. Таъсисёбии танҳо ҳамин маълумоти муқоисавии рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ аз рӯйи ҳаҷм ва хусусияти майлгирии он, аз рӯйи ду шакли ташаккулёбии маълумот: *омори солона ва маълумоти Паём,* ин худ таҷассумгари рушд ва пешравии миқдорию сифатии маҷмуӣ барои таъмини рушди ҷорӣ ва ояндаи тараққиёти кишвар мебошад. Аз ин ҷо, зарурати истифодаи иттилооти мушаххаси маҷмуӣ, ҳамчун функсияи идоракунии ҷараёнгирии коҳишдиҳии осебпазирӣ бароммад мекунад. Яъне рақамҳои зикршудаи миқдорӣ ва сифатӣ дар мавриди бо таври маҷмуӣ арзёбӣ шуданашон, иқтидори иттилоотии омори солонаро афзун ва устуворӣ медиҳанд.

Бинобар ин, бо ташаккулёфтани омори превентивӣ ва мувофиқан пеш гирифтани коркарди мушоҳидавӣ, интихоби мафҳум ва категорияи нави оморӣ имконияти таҳлили превентивиро ба амал оварда, арзёбии майли ҷараёнгирии паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангӣ, мазмуни баланди на инки идоракунии ҷорӣ, балки арзёбии ояндавиро пайдо мекунанд. Маҳз ҳамин гуна нишондиҳанда имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки кору фаъолияти субъектҳои истеҳсолию хизматрасонӣ дар ҷомеа, аз нигоҳи мувофиқати талабот ва таклифот дар бозори молу хизматҳо, бозори захираҳо, рақобатпазирии корхонаҳо, устувории хонаводаҳо арзёбии самаранок пайдо намоянд. Ҳамин тавр, омори превентивӣ ташаккулёбӣ ва майлгирии рушди нишондиҳандаҳои микро, макро ва мезоиқтисодиро аз мавқеи ташаккулёбӣ ва баҳодиҳии сатҳи фаъолият дар бар мегирад. Заминаи иттилоотие ба шумор меравад, ки дар робита бо дигар аломати таҳтулнишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва назорати аудиторӣ, мақоми сифатан нави онро дар шакли афкори мардумӣ, ҳамчун объекти илми оморӣ, аз ҷумла омори превентивӣ, пайдо мекунад. Амалиёти превентивӣ, ҳамин тавр, дараҷаи нисбатан баландтари

таъсисёфтани иттилоотнокии ҳодиса ва зуҳуротҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар, заминаи тақвият ёфтани функсияи иҷтимоии оморӣ мебошад. Мазмуни омор худ инъикоскунандаи ҳолат ва вазъияти иқтидори давлатдорӣ дар макон ва вақт мебошад. Бинобар ин, ташаккулёфтани омори превентивӣ дар назария ва амалияи илми оморӣ, устувории давлати Тоҷиконро дар арсаи дохилӣ ва байналмилалӣ нишон дода, ҳамчун муаррифгари дастовардҳои истиқлол барои таъмини рушди имрӯз ва ояндаи кишвар баромад мекунад.

Аз ин ҷо, чӣ қадар, ки афкори ҷомеа аз ҳисоби омори превентивии банизомдаровардашудаи шаҳрвандӣ эътимоднок, пурра ва саривақтӣ ташаккул ёбад, ин ҳамон андоза қимати омӯзишӣ ва чораандешии самараноки идоракунии омори солонаро мегирад. Алалхусус, дар шароити мураккабшавии вазифаҳо ва талаботи наве, ки ҳаёти воқеӣ онҳоро аз мавқеи дарки мантиқи таҳлилӣ дар шароитҳои буҳронии эҳтимолӣ ба миён меоварад. Дар робита ба ин, чӣ тавре аз Паёми навбатӣ бармеояд: *“Сарфи назар аз таъсири омилҳои манфии солҳои охир, аз ҷумла паҳншавии бемории сироятии “COVID–19”, низоъҳои тиҷоратӣ, муноқишаҳои минтақавӣ, халалдор гардидани низоми муносибатҳои байналмилалии иқтисодиву молиявӣ ва таъсири бевоситаи онҳо ба иқтисоди миллӣ ба мо муяссар шуд, ки нишондиҳандаҳои рушдро дар ин марҳалаи ҳассос таъмин намоем. Дар ҳафт соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,5 дарсадро ташкил дода, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар зиёд гардид”* [2, 3].

Ҳамин тавр, шароити имруза муҳити шиддатнок ва рақобатноки бозорӣ буда, албатта, аз бисёр ҳолатҳои эҳтимолӣ ва хусусиятҳои нави рушду тараққиёт вобаста аст. Масалан, рақамигардонии муносибатҳои иқтисодӣ дар арсаи ҷаҳонӣ, дар натиҷаи паҳншавии бемории сироятии “COVID–19”, суръати баланд гирифт. Чунки бо васеъ гардидани маҳдудиятҳои карантинӣ, муносибатҳои нави иқтисодии электронӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ аз ҳисоби хизматрасониҳо ва тиҷоратӣ электронӣ рушд ёфтанд.

Аз ҳолатҳои муқоисавии дар дар боло зикршуда зарурате бармеояд, ки вобаста ба баррасиҳои илмию назариявӣ, амалӣ ва сиёсию фарҳангӣ бояд низоми муайяни ҷамъбаст, таснифбандӣ, таҳлил ва хулосабарории маълумоти маҷмуии илмию амалиро бо дарназардошти дигаргуниҳои эҳтимолӣ ҳамчун объекти омори пешгирикунанда ва коҳишдиҳандаи осебпазирии рушд мавқеъгирӣ намоем. Бо ин қайд карданием, ки донисташавандагии таъмини рушди уствор аз рӯйи нишондиҳандаҳои микро, макроиқтисодӣ ва мезоиқтисодӣ аз мавқеи ташаккулёбии маълумоти маҷмуии баромадшавандаи (шаҳрвандӣ) ва музокираҳои расмӣ вобастагии зич мегирад. Бо мақсади мақеъгирӣ ва асосноксозии омори

превентивӣ ҳамчун шохаи мустақили назария ва амалияи илми оморӣ, зуҳуроти "осебпазирии рушди минбаъда"-ро бо ченаки таъсиррасони даъват асос қабул менамоем. Яъне ибораи "даъват"-ро ҳамчун зуҳурот, ҳодиса ва категорияи оморӣ ва ба маънои фишанги идоравӣ мавриди таҳқиқ ва истифодабарӣ қарор додан, эътимоднокии нисбатан муфидноки таҳлилӣ мегирад. Маҳз дар ҳамин замина, пешгирӣ ва коҳишдиҳии осебпазирии рушди минбаъда ҳамчун объект ва предмети омӯзиши омори превентивӣ баромад карда, функсияи идоракунии самти мазкурро ташкил медиҳад. Мавқеи мо ҳамин тавр аз он бармеояд, ки агар натиҷаи ташаккулёбии неъматҳои моддию маънавиро барои тамоми ҷараёни такрористеҳсол аз рӯйи ба кор даровардани ченаки иқтидори "даъват" арзёбӣ намоем, ин заминаи илмӣ–назариявӣ, методологӣ ва амалии эътироф пайдо кардани омори превентивии ватаниро ифода мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки моҳиятан, мафҳуми даъват хеле васеъ буда, онро яктарафа баҳо додан, ғайриимкон аст. Лекин дар умум, ин имкон дорад, ки аз рӯйи баъзе аломатҳои муҳим, ба монанди ташкилию ҳуқуқӣ, техникию иқтисодӣ, сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҷудо гардида, вобаста ба мавзуи таҳқиқ шарҳ дода шавад. Агар дар маҷмуъ, мавқеъгирӣ намоем, даъват барои баланд бардоштани обрӯйи ватан, ваҳдату ҳамдилӣ, ватандустӣ ва қадрдонӣ аз соҳибдавлатӣ, хиёнат накардан ба ватану давлати худ, меҳнати ҳалол ва меҳнатдӯстӣ, худдорӣ намудан аз фасод, созандагию ободкорӣ, донишандӯзӣ, солимгардонӣ, тақвияти вазъи моддӣ, боварӣ ба ояндаи неку дурахшони Ватан, нигоҳ доштани ҳушёрию зиракии сиёсӣ, риояи одобу эҳтироми ҳамаҷониба дар фаъолияти меҳнатӣ ва хонаводагӣ, даъват ба сарфаю сариштакорӣ, самаранок истифодабарии захираҳои табиӣ ва ҳифзи экологӣ аз қабили тадбирҳои маънавии пешгирикунанда ва коҳишдиҳандаи осебпазирии рушди минбаъдаи кишвар мебошанд. Ба эътибор гирифтани чунин шакл ва навъи шаклгирии даъват, дастуру супоришҳои мушоҳидавӣ, мазмун ва мундариҷаи омори миллиро сифатан боло мебардорад.

Ба ақидаи мо, даъватҳои зикргардида бо иқтидори маънавии пешравӣ баромад карда, моҳиятан онҳо омилҳои ғайрииқтисодии рушди дохилии соҳаҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар ва мақоми Тоҷикистон дар ҷаҳони муосир мебошанд. Маҳз дар заминаи ченакфароҳамоварии иқтидори маънавию фарҳангӣ, таҳлили имкониятҳои рушд, омори миллиро аз ҳисоби ташкил ва ба роҳ мондани омори превентивӣ дар назар дорем. Бинобар ин, барои пурра ва ғанӣ гардонидани мазмун ва мундариҷаи маълумоти омори солона, баркашии онҳо аз мавқеи ташаккулёфтани маълумот ва ахбори превентивӣ таъсирбахш ва муфидтар мебошанд. Ҳодиса ва зуҳуроти ба ин ё он соҳа тааллуқдошта, бояд аз тариқи истифодаи тамсила–мушоҳидаҳои замонавии оморӣ имкониятҳои васеи бақайдгирӣ, тасниф ва таҳлили рушди

устуворро пайдо намоянд. Ба шарте, ки вобаста ба низоми ташаккулёфтаи фаъолияти субъектҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ тарзи пурраи фарогирии амалиёти мушоҳидавӣ мавқеи илмию назариявӣ ва консептуалии омори превентивиро аз зинаҳои поёнӣ пайдо намоянд. Дар робита ба ин, алгоритми татбиқ намудани нишондиҳандаҳои даъватӣ ва ташаккулёбии модели омори превентивиро пешниҳод мегардонем:

Алгоритми нишондиҳандаҳои даъватӣ ва ташаккулёбии модели омори превентивӣ

**Ташаккулёбии муҳити мушоҳидаи омории амалиётҳои тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушди ояндавии фаъолияти субъекҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ;*

**Ба эътибор гирифтани истифодабарандагони маълумотҳо доир ба амалиёти тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушди ояндаи фаъолияти субъектҳо;*

**Баҳодиҳии майли субъектҳои истеҳсолию хизматрасонӣ ҳамчун таъсисдиҳандаи маълумоти тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушди ояндавии фаъолияти субъектҳо;*

**Мураттабгардонии ҳисоботи молиявии субъектҳои истеҳсолию хизматрасонӣ ҳамчун таъсисдиҳандаи маълумоти превентивӣ;*

**Саривақтӣ ва бопуррагӣ ба роҳ мондани арзёбии амалиёти истеҳсолию хизматрасонӣ ва таъсири омилҳо ба вазъи устувории молиявии субъектҳо аз рӯйи амалиёти превентивӣ;*

**Ба роҳ мондани ченкунии оморӣ бо таваҷҷуҳ ба мувофиқбаробаркунӣ, баҳодиҳӣ ва таснифбандӣ, робитаи бақайдгирии амалиёти тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушди фаъолияти субъектҳо;*

**Ташаккулёбии фоида аз фаъолияти истеҳсолию хизматрасонӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявии субъектҳо ҳамчун таъсисдиҳандаи маълумоти тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушд;*

** Ба итмом расонидани арзёбии омории тадбирандешӣ ва пешгирии осебпазирии рушд ва тартиби ҷамбаст кардани амалиёт барои қабули қарори идоравӣ.*

Дар ин замина, ахбор ва маълумоти баррасишаванда дар алоқамандии зич бо истеъмолкунандагони ахбор ва маълумоти баррасишаванда ташаккул ёфта, сикли ҳаётии омори солона, баркашии превентивӣ пайдо карда, барои рушди ояндавӣ таъйиноти идоравии мукаммал мегиранд. Нигаред ба расми 2.

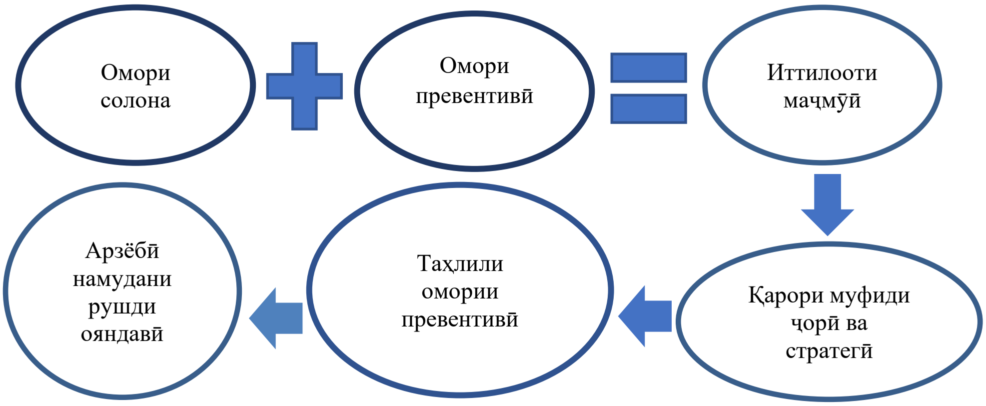

Расми 2. Модели ташаккулёбии омори превентивӣ, ҳамчун ҷузъи ҳаётии маҷмуи оморӣ

Шояд аз тарафи хонанда, аз қабили мутахассисони соҳавӣ, чунин масъалагузорӣ пазируфта нашавад, лекин мантиқан мо худ шоҳиди он ҳастем, ки тамоми ҳодиса ва ҷараёнҳои иҷтимоию иқтисодии баамаломадаи замони муосир хеле хуб ва донисташаванда дар робита ба нишондиҳандаҳои мушаххаси оммавӣ баррасӣ ва хулосабарорӣ мегарданд. Чунки қисми бештари мардум ба маълумоти оммавӣ сарукор доранд. Онҳо ҳамарӯза ба ҳамин гуна маълумот аз воситаҳои гуногуни ахбори оммавӣ огаҳӣ пайдо карда, майл ва кору бори худро муайян ва ба роҳ мемонанд. Чунин майл, аз назари мо, бояд ҳамчун ҳодиса ва зуҳуроти муҳимми иҷтимоию иқтисодӣ ва объекти махсуси таҳлил ва ояндабинии ҷараёнгирии рушди фаъолияти субъектҳои истеҳсолию ғайристеҳсолӣ баромад намояд.

Мутобиқи маълумоти омори расмӣ, қисми бештари аҳолии кишвар (73,7%) ба деҳот рост меояд [5, 28]. Чунин қимат ҳамчун натиҷаи махсуси таъсисёбии усулӣ, дараҷаи нисбатан баландтари маълумоти омори солона дар асоси ҷамъбаст, банизомдароварӣ, таҳлил ва хулосаи идоравӣ мебошад. Дар навбати худ, ҳамин гуна қиматҳо моҳиятан заминаи омори превентивиро дар худ доранд, чунки ташаккулёбӣ ва дарҷи миқдорию сифатии таркиби теъдоди хонаводаҳо ҳамчун субъекти иқтисодию молиявӣ, борҳо аз тариқи расонаҳо ва дигар воситаҳои ахбори умум баррасӣ ва мавриди баррасӣ қарор мегиранд, хусусан дар Паёмҳои ҳамасолаи кишвар. Гарчанде, ки бо тариқи оммафаҳм мавриди муаррифӣ ва пешниҳодҳо қарор дода шаванд ҳам, онҳо дар алоқамандии бонизом, ба мазмун ва мундариҷаи маълумоти омори солона тақвияти идоравӣ фароҳам оварда, таъйиноти онро боз ҳам ғанитар мегардонанд. Дар чунин ҳолат, фарогирии маълумоти омори солона тибқи талаботи ададҳои калон ба амал меояд. Аз рӯйи ҳамин мантиқ, қимати муносибатҳои иқтисодию иҷтимоии доираи такористеҳсол, аз қабили фаъолияти истеҳсолӣ, тақсимот, муомилот ва истеъмоли неъматҳои моддӣ ҳарҷи бештар шакли

муҷассамгардидаи натиҷавиро аз тариқи фаъолнокии шаҳрвандӣ пайдо карда мегиранд. Ҳамаи ин зарурати асоснокии илмию назариявӣ ва методологии амалиёти превентивиро ҳамчун даври мушоҳидавӣ дар замони муосир бо тақвияти зинаҳои таҳқиқоти илми оморӣ нишон медиҳад.

Чунин зуҳуроти муҳим аз қабили истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, даромад ва хароҷоти буҷет, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, музди меҳнати номиналию воқеии кормандон ва ғайра, пайваста аз тариқи суханрониҳои расмии Роҳбари давлат ва Ҳукумати кишвар дар мулоқоти дохилӣ ва берунӣ доир мегарданд. Баррасӣ ва фаҳмондадиҳии ҳодисаҳои мазкур аз рӯйи ҳаҷм, дараҷа ва динамикаи тағйирёбии ҳодисаҳо дар вақт ва макон, ин худ ифодаи як навъи сикли ҳаракати маълумоти мушаххаси мушоҳидавӣ ва категорияи оморӣ мебошанд. Онҳо дар замина ва алоқамандии зич бо маълумоти баҳисобгирӣ, таҳлилӣ, аудит ва дигар шаклҳои назоратӣ имкониятҳои васеи превентивиро ташаккул медиҳанд. (Нигаред ба расми3).

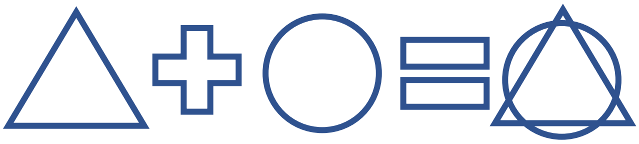

Расми3. Модели ташаккулёбии имкониятҳои омори превентивӣ

Чӣ тавре аз пайдарпайии параметрҳои расми 3 бармеояд, натиҷаи баробарии мазкур, ташаккул ёфтани платформаи иттилоотие мебошад, ки дар маҷмуъ, ҳамчун ахбори муҷассамгардида барои арзёбии ҳодиса ва зуҳуроти иҷтимоию иқтисодӣ ва заминаи превентивӣ аз ҳисоби бо таври системавӣ қабул карда гирифтани ду навъ сегменти ахбори яке омори солона, дигаре маълумоти мардумӣ баромад мекунад. Ҳамин аст, аз назари мо, шароитҳои моддию маънавии ташаккули омори превентивӣ, ки дар мавриди тақвият бахшидани асосҳои назария ва методологияи он, зинаи сифатан нави таҳқиқоти омориро дар сатҳҳои гуногуни идоракунии фаъолият фароҳам меорад.

Арзишнокии арзёбии маълумоти превентивӣ дар он зоҳир мегардад, ки қиматҳои маҷмуӣ, эътимоднокӣ, шаффофият ва таъсирбахшии иттилооти омори солонаро баландтар мегардонад. Онҳо дар фазои шаҳрвандии ҷараёнгирии раванди такрористеҳсол, ҷиҳатҳои миқдорию сифатан нави иқтисодию молиявиро пайдо менамоянд. Бо баррасӣ ва муаррифии расмии онҳо, шаҳрвандон аз ҳолат, ҳаракат, вазъи ҳозира ва ояндаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҷомеа хеле хуб ва фарох маълумот пайдо карда, аз муваффақият ва дастовардҳо дар умум, аз мавқеи устуворӣ, ҳолатҳои захиравию истеъмолии имрӯзу фардо огоҳ мешаванд. Камбудиҳои муайян ошкор шуда, таваҷҷуҳи омма ба хислати сар задании онҳо ҷалб мегарданд, натиҷаҳои назоратию бартарафнамоии камбудиҳо аз тариқи мушоҳидаҳои аз даъватҳо баромадаи мардумӣ пешгирӣ карда

мешаванд. Шаффофияти ҳаётӣ, эътимоднокии воқеии онҳо маҳаки омори превентивии шаҳрвандиро инъикос карда мегиранд.

Ҳамин тавр, бо дар назардошти аҳаммиятнокии иҷтимоию иқтисодӣ бояд, ки омори превентивиро ҳамчун соҳаи назария ва амалияи илми оморӣ ва омори миллӣ мақоми хоса диҳем. Бо ин қайд карданием, ки бо як маъно тавсиф додани омори превентивӣ ин ғайриимкон аст. Лекин чунин меҳисобем, ки бобати андешаронӣ аз рӯйи табиати мафҳуми омори солона ва превентивӣ, алоқамандии байни онҳо зарур аст, ки мавқеи устувор гирем. Аз ҳама муҳим, бобати он ки чӣ тавр инҳо дар раванди рушди инсонӣ зоҳир мешаванд. Дар робита ба ин, зарурат ба таваҷҷуҳи ҷамъияти олимон ва коршиносони соҳаи омори превентивӣ, ҳамчун ҷузъи таркибии назария ва амалияи оморӣ, ҷой дорад, чунки омори превентивӣ ҷиҳатҳои иқтисодӣ, маълумотгирӣ ва иҷтимоиёту фарҳангро фаро гирифта, майдони васеи донисташавандагиро ба миён меорад. Яъне бо ташаккулёбии омори превентивӣ, мақоми омори солона дар баробари омилҳои иқтисодӣ, аз нигоҳи ченакҳои маънавӣ тақвият пайдо менамояд.

Имрӯзҳо баъзан мавқеи назари нокифоягии дараҷаи эътимоднокии омори солона шунида мешавад, гарчанде чунин мавқеъ роҳи ҳалли масъала намебошад. Барои ин заррае ҳам бошад, як рахнаи илмию назариявии соҳавӣ бояд ба эътибор гирифта шавад. Дар ин замоне, ки таносуби рушди муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ҳарчи бештар аз ҳисоби таъсири омилҳои ғайриқтисодии рушди моддӣ ба амал меоянд, ченакҳои арзёбинамоии ҳодиса ва зуҳуроти равандҳои рушд мувофиқан бояд ифодакунандаи воқеият бошанд. Аз ин рӯ, иттилооти аз суханрониҳои расмии Роҳбари давлат ва Ҳукумати кишвар, ки дар мулоқотҳои дохилӣ ва берунӣ ифода меёбанд, онҳо яке аз имконияти зиёди тақвиятдиҳии омори миллии солонаро доранд. Яъне баробари маҷмуи оморӣ солона, ҷиҳатеро бояд ба эътибор гирем, ки рушди оянда ҳарчи бештар аз таъсири омилҳои ғайриқтисодӣ вобастагӣ пайдо кардааст ва инро ҳамчун объекти омӯзиш қарор диҳем. Маҳз ҳамин ҷиҳат барои ҳамчун соҳаи мустақил баромад кардани назария ва амалияи омори превентивӣ асоснокӣ пайдо менамоянд. Омори превентивӣ воқияти замони муосирро ба ҳисоб гирифта, рушди минбаъдаро аз ҳисоби боз ҳам фаъол гардонидани майли субъектҳои истеҳсолию хизматрасонӣ барои таъмини дараҷаи баланди нуфузи кишвар, ваҳдату ҳамдилӣ, ватандӯстӣ, қадрдонӣ аз соҳибдавлатӣ, созандагию ободкорӣ, муносибати самаранок ба иқтидори захиравии кишвар, алалхусус, муносибат бо табиати нотакрори он, одобу эҳтироми касбӣ ва хонаводагӣ дар бар мегирад. Маҳз ҳамин гуна чораёнҳоро мо бо алгоритми татбиқ намудани нишондиҳандаҳои давлатӣ ва ташаккулёбии модели омори превентивӣ пешниҳод намудаем. Яъне ин фишанге мебошад, ки аз тарафи кулли субъектҳои истеҳсолию хизматрасон ва шаҳрвандон

мафкураи муайяни заруриро дар соҳаҳои гуногуни кор ва фаъолият, аз сатҳи одӣ то мураккаб барои ҳалли муаммоҳои ҷойдоштаи самтҳои гуногун таъмин месозад.

Тибқи маълумоти Омори солона дар соли 2023 ҷиноятҳои бақайдгирифташуда дар соли 2022 ҳамагӣ 22481 ададро ташкил дода, нисбат ба соли 2016-ум 3,3% афзудааст. Аз ҷумла, зиёдшавии ҳайати шахсони ҷиноятсодиркарда дар ҳамин давра аз тарафи хизматчиён дар сатҳи 3% ба қайд гирифта шудааст [5, 198-199]. Дар ҳар ду ҳолат омори солона бо таври функсионалӣ дар вақт ва макон майли зиёдшавии зуҳуроти ғайриқонуниро инъикос менамояд. Акнун ба ҳамин майл аз рӯйи талаботи ададҳои калон мавқеъгирӣ намуда, бо дарназардошти ташаккулёбии ахбори оммавӣ (шаҳрвандӣ) тибқи расонаҳо ба мардум арзёбӣ менамоем. Зимни нишасти матбуотӣ аз 16 феврали соли 2023, раиси Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия хабар додааст, ки дар Тоҷикистон соли 2023: “Ҳолатҳои коррупсионӣ бештар дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо ошкор шудаанд. Дар ин сохторҳо 240 ҷиноят, ки аз ҷониби 129 нафар содир гардидааст, ба қайд гирифта шудааст. Дар идома соҳаи маориф ва илм қарор дорад, ки дар ин бахш аз ҷониби 87 нафар 181 ҷиноят содир шудааст. Коҳиши шумори ҷиноятҳои коррупсионӣ ба 71 адад дар ин соҳа нисбат ба соли 2022 зикр гардидааст, ки дар соли 2022 аз 120 корманди соҳаи маориф 252 ҷиноят содир карда буданд. Дар зинаи сеюм соҳаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ қарор дорад, ки 152 ҷиноят аз ҷониби 72 корманди соҳа сабт шудааст ва ин 10 ҳолат бештар нисбат ба соли 2022 мебошад (147 ҷиноят аз ҷониби 62 нафар)” [8]. Маълумоти муқоисавии шаклӣ, моҳиятан ба роҳ мондани ҷамъбаст, банизомдароварӣ ва таҳлили мушоҳидавии превентивӣ буда, заминаи тақвияти омори солонаро барои тамоми самтҳои рӯзгори мардумӣ тақозо менамоянд. Мардум чигунагии сиёсати иҷтимоию иқтисодиро пурратар дарк намуда, бо як самимияти хос якҷо бо давлат аз пайи ноил шудан дар самти зиндагии шоиста барои ҳалли мушкилоти гуногун камари ҳиммат баста, мақом ва мартабаи кишвари соҳибистиқлоли Тоҷикистон, чи дар дохил ва берун аз он, муаррифии бештари мавқеъгирӣ пайдо менамояд.

Чӣ тавре аз Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 бармеояд: “Аҳли башар, аз ҷумла мо, маҷбур ҳастем, ки барои ислоҳи вазъи ногувори муҳити зист ва пешгирӣ кардани харобшавии минбаъдаи он, дар навбати аввал, бо роҳи ҷиддан кам кардани партови газҳои гулхонаӣ, ниҳолшинониву кабудизоркунӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, яъне ба хотири наҷоти табиат ва инсоният тадбирҳои бетаъхир ва муассир андешад” [2,4]. Дар робита ба ин, қайд карданием, ки ташаббусҳои Президенти Тоҷикистон дар самти об барои таъмини рушди

устувор, ҳифзи пиряхҳо ва тағйирёбии иқлим аз муносибати ояндавӣ ба захираҳои табиӣ дар ҷараёни такрористеҳсол, таъмини мувозинати иқтисодию иҷтимоӣ ва экологӣ ҳамчун объекти омори превентивӣ баромад мекунанд. Дар Паёми навбатӣ қайд гардидааст: *”Ташаккули «иқтисоди сабз», суръат бахшидани раванди рақамикунонии иқтисодиёт, инкишофи неруи инсонӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ, тақвияти имкониятҳои содиротии мамлакат ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иҷтимоиро аз ҷумлаи масъалаҳои афзалиятнок эълон намудем”* [2, 2]. Яъне пеш гирифтани татбиқи «иқтисоди сабз», аз назари мо, ҳамчун зуҳурот ва ҳодисаи тадбирандешӣ ва объекти нави мушоҳидаи оморӣ баромад карда, аз тариқи маҷмуӣ мавқеъгирии мақоми хосси омори превентивиро дар низоми илми омор тақозо менамояд. Бинобар ин, пешниҳод намудани таърифи зерини омори превентивӣ аз манфиат холӣ намебошад: омори превентивӣ қисми таркибии илми оморӣ буда, ба омӯхтани алоқамандии ҷиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии ҳодиса, арзёбии зуҳуроти иқтисодӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва фарҳангӣ дар вақт ва макон бо таври маҷмуӣ барои муайян кардани қонуниятҳои сафарбар намудани тадбирҳо ва коҳишдиҳии осебпазирии рушдиояндаи ҳаёти инсонӣ равона мегардад.

Ҳамин тавр, дарёфт ва сафарбар кардани захираҳои ҷойдоштаи ватанию берунӣ бо арзёбии коҳишдиҳии осебпазирии рушди ояндавии кишвар фароҳам омада, ҷиҳатҳои миқдорӣ ва сифатии фаъолият ҳамоҳангӣ мегиранд. Пуррагӣ, саривақтӣ, шаффофият ва аз ҳама муҳим, асоснокӣ ва боварибахш будани маълумоти омори солонаро барои ҳалли муаммоҳои дохилӣ ва глобалӣ ва таъмини рушди устувори инсонӣ муфидтар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030// Тасдиқ карда шудааст: Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, № 636.- Душанбе,2016с -2016.-104с.

2.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 28 декабри соли 2023.

3.Друри К.Введение в управленческий и производственный учет: Учебн.пособие для вузов/ Пер.с англ. под ред. Н.Н.Эриашвили; Предисловие проф.П.С.Безруких.-3-е изд.,пераб. и доп.-М.:Аудит, ЮНИТИ, 1998.-783с.

4. Короткова. Э.М. Антикризисное управление: учебник. -2-е изд., доп. и перераб. М.:ИНФРА-М, 2008.-620.

5.Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе –с.2023

6.Охрана окружающей среды в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2023.

7.Маъдиев С. Интенсивность миграционного процесса и его влияние на темпы и пропорции экономики региона. Таджикистан и современный мир. №3(41) 2014. Душанбе,2014

8. https://anticorruption.tj

НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕВЕНТИВНОЙ СТАТИСТИКИ В СОВРЕМЕННОЙ СТАТИСТИЧЕСКОЙ НАУКИ

МАЪДИЕВ САЪДИХОДЖА,
канд.экон.наук, доцент кафедры налоги и страхования
Таджикского государственного финансово-экономического университета
734067, Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14;
тел: (+992) 934-36-90-95; e-mail: sadikhoja.m@mail.ru

Вопросы формирования методов снижения уязвимости будущего развития в современных условиях являются одной из дискуссионных и регулярно обсуждаемых тем учёными и экспертами. Данное направление включает в себя нахождение специальной службы управления и выражение процесса снижения уязвимости на основе статистической оценки влияния факторов на процессы принятия решений в контексте формирования превентивной статистики будущего развития производства и услуг.

Автор взял за основу традиционное составление годовой статистики и рассмотрел теоретическое и структурное обоснование формирования превентивной статистики как качественно более высокого уровня годовой статистики, основанной на агрегированной информации на основе приглашения и напутствие. Изложен авторский вариант создания теории превентивной статистики и формирования алгоритма показателей мероприятий по снижению уязвимости воспроизводственных процессов. Это представлена достоверно в соответствии с научной логикой и статистической и эконометрической методологией.

Ключевые слова: *уязвимость развития, функция управления, снижение уязвимости, годовая статистика, алгоритм, приглашение, превентивная статистика, уровень качества, накопительная информация, воспроизводимость, совокупный коэффициент, гражданские новости.*

THE NEED FOR THE FORMATION OF PREVENTIVE STATISTICS IN MODERN STATISTICAL SCIENCE

MA'DIEV SA'DIKHOJA,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department of Taxes and Insurance,
Tajik State University of Finance and Economics
734067, Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov str. 64/14;
tel: (+992) 934-36-90-95; e-mail: sadikhoja.m@mail.ru

The issues of formation of methods for reducing vulnerability of future development in modern conditions are one of the debatable and regularly discussed topics by scientists and experts. This direction includes finding a special managerial status and expression of the vulnerability reduction process on the basis of statistical assessment of the influence of factors on decision-making processes in the context of formation of preventive statistics of production and future services.

The author took as a basis the traditional compilation of annual statistics and considered the theoretical and compositional bases for the formation of preventive statistics as a qualitatively higher level of annual statistics based on complex information on the basis of challenge. The author's variant of creating the theory of preventive statistics and forming the algorithm of measures to reduce the vulnerability of reproduction processes is presented. The written article includes the establishment of preventive statistics as a function of management of socio-economic processes and integrated assessment of theory and practice of statistical science and is credibly presented in accordance with methodological logic and statistical and econometric methodology.

Keywords: *development vulnerability, management function, vulnerability reduction, annual statistics, algorithm, invitation, preventive statistics, quality level, cumulative information, reproducibility, aggregate ratio, citizen news.*

УДК: 301 (575.3)

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
доктор социологических наук, профессор, член-корр. НАНТ,
заведующий отделом социологии Института философии,
политологии и права имени А.Баховаддинова НАНТ
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 93-508-68-78; e-mail: afkor1946@gmail.com

НАСУРОВА БЕХРУ АСАДУЛЛОЕВНА,
кандидат философских наук, дотцент кафедры сотциологии факултета
философии ТНУ, ведущий научный сотрудник отдела социологии
Института философии, политологии и права имени А.Баховаддинова
НАНТ
734025, Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 33;
тел.: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@ mail.ru

В данной статье на основе анализа результатов проведенных социологических исследований в современном Таджикистане рассматриваются основные проблемы таджикистанских семей. По нашему мнению в таджикистанском обществе к основным проблемам семьи относятся: ранние браки, разводы с двумя и более детьми, рост распада молодых семей, выбор молодыми срока позднего брака или одинокуой жизни, многодетность, бездетность, распространение многоженства (полигиния), замужество за иностранцами, социально-экономические, материально-бытовые и жилищные проблемы, психологическая проблема и проблемы трудоустройства и трудовая миграция, оформление родителей в дома престарелых, незаконнорожденность детей и многое другое.

Ключевые слова: *семья, таджикская семья, традиционный тип семьи, расширенный тип семьи, проблемы семьи, бедность, многодетность, многоженство, развод, миграция.*

Таджикистан горная страна, большинство население страны (73,6% населения) живет на селе. Так как большая часть населения страны сельское и тип семьи в таджикистанском обществе в основном расширенный (расширенная семья включает в себе, кроме родителей и детей, кого-либо из родственников мужа или жены, живущих вместе).

Большая часть таджикских семей остается традиционной. Для традиционной семьи характерно подчинение младших старшим, жены мужу, главой семьи является старший по возрасту мужчина – отец или дед. В традиционных семьях существует строго дифференцированная половая мораль: что позволено мужчинам, запрещено женщинам [2, 84].

В общественном мнении и сознании самих женщин ещё превалирует патриархальное понимание роли и статуса в семье и обществе. Несмотря на большие изменения в роли и функции женщин в обществе, социализм не смог кардинально изменить корневую основу социальных установок, традиционалистских составляющих менталитета народа. Сегодня положение усугубляется реанимацией и восстановлением патриархального культурного порядка в отношении женщин.

Исследование показало, что несмотря на определенные изменения последних лет, таджикское общество в большей мере остается традиционным, в котором гендерное неравенство принимается за нормой. Традиционные установки, определяющие функции и роли мужчин и женщин, достаточно прочны. И главное заключается в том, что эти установки разделяются не только мужчинами, но и женщинами. Это обстоятельство, с одной стороны, смягчает возможную гендерную напряженность, но, с другой стороны, оставляет мало надежд на скором существенном изменении традиционного гендерного порядка в обществе.

Распределение власти внутри традиционных семей не зависит от того, кто из членов семьи владеет большим имуществом или материальными средствами. Женщины обычно занимаются домашним хозяйством, и дети также полноценно принимают участие в семейной жизни, выполняя определенные обязанности. Престиж работы жены, ее денежный заработок или общественный статус никогда не ставятся выше положения мужа.

Влияние традиционных установок, норм, правил старых привычек в этих семьях сохраняется, и они имеют свои специфичные трудности, связанные с влиянием модернизации жизни. Создание новых семей в основном происходит по принципам родства и племенных отношений, соседства или знакомства родителей будущих супругов. Браки в определенных регионах и семьях создаются и регулируются по не писаным правилам, по родственным или клановым принципам. Независимость молодых в выборе супругов, количества желаемых детей, достижение желаний и планы по их осуществлению отсутствуют. Все процессы проходят по наставлениям советам родителей и жизнь молодых супругов на долгое время контролируется.

Родители в традиционно - национальных семьях излишне заботятся о молодых супругах, часто освобождают их от обязанностей по воспитанию детей и выполнению многих семейных функций или решению

возникающих проблем. Отсутствие отдельного жилья и возможности накопления, материальных благ, места работы и других источников финансирования, любовная привязанность к родителям или боязнь отдельного проживания от них, являются причинами, которые делают молодых супругов зависимыми от родителей и родственников. В такой реальности молодые супруги не всегда чувствуют себя взрослыми и, надеясь на помощь старших, часто во многих жизненных ситуациях проявляют безответственность.

Влияние традиций, вмешательство старших в жизнь молодых создаёт атмосферу нетерпимости к наставлениям по учениям старших и многие стремятся к отделению от родительской семьи и ведению самостоятельной жизни. Молодые семьи, выбравшие самостоятельную жизнь, сталкиваются со многими проблемами, которых обычно не ожидают и опять прибегают к помощи родителей.

Распространенными и многочисленными в республике остаются родственные семьи, где на кровном родстве объединены несколько взрослые и их дети, родители супругов, братья и сёстры. В основе такого типа семьи лежать родственные отношения и принципы, выполнение которых требуется обязательно. Желание молодёжи брачного возраста в плане создания семьи не учитывается и решающее слово в выборе невесты или жениха остается за родителями. В новообразованных семьях отношения между супругами основываются на принципах родства, традиционное взаимоуважение, но со слабой любовью или супружеской веры.

У супругов отношения и уважение к родителям, родственникам и другим близким людям, прежде всего, основываются на прежних существующих родоплеменных принципах. Эти отношения поверхностные и супругами осторожно и внимательно соблюдаются. Обычно смирившись с судьбой, новобрачные продолжают жить, и такой образ семейной жизни передается от поколения к поколению. Практика показывает, что такие семьи обычно дольше сохраняются, но если распадутся, оборвутся их родственные отношения надолго или навсегда.

Так как большинство таджикских семей являются многодетными, высокий уровень рождаемости среди коренных жителей Таджикистана давно стоит в центре внимания исследователей разных отраслей наук, в том числе социологов. Социальные корни многодетности семей местных национальностей, прежде всего, основаны на существующих традиционных, психологических и религиозных установках, которые передаются из поколения в поколение. Результаты многочисленных социологических исследований показывают, что именно традиционные представления каждой нации и народности, не зависимо от их места

проживания, имеют наиболее сильное воздействие на формирование жизненных установок семьи относительно рождаемости. По мнению И.А. Маниулова и Л.Л. Юн, если в республиках, расположенных в европейской части на одну женщину приходиться в среднем около двух родов, то в средней Азии – более четырех. Женщины прибегают здесь к регулированию рождаемости лишь после того, как достигают желаемого числа детей [3, 94].

Следует особенно подчеркнуть, что предпринимаемые меры медицинскими организациями по урегулированию и планированию деторождения, не дают должного эффекта и сохраняется высокий уровень рождаемости в Таджикистане.

Стабильность брака во многом обусловлена совместимостью супругов, это состояние удовлетворения потребностей в межличностном взаимодействии, что обеспечивает гармонию в их отношениях. Таким образом, стабильность брака - понятие, характеризующее его прочность, устойчивость как системы супружеских отношений. Так, например, отмечается, что в Таджикистане в условиях традиционных устоев растет и число разводов.

Распад семей стал проблемой для традиционного таджикистанского общества. Вызывает беспокойство количество молодых людей, разводящихся после непродолжительной семейной жизни. По данным Агенства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в 2021 было офецияльно зарегистрированно 13741 случая развода, что на 3178 фактов больше, чем в 2020 году.

В целях определения отношения населения республики к изменению брачного возраста с 17 на 18 лет, Центром стратегических исследований при Президенте РТ в августе 2010 года было проведено социологическое исследование [9, 10]. Было опрошено 4000 респондентов, из них 48% мужчин и 52% женщин. Как показали результаты исследования, одной из причин увеличения количества разводов являются ранние браки [9, 10]. Из общего количества опрошенных респондентов 60% на момент опроса находились в семейном браке, из них 55% мужчин и 64% женщин. В среднем 20% опрошенных респондентов вступили в брачный союз в возрасте до 18 лет. Самый высокий уровень ранних браков наблюдается среди женщин. Так, если из общего количества опрошенных мужчин, только 3,6% отметили, что они вступили в брак в возрасте до 18 лет, то среди женщин - более 32%, в том числе, в возрасте до 17 лет – 11,4% и до 18 лет – 21,1% [9, 10]. В разрезе регионов самый высокий уровень ранних браков наблюдается в РРП (24%) и самый низкий - в ГБАО (4,4%) [9, 10]. Из общего количества опрошенных респондентов 88%, в том числе 86,3% мужчин и 90% женщин, положительно отнеслись к изменению в Семейном

кодексе Республики Таджикистан относительно повышения брачного возраста с 17 лет на 18 лет. Более 80% респондентов считают, что именно ранние браки могут стать причиной большинства разводов в современном Таджикистане.

Результаты исследования, проведенного Комитетом по делам молодежи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан в октябре 2017 года на тему «Изучения проблемы развода в молодых семьях и меры их предотвращения в Таджикистане», одной из основных причин неустойчивости брака показывают ранние браки [7, 30.]. Таким образом, результаты различных исследований среди молодежи выявляют, что ранние браки негативно влияют на устойчивость семьи. Результаты социологических исследовании показывают, что самый подходящий возраст для брака у мужчин 25, а у женщин 20 лет. Такого мнения придерживаются 42,0% респондентов [7, 30].

По результатом социологического исследования, проведенного отделом социологии НАНТ в 2022 году на устойчивость брака влияет следующие факторы: отсутствие взаимопонимание – 59,5%, ранние браки – 44,4%, насилие в семье (притеснение невестки) – 36,7%, материальные проблемы в семье (бедность) – 31,5%, измена – 31,5%, бездетность – 30,5%, родительское вмешательство – 27,0%, вмешательство других членов семьи (сестры и братя мужа или жены) – 26,5%, ревность – 25,9%, алкоголь и наркомании мужа – 23,4%, многоженство – 18,5%, трудовая миграция – 15,2%, несоответсвие уровня образования супругов – 9,5% и несовместимость сексуальной жизни супругов [8, 31].

Как отмечает Т.А. Гурко, что «только одна пара из трех вступивших в брак совместима к началу своего супружества. Для того, чтобы субъективная оценка была как можно более зрительной, необходим благоприятный микроклимат в семье, атмосфера любви и взаимопонимания. Тогда даже неважные социальные условия будут иметь в глазах супругов иные очертания. Для улучшения условий жизнедеятельности семьи необходима социальная поддержка государством и общественными организациями молодых супругов» [1, 11].

Семейные проблемы, как и у других народов, существуют во всех типах таджикистанской семьи. Одним из таких, уже малосохранившихся типов семьи, является патриархальный, в котором отец считается абсолютным правителем, и выполнение его поручений для всего состава семьи считается обязательным. Жена–домохозяйка в принятии судьбоносно жизненных решений не всегда имеет решающий голос и её несогласие, претензии относительно решений мужа или борьба за свои права часто заканчиваются проигрышем. Несмотря на это, в этих семьях

обычно царит дружелюбная атмосфера, уважение, взаимопонимание и взаимная поддержка.

Проблемы традиционных, расширенных семей в таджикистанском обществе можно группировать так:

- ***Социально-экономические проблемы.***

Социально-экономические проблемы в первую очередь затрагивают неполных, многодетных и молодых семей. В Таджикистане большая часть молодых семей экономически зависимы от родителей и сталкиваются с жилищными проблемами. В большинстве случаев молодожены проживают совместно с родителями и реже снимают (арендуют) жилплощадь. В обоих случаев они нуждаются в родительской помощи и материальной поддержке, что указывает на экономическую и социальную несостоятельность молодежи Таджикистана в сфере семейной жизни [5, 176]. Многодетные семьи являются наименее обеспеченными, с низким среднемесячным доходом на одного члена семьи, что ведет к увеличению издержек на питание, одежду и так далее

- ***Безработица и трудовая миграция***

Одной из важных и актуальных проблем современного Таджикистана, влияющая на устойчивость семьи - это безработица и трудовая миграция.

Таджикистан, как и другие республики Центральной Азии, столкнулись с этой проблемой после распад СССР. Безработица и трудовая миграция были вызваны тяжелой экономической ситуацией после гражданской войны и развалом прежней сферы занятости населения. Таджикистан является страной с интенсивным приростом населения. Экономические показатели республики свидетельствуют о большой доли безработицы среди трудоспособного населения и низком жизненном уровне, что приводит к массовой трудовой миграции граждан, особенно молодежи, за пределы республики. Значительный поток мигрантов ориентирован на Россию, являющуюся огромным рынком труда для мигрантов из Таджикистана [5, 177].

Многие мужчины – мигранты скрываются и отказываются помочь своим детям и из-за отсутствия, определенного межгосударственного механизма, даже трудно взыскать с них алименты. Следовательно, после распада семьи, возрастает число неполных семей, женщин-вдов и без отцовства при живом отце.

- ***Жилищная проблема.***

Всегда остро стоящая жилищная проблема в таджикистанском обществе, особенно для расширенных традиционных семей, что составляет большинство. Приобрести жилье за счет собственных средств для большинства традиционных семей невозможно, и в одной расширенной традиционной семьи проживает два и более нуклеарные семьи.

▪ ***Психолого-педагогические проблемы.***

В традиционной расширенной семье дети находятся в равном положении: нет дефицита общения, старшие заботятся о младших, формируются, как правило, положительные нравственные качества, такие как чуткость, человечность, уважение к старшим. Но в связи с большой загруженностью родителей (отец много работает, практически не бывает дома, мать не работает, но загружена домашними делами) на воспитание детей остается мало времени и все, же в таких семьях можно определить внутреннюю иерархию отношений.

Проблемы распределения обязанностей строятся по половозрастному признаку, индивидуальные, поэтому разные по объему и сложности. Глава семьи – отец; домашние дела – на матери, хранительнице домашнего очага, организаторе домашних дел. Дефицит времени, недостаточность знаний по воспитанию детей, создают определенную проблему в таких семьях. Дефицит воспитания приводит к тому, что дети вырастают, имея заниженную самооценку, тревожность, неуверенность в себе, неадекватное представление собственной личности.

▪ ***Медицинские проблемы.***

Сложный психологический климат, как правило, влияет на здоровье детей. Страдает здоровье всех членов семьи, имеет место распространение хронической патологии. Отцы болеют в 2 раза чаще, чем в других семьях. У матери страдает репродуктивное здоровье, несоблюдение интергенетических интервалов между беременностями.

Еще более сложными и не имеющими однозначного решения являются социально-психологические проблемы, присутствующие во внутри личностной сфере и межличностных отношениях членов неполных многодетных семей, прежде всего детей.

В аграрном Таджикистане в ведении хозяйства преобладают расширенные семьи, преимущественно с большим составом, которые совместно ведут общее и большое хозяйство. В расширенных семьях, родители всегда хотят иметь больше число детей, чтобы гарантировать себе всестороную поддержку, опеку и спокойную жизнь в старости.

Так или иначе, на фоне изменяющегося социально-экономического положения в республике проблема регулирования деторождения в семье, ее переориентация на более эффективную форму жизнестойкости, приобретает большое значение для современного Таджикистана. Мы понимаем, что человек — это главное богатство общества и самый ценный капитал нации. Для Таджикистана, пережившего глубокий общественно-политический и социально-экономический кризис, нынешней уровень рождаемости служит единственным гарантом сохранения регионально-демографического баланса. Однако, в условиях глубокого кризиса,

непростого положения во всех сферах жизнедеятельности общества, семья, при ее нынешней репродуктивной активности, не в состоянии стать гарантом полноценного развития будущих членов общества. Следовательно, необходимо изменение старых стереотипов в смысле сохранения многодетности [6, 82].

Если семья испытывает трудности в сфере жизненно-необходимых материальных ресурсов, то, соответственно, на другие функции, воспитательной, образовательной и т.д. [6, 84] обращается меньше внимание, а порой дети оказываются представленными самым себе или же с малых лет вынуждены различным образом заработать, чтобы помочь семье выжить.

В многодетных семьях доля затрат на продовольственные товары выше, а структура питания менее рациональна. По мере процесса коммерциализации медицины и образования, учреждений культуры, отдыха, спорта, туризма, многодетные семьи вынуждены ограничивать себя в этих видах услуг. Бюджет значительной части многодетных семей настолько обременен расходами на продукты питания, предметы обуви и одежды, а также на жилищно-коммунальные услуги, что не располагает ресурсами для дополнительных расходов на образование, культурное и спортивное развитие детей.

Более того, значительная часть многодетных семей не имеет и половины прожиточного минимума на каждого члена семьи. Между тем известно, что в многодетных семьях воспитывается большой процент детей. Значительное влияние иждивенческой нагрузки на душевой доход в многодетных семьях приводит к выводу о том, что при существующей низкой заработной плате она является постоянно действующим фактором бедности многодетных семей.

Процесс расторжения браков уже приблизился к цифрам, указывающим на их заключение. Число разводов на 1000 браков выросло с 59,7 в 2010 году до 98,2 в 2022, то есть распадается каждый десятый брак, и ситуация имеет тенденцию роста.

После развода супругов, дети в основном остаются с матерью, и число таких детей в год насчитывается до 10-12 тысяч. Такое число детей обычно остаются в нелюбви и помощи одного из родителей, особенно отца. Дети без отца обычно растут нравственно–психологически неполноценными, с ассоциальным поведением, что уже становится нормой сегодняшней жизни. Тенденция неполноценного развития поколений неизбежно пагубно будет влиять на развитие общества.

Таким образом, результаты различных исследований выявляют, что институт семьи в современном Таджикистане имеет ряд проблем. Основными из них являются многодетность, ранние браки, родственные

браки, развод, многоженство, социально-экономические, материально-бытовые, жилищные и психологические проблемы; проблема трудоустройства и трудовая миграция и т.д.

Таким образом, социально-экономическое положение традиционных расширенных семей в Таджикистанском обществе не стабильно, и они нуждаются в комплексных мерах социальной защиты и помощи, которые должны строиться на основе дифференцированного подхода работы с семьей, с учетом и изучением их проблем.

Распад Советского Союза и последствия гражданской войны в Таджикистане (1992–1997) усугубилась кризисная ситуация во всех сферах жизнедеятельности общества. В обострённой общественной ситуации резко снизился уровень жизни населения. Такое состояние общества не могло не влиять на состояние семьи и на ее благополучие.

Таким образом исследования институт семьи позволила выявить следующие особенности в условиях таджикистанского общества:

–В современном таджикистанском обществе функционируют в основном традиционные расширенные семьи в сельской местности и нуклеарные, в основном, в городах. В республике, из-за отсутствия условий и возможностей для отдельного проживания, в одном традиционном доме проживают по две и более нуклеарные семьи с общим хозяйством;

–Ранние браки и разводы. Многие поспешно, особенно из-за бедности выдают дочерей замуж, а вскоре после распада семьи молодая разведенная, без профессиональной квалификации, возвращается с детьми в родительский дом. По этой причине растёт число ранних браков и разводов. Ранние браки, прежде всего, связано со страхом «не оставаться в девах» (особенно девушкам), и этот процесс происходит по наставлению родителей, советам родных, старших лиц и друзей. Статистические данные показывают, что миграция мужчин привел к гендерному дисбалансу. В республике, число мужчин на 0,6 % больше, чем количества женщин, но из-за высокого уровня миграции мужчин в республике количества женщин фактически больше. Уменьшение реального числа молодых мужчин становится одной из главных причин ранних браков и полигамии.

–Безработица и миграция. Стрессовая ситуация, свойственная нынешнему этапу развития общества, болезненно задевает мужской пол. Безработица, низкий уровень заработной платы снизили уровень самоактуализации, самооценки отцовских качеств у мужчин, приводящей к агрессивности. Миграция образовала между супругами дистанционные отношения и увеличила число брошенных семей с детьми. Возросло число неполных семей, женщин-вдов и без отцовства при живом отце. Такая тенденция не только увеличивает число существующих проблем семьи, но

и усугубляет социальную жизнь общества. Ш. Шоисматуллоев считает, что «*Масштабы миграции нарушают половозрастное соотношение населения, а также профессионально-квалификационную структуру в сфере занятости. Все это может иметь тяжёлые экономические, социальные и социально-демографические последствия*» [13, 88]. Поэтому необходимо пересмотреть миграционную политику государства, в том числе выработать эффективные механизмы решения миграционных проблем.

ЛЕТЕРАТУРА

1. Гурко Т.А. Вариативность представлений в сфере родительства. Социологические исследования. - 2000, № 2.- С. 11.

2. Зборовский Г.Е.. Общая социология: Учебник. Москва: Гордарики 2004. С. 405.

3. Мануилов И.А., Юн Л.Л. Региональные особенности репродуктивного поведения // Социс. 1986. № 4. С. 94.

4. Назархудоева Л.Т. Современная семья в Таджикистане: состояние и проблемы функционирования и развития: дис… канд. филос. наук: 09.00.11/ Л.Т. Назархудоева. – Душанбе, 2016. – 140 с.

5. Насурова Б.А. Факторы устойчивости брака в современном таджикистанском обществе // Вестник Таджикского национального университета. 2019. № 5. –С. 176.

6. Насурова Б.А. Проблемы многодетных семей в современном таджикистанском обществе // Известия Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН РТ. 2020. № 2. –С. 82.

7. Результаты социологического исследования. Изучения проблемы развода в молодых семьях и меры их предотвращения в Таджикистане. / Комитетом по делам молодежи и спорта при Правительстве Республики Таджикистан. 2018.

8. Результатам социологического исследования. Изучения социально-экономические проблемы РТ. / Института философии, политологии и права им. А.М.Багоутддинова НАНТ. - Душанбе, 2022.

9. Саидов Ф.С. Качественный демографический рост – гарантия устойчивого развития общества / Ф.С. Саидов, Б.А. Каримов // ЦСИ Таджикистан и современный мир. - 2011. - № 1(26).–С.10.

10. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. М., 1989. С. 292–293.

11. Шеляг Т.В. Социальные проблемы семьи. В кн.: Теория и практика социальной работы: проблемы, прогнозы, технологии. Москва. 1992. С. 72–73.

12. Шляхтенко И.И. Тенденции и перспективы развития современный семьи в республике Таджикистан // Известия АН РТ. Серия философия и правоведение. 1996. № 3–4. С. 33.

13. Шоисматуллоев Ш. Таджикистан в зеркале преемственности и смены поколений. -Душанбе,-. 2008. С. 320.

14. Янкова З.А. Проблемы большого города. Москва: Наука, 1982. С.84.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ОИЛА ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

ШОИСМАТУЛЛОЕВ ШОНАЗАР,
доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ,
мудири шуъбаи сотсиологияи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи
ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 93-508-68-78; e-mail: afkor1946@gmail.com

НАСУРОВА БЕҲРУ АСАДУЛЛОЕВНА,
номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи сотсиологияи факултети
фалсафаи ДМТ, ходими пешбари илмии шуъбаи сотсиологияи Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ
ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@ mail.ru

Дар мақолаи мазкур такя ба таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ мушкилоти асосии оилаҳои тоҷикистонӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба андешаи мо, мушкилоти асосии оилавӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон инҳоянд: издивоҷҳои бармаҳал, талоқ бо ду ва зиёда фарзанд, афзоиши вайроншавии оилаҳои ҷавон, оилаҳои серфарзанд, бефарзандӣ, густариши бисёрзанӣ, издивоҷ бо хориҷиён, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, моддӣ, маишӣ ва манзилӣ, мушкилоти равонӣ ва мушкилоти шуғл, муҳоҷирати меҳнатӣ ва ғайра.

Калидвожаҳо: *оила, никоҳи барвақтӣ, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бекорӣ, талоқ, серфарзандӣ, оилаи анъанавӣ ва нуклеарӣ, камбизоатӣ.*

MAIN FAMILY PROBLEMS IN MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN

SHOISMATULLOEV SHONAZAR,
Doctor of sociology, Professor, Corresponding Member of the NAST, head of
Department of sociology of Institute of philosophy, political science and law
named after A. Bahovaddinov NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tell.: (+992) 93-508-68-78; e-mail: afkor1946@gmail.com

NASUROVA BEHRU ASADULLOEVNA,
Candidate of Philosophical Sciences, associate professor of the Department of sociology, faculty of philosophy of the TNU, leading researcher of the Department of sociology of Institute of philosophy, political science and law named after A. Bahovaddinov NAST
734025 Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tell.: (+992) 93-180-63-69; e-mail: behru@ mail.ru

In this article, based on the analysis of the results of sociological research in modern Tajikistan, the main problems of Tajik families are considered. In our opinion, the main problems of the family in Tajik society include: early marriages, divorces with two or more children, the increase in the breakup of young families, the choice of young people to marry late or live alone, many children, childlessness, the spread of polygamy (polygyny), marriage to foreigners, socio-economic, material, living and housing problems, psychological problems and problems of employment and labor migration, registration of parents in nursing homes, illegitimacy of children and many others.

Keywords: *family, Tajik family, traditional family type, extended family type, family problems, poverty, large families, polygamy, divorce, migration.*

УДК: 331.5.024.5; 331.56; 331.57

АРЗЁБИИ НАТИҶАҲОИ ПАЖУҲИШИ ХУСУСИЯТҲОИ АМНИЯТИ ШУҒЛИ АҲОЛӢ ДАР РУШДИ ТОҶИКИСТОН

АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ҶАЛИЛОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд
Тоҷикистон, шаҳри Хуҷанд, хиёбони И. Сомони 169;
тел: (+992) 927-79-18-54; e-mail:mavlon_1954@mail.ru

Дар мақола вазъи бозори меҳнат ва шуғли аҳолии кишвар бо дарназардошти пажуҳиши хусусиятҳои амнияти шуғл барои таъмини рушди Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Доир ба масъалаи татбиқи сиёсати самараноки иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҷиҳати бартараф кардани тамоюлҳои манфии давраи гузариши иқтисоди бозорӣ, амалӣ намудани чорабиниҳо доир ба ташаккул ёфтани бозори меҳнати миллӣ ва таъмини амнияти шуғли аҳолӣ, инчунин, доир ба мавҷудияти муносибатҳои меҳнатии шуғли ғайрирасмӣ дар кишварамон ва тадбирҳои давлатӣ бо мақсади ҳалли камбудиҳо дар ин самт, таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст.

Калидвожаҳо: *амнияти шуғл, бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, шуғли ғайрирасмӣ, сиёсати самаранок, иқтисоди бозорӣ, барномаҳои давлатӣ, бокортаъминкунӣ.*

Вазъи бозори меҳнати миллии Тоҷикистон бо хусусиятҳои махсуси душвор, ки баъд аз пошхӯрии собиқ давлати Шуравӣ ба амал омадаанд, арзёбӣ карда мешавад. Нигоҳдории ҷараёни озодшавӣ ва ё дар ҳолати номуайян боқӣ мондани қувваи кории барзиёд ба сатҳи баланди бекорӣ дар дохили кишвар вобастагӣ дорад, ки он мутобиқи ҳисобкунии академик Р.К. Раҳимов беш аз 30%-ро ташкил медиҳад [1, 35]. Чунин вазъи баамаломада метавонад ба амнияти шуғли аҳолӣ таъсири манфӣ расонад ва вазифаи аввалиндараҷаи мақомоти дахлдори давлатӣ иборат аз он аст, ки тавассути таъсис додани ҷойҳои кории арзанда ва фарогирии аҳолӣ ба шуғли пурмаҳсул, пеши роҳи ин гуна ҳолатҳои номатлубро гирифта тавонанд.

Дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳоло ба таври шаффофияти пурра муносибатҳои бозоргонӣ ташкил нашудаанд ва тартиби ягонаи кор кардани субъектҳои хоҷагидор дар бозори меҳнат бояд ҷорӣ карда шавад, ки он тавонад амнияти шуғлро то дараҷаи дилхоҳ таъмин созад. Хислати бозори меҳнати миллӣ аз бартарӣ доштани қоидаҳои

ғайрирасмӣ нисбат ба қоидаҳои расмӣ иборат мебошад ва вобаста ба чунин ҳолати ба амаломада баъзе пажуҳишгарон ҳисоб мекунанд, ки бозори меҳнати Тоҷикистон дар вазъи ғайриинститутсионалӣ ва ғайримутараққӣ қарор дорад [2, 6]. Ин гуна хусусият ба бисёр кишварҳои ИДМ хос мебошад ва барои рушди соҳаи мазкур бояд тадбирҳои ҷиддӣ ва усулҳои муосир истифода бурда шаванд.

Дар мадди аввал дар чунин шароит ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷудбуда, таҳияи сиёсати самараноки иқтисодӣ ва иҷтимоӣ лозим аст, ки он тавонад тамоюлҳои манфии давраи гузариши иқтисоди бозоргониро бартараф созад ва дигаргуниҳои тараққиётро дар сохтори шуғли аҳолӣ, сифати қувваи корӣ, сатҳи даромади аҳолӣ ва дигар пешрафтҳоро дар ин самт таъмин намояд.

Таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ёфтани бозори меҳнати миллӣ ва ҳалли душвориҳо доир ба амнияти шуғли аҳолӣ, ошкор кардани қонуниятҳо ва тамоюлҳои рушди он дар шароити гузариши иқтисодӣ, таҳлили оқибатҳои муҳоҷирати байналмилалӣ ба бозори меҳнати дохили мамлакат, инчунин, ташкил кардани бозори меҳнати умумӣ дар доираи равандҳои якҷояшавӣ байни кишварҳои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб ва пеш аз ҳама ИДМ, имкон медиҳанд масъалаҳои афзалиятноки ташаккул ёфтани бозори меҳнат дар кишварамон ҳарчи зудтар ҳалли худро пайдо намоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабабҳои дар боло қайдшуда дар давоми даҳсолаҳои охир зуҳуроти наве бо хусусиятҳои ғайриодии худ пайдо гардид, ки дар давраи Шуравӣ ба таври оммавӣ вуҷуд надошт ва он аз тарафи олимону коршиносони илми иқтисодиёт бо мафҳуми "шуғли ғайрирасмӣ" номгузорӣ карда шуд. Дар моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳолӣ" [3], ки мафҳумҳои асосии он қайд карда шудаанд, мутаассифона, мафҳуми "шуғли ғайрирасмӣ" дарҷ нагардидааст, гарчанде чунин фаъолият дар кишварамон қонунияти табиии худро дорад ва он ба таври оммавӣ даҳҳо ҳазор нафарро дар дохили мамлакат дар бар мегирад.

Шуғли ғайрирасмӣ муносибатҳои меҳнатии ба танзим оварданашуда байни корҷӯй ва кордиҳанда мебошад ва он бе қайди мақомоти дахлдори давлатии ҷумҳуриявӣ ба амал меояд. Дар ин гуна фаъолият масъалаи тартиби ҳуқуқии муносибатҳои меҳнатӣ инкор карда мешавад ва дар бисёри мавридҳо ҳуқуқи кормандон поймол мегардад, зеро он заминаи ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои кормандонро надорад [4].

Бештар шуғли ғайрирасмӣ ба таври қарордоди шифоҳӣ бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ иҷро карда мешавад ва дар ин гуна ҳолатҳо расмиёти ба кор қабул кардан, пур кардани дафтарчаи меҳнатӣ, пардохти музди меҳнати корманд, супоридани андози давлатӣ, аз ҷумла суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, фароҳам овардани шароити меҳнат ва ҳалли дигар масъалаҳои

моддию иҷтимоӣ вуҷуд надоранд, ки ҳамаи ин омилҳо асоси вайрон кардани Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузории миллӣ марбут ба масъалаҳои шуғл мебошад. Чунин вазъ дар шароити ҳозира ба шакли оммавӣ мубаддал гаштааст ва он шиддатнокии амнияти шуғли аҳолиро дар кишварамон ба амад меоварад, ки боиси нигаронӣ аст.

Яке аз мисолҳои одие, ки ба шуғли ғайрирасмӣ шабоҳат додан мумкин аст, фаъолияти кории ронандагони таксиҳои шаҳрӣ мебошад. Дар шаҳри Душанбе 7 ширкати таксӣ фаъолият дорад, ба монанди "Рахш Таксӣ", "Як Таксӣ", "Олуча Таксӣ", "Тоҷ Таксӣ" ва ғайра. Шумораи ин гуна таксиҳои хизматрасон танҳо дар шаҳри Душанбе қариб 5000 ададро ташкил медиҳад, лекин маъмурияти ин ширкатҳо бо ронандагон муносибатҳои меҳнатии расмӣ надоранд. Зеро байни тарафҳо шартномаи меҳнатӣ ба имзо нарасидааст, ронандагон дафтарчаҳои меҳнатӣ надоранд, музди меҳнати расмӣ намегиранд, ширкатҳо ҳармоҳа андози суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаро пардохт намекунанд. Чунин амал аз тарафи роҳбарияти ширкатҳои таксӣ бар хилофи қонунгузории миллӣ ва байналмилалӣ мебошад, ки бо ин гуна муносибат ҳуқуқҳои шаҳрвандон поймол карда мешавад.

Ба ин монанд шуғли ғайрирасмӣ дар ошхонаю тарабхонаҳо, меҳмонхонаҳо, ташкилоту корхонаҳо бевосита аз шакли моликияташон вуҷуд дорад ва чунин фаъолияти ғайрирасмӣ бояд аз тарафи мақомоти дахлдори давлатӣ мавриди санҷиш, ошкорбаёнӣ ва ҷазои маъмурӣ қарор дода шавад. Ин гуна хусусиятҳои шуғл ва қонунияти табиии онҳо чандин солҳо боз давом дорад ва дар ҳолати зоҳир намудани беаҳамиятӣ ба ин зуҳуроти ғайриқонунӣ, он метавонад ба амнияти шуғли аҳолӣ дар дохили мамлакат таъсири манфӣ расонад.

Масъалаи бакортаъминкунӣ, яъне ба шуғл фаро гирифтани шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дохили мамлакат бояд ба талаботи сиёсати давлатӣ дар соҳаи бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ ҷавобгӯй бошад ва барои ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ дар ин самт, андешидани тадбирҳои ҷиддӣ дар сатҳи давлатӣ бо истифодаи усулҳои замонавӣ зарур аст. Мутаассифона, рақамҳои расмӣ доир ба масъалаи бакортаъминкунии шаҳрвандони кишварамон дар дохили мамлакат тайи солҳои Истиқлоли давлатӣ ташвишовар мебошанд. Агар соли 1991 шумораи аҳолии дар иқтисодиёти мамлакат фаъол 76%-ро ташкил дода бошад, пас ин рақам соли 2014 то 51% коҳиш ёфтааст [5, 88], ки он ҳамчун омили манфии иҷтимоӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ баҳогузорӣ карда мешавад. Ҷунин тамоюли манфӣ солҳои минбаъда низ давом дошт ва то соли 2017 шумораи аҳолии дар иқтисодиёти мамлакат фаъол боз ҳам коҳиш ёфт ва 44,2%-ро ташкил дод, ки чунин нишондиҳандаҳо дар таъмини амнияти шуғли аҳолии кишварамон ба таври манфӣ арзёбӣ карда мешаванд [6,18]. Тибқи

“Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2022”, сатҳи расмии шуғлнокии захираҳои меҳнатии кишварамон 44,0 %-ро ташкил кард [7] ва солҳои минбаъда мақомотҳои дахлдори Тоҷикистон бояд ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи шуғлнокии аҳолии қобили меҳнат чораҳои ҷиддӣ андешанд ва амнияти шуғлро бо мақсади рушди иқтисодию иҷтимоии кишварамон таъмин намоянд.

Сатҳи расмии бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи охир доимо дар ҳаҷми 2,0–2,4% дарҷ гардида [8], шумораи ҳарсолаи шаҳрвандони бекор, ки дар мақомоти давлатии шуғл расман ба қайд гирифта мешаванд, солҳои 2018–2022 тақрибан 52-53 ҳазор нафарро ташкил медиҳад [7, 19–20]. Тибқи Барномаи зикргардида барои солҳои 2020-2022, ба ҳолати соли 2022 аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол 2536000 нафар ва аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайрифаъол 3315100 нафарро ташкил карда буд ва агар мо ба воқеияти масъала назар афканем, пас фикру ақидаи академик Р.К. Раҳимов ҷиҳати арзёбии имрӯзаи вазъи бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ дар дохили кишварамон муносибу дақиқ мебошад.

Баъзе аз коршиносони хориҷӣ ва ватанӣ бар он ақидаанд, ки воқеияти масъала дар бозори меҳнати дохили кишвар пурра ва шаффофона инъикос карда намешавад, чунки дар Тоҷикистон ҳисоби шаҳрвандони бекор мутобиқи методологияи номукаммал татбиқ мегардад ва он сиёсати умумии давлатиро дар соҳаи шуғл ва бозори меҳнат ба иштибоҳ мебарад. Дар асоси баҳодиҳии коршиносон, ба Тоҷикистон лозим аст, ки методологияи Созмони Байналмилалии Меҳнатро истифода барад, зеро он ба талаботи ҳозираи соҳаи шуғл ва бозори меҳнат ҷавобгӯй буда, аз ҷониби бисёр давлатҳо хуб баҳогузорӣ карда шудааст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи Истиқлоли давлатӣ Барномаҳои кӯтоҳмуддати давлатии мусоидат ба шуғли аҳолиро қабул менамояд ва Барномаи навбатии он бошад, давраи миёнамуҳлатро дар бар мегирад, ки муҳлати иҷрои он барои солҳои 2023–2027 нигаронида шудааст. Барномаҳои солҳои пеш қабулгардида бо сабаби ҳамоҳангсозии нокифоя ва зоҳир намудани хунукназарӣ аз тарафи вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, инчунин, кордиҳандагони ватанӣ ва хориҷӣ бевосита аз шакли моликияташон, натиҷаҳои дилхоҳро надоданд. Бисёри кордиҳандагон доир ба масъалаи таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва нигоҳ доштани ҷойҳои кории арзанда, ба мақомоти давлатии шуғл маълумот ва рақамҳои беасосро пешниҳод менамоянд ва чунин ҳолат ба нофаҳмиҳои зиёд ва норозияту эътирози шаҳрвандон оварда мерасонад.

Ҳамчун мисол, “Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолӣ барои солҳои 2014–2015”-ро мавриди таҳлил қарор додан мумкин аст, ки мутобиқи он давлат уҳдадор буд дар давоми ду соли зикргардида дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 280 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис диҳад.

Яъне дар давоми солҳои 2014–2015 бояд 280 ҳазор нафар қувваи қобили меҳнат аз ҳисоби шаҳрвандони кишварамон ба шуғл фаро гирифта мешуданд. Лекин дар воқеият бошад, дар ин ду сол ҳамагӣ 61893 нафар [9] шаҳрванд бо кор таъмин карда шуданд, ки чунин аҳвол саволҳои зиёдро доир ба шаффофу дақиқ будани рақамҳои пешниҳодкардаи мақомоти дахлдори давлатӣ ба миён меоварад. Вобаста ба мушкилоти ҷойдошта дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, шиддатнокии самти муҳоҷирати меҳнатии беруна афзоиш меёбад ва мақсадҳои гузошташудаи Ҳукумати мамлакат доир ба паст кардани ҷараёни муҳоҷирати берунаи шаҳрвандони кишварамон халалдор мегардад.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки дар барномаҳои дарҷгардидаи мусоидат ба шуғли аҳолӣ чорабиниҳо марбут ба бакортаъминкунии муҳоҷирони меҳнатии баргашта тайи солҳои охир ба инобат гирифта мешавад ва доир ба ин масоил тадбирҳои иловагӣ андешидан зарур аст. Зеро маблағгузории Барнома талаботи ҳатто 10%-и муҳоҷирони меҳнатии баргаштаро қонеъ карда наметавонад ва асоснокии ин масъала дар он аст, ки шумораи муҳоҷирони меҳнатии баргашта даҳҳо ҳазор нафарро ташкил медиҳад, вале имкониятҳои Барномаи шуғл танҳо барои хизматрасонии 15-20 ҳазор нафар мебошад [10, 12].

Ба камбудиҳои молиявӣ нигоҳ накарда, тибқи “Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолӣ барои солҳои 2018-2019” ҷиҳати расонидани хизматрасонии давлатӣ ба муҳоҷирони меҳнатии баргашта чорабиниҳои зерин иҷро карда шудаанд:

– ба 3.3 ҳазор нафар кумак расонида шуд, ки бо ҷойҳои корӣ таъмин карда шаванд;

– ҳамагӣ 6,6 ҳазор нафар барои омӯзиш ба курсҳои кӯтоҳмуддати касбӣ равона карда шуданд;

– барои корҳои мавсимии ҷамъиятӣ 2,2 ҳазор нафар аз ҳисоби муҳоҷирони меҳнатии баргашта ҷалб карда шуданд;

– ба 1,6 ҳазор нафар барои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ қарзҳои имтиёзнок ҷудо карда шуданд;

– хизматрасонӣ доир ба шаҳодатномакунонии малакаи касбӣ ба 1,2 ҳазор нафар расонида шуд [10, 12-13].

Дар маҷмуъ, тибқи Барномаи болозикр ҳамагӣ ба 14,9 ҳазор нафар муҳоҷирони меҳнатии баргашта дар давоми солҳои 2018-2019 кумаки амалӣ расонида шуд, ки онҳо тавонанд вазъи иҷтимоӣ ва молиявии хонаводаҳои худро беҳтар гардонанд. Аз ин хотир, шаҳрвандони кишварамон нигарони барномаю стратегияҳои амалишавандаю воқеӣ мебошанд, ки барои фаъолияти корӣ ва зисту зиндагии аҳолии кишвар манфиатбахш ва иҷрошаванда бошанд. Мақомоти ваколатдори Тоҷикистон дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ камбудиҳои мавҷудбударо дар

татбиқи сиёсати давлатии шуғли аҳолӣ ба инобат гирифта, минбаъд барномаҳои миёнамуҳлатро бо дарназардошти ҷорӣ кардани усулҳои ҳавасмандгардонӣ доир ба таъсис додани ҷойҳои нави корӣ, ҷудо кардани қарзҳои имтиёзнок барои рушди соҳибкории хурду миёна, омӯзиши шаҳрвандон ба касбу ихтисосҳои рақобатпазир дар бозори меҳнати байналмилалӣ ва дигар чорабиниҳои зарур дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ мавриди амал қарор медиҳад. Бо ин мақсад, чӣ тавре дар боло қайд карда шуд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Барномаи давлатии миёнамуҳлатро барои солҳои 2023–2027” қабул кард ва мувофиқи дурнамои нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки дар давоми солҳои 2023–2027 дар соҳаҳои иқтисодиёти кишвар маҷмуан 1254,7 ҳазор, аз ҷумла, дар бахши воқеии иқтисодиёт 748,4 ҳазор (59,6 дарсад) ва дар бахши хизматрасонӣ 506,3 ҳазор (40,4 дарсад) ҷойҳои нави корӣ таъсис дода мешаванд. Аз шумораи мумии ҷойҳои кори таъсисшаванда 457,0 ҳазор (36,4 дарсад) ҷойҳои кории доимӣ, 469,5 ҳазор (37,4 дарсад) ҷойҳои кории муваккатӣ, 266,3 ҳазор (21,2 дарсад) ҷойҳои кории мавсимӣ ва 61,7 ҳазор (5,0 дарсад) ҷойҳои кории иловагӣ ва барқароршуда мебошанд [11].

Ҷиҳати беҳтар намудани вазъи соҳаи шуғл ва бозори меҳнат дар дохили кишвар, коркард ва таҳияи барномаҳои миллии рушди иқтисодию иҷтимоӣ дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо дарназардошти тараққиёти инфрасохтори деҳот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар соҳаи кишоварзӣ, бунёди корхонаю ташкилотҳои истеҳсолӣ, соҳибкории хурду миёна, ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва аз он ҷумла маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, диаспораҳо ва тоҷикони бурунмарзӣ, зарур мебошад. Чунин тарзи кор метавонад ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда расонад ва бо ин роҳ ҷойҳои нави кории арзанда низ таъсис дода шаванд. Аммо ҳалли масъалаҳои болозикр танҳо дар ҳолати амалӣ намудани сиёсати дурандешонаи кадрӣ дар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар вилояту шаҳру ноҳияҳо ва ҷойгузории мутахассисони баландмаърифату ватанпарвар, мумкин аст иҷро карда шаванд. Вобаста ба ин, чораҳои тақдирсоз бо дарназардошти такмил ва ивази қонунгузории дахлдори миллӣ, аз ҷумла дар соҳаи шуғли аҳолӣ, бояд қабул карда шаванд, ки он руҳияи мардумро дар асоси кафолати давлатӣ доир ба таъмини онҳо бо шуғли пурмаҳсул ва беҳтар намудани некуаҳволии шаҳрвандон баланд бардорад.

Ҷадвали 1

Вазъи бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ ва тамоюли рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муқоисаи солҳои 2010 [12] **ва 2022** [7].

Р/т	Нишондиҳандаҳо	Соли 2010 (нафар)	Соли 2018 (нафар)
1.	Шумораи аҳолӣ	7491,5	9882,3
2.	Захираҳои мехнатӣ	4491,5	5858,1
3.	Аҳолии дар иқтисодиёт фаъол	2310,9	25364,7
4.	Аҳолии дар иқтисодиёт ғайрифаъол	2180,6	3315,1
5.	Захираҳои мехнатии ба бозори меҳнат воридшаванда	1904,9	3029,0
6.	Коргарони ихтисоршуда	5,4	6,3
7.	Тараққӣ додани хоҷагии деҳқонӣ	21,1	94,5
8.	Бокортаъминкунӣ	28,7	47,4
9.	Мустақилона бо кор таъмин мешаванд	83,4	185,7
10.	Ба таҳсил машғул мешаванд	119,1	173,2
11.	Ба муҳоҷирати меҳнатии бурунмарзӣ машғул мешаванд	330,9	689,1
12.	Сафарбаркунӣ ба касбомузӣ дар курсҳои кӯтоҳмуддат	8,5	18,3
13.	Аҳолии боқимондаи бешуғли қобили меҳнат	1309,3	2046,2
14.	Сатҳи расмии шуғлнокии захираҳои меҳнатӣ (бо %)	50,2	44,0 (соли 1991-76%)

Дар ҷадвали овардашуда таҳлили вазъи бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ ва тамоюли рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо муқоисаи солҳои 2010 ва 2022 дарҷ карда шудааст ва мо метавонем воқеияти ҳолро бо мақсади таъмини амнияти шуғл дар кишварамон мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Мутобиқи ҷадвал шумораи аҳолии кишварамон дар соли 2022 нисбат ба соли 2010-ум 20% афзоиш ёфтааст ва вобаста ба он захираҳои меҳнатӣ низ то 21% зиёд гардидааст. Ҳамзамон, бояд тазаккур дод, ки дар ин солҳо шумораи аҳолии дар иқтисодиёт фаъол ҳамагӣ 11,8%, лекин шумораи аҳолии дар иқтисодиёт ғайрифаъол то 30,9% зиёд гардидааст ва чунин нишондиҳанда мушкилотро дар самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ нишон медиҳад. Маълум аст, ки дар кишвари мо суръати афзоиши истеҳсолот аз суръати афзоиши захираҳои корӣ то дараҷае қафо мемонад ва

доир ба рушди босуръати истеҳсолоти ватанӣ мақомоти дахлдори давлатӣ бояд тадбирҳои ҷиддӣ андешанд.

Бо дарназардошти фикру ақидаҳои зикргардида ва барои расидан ба мақсадҳои дилхоҳ ҷиҳати таъмин намудани амнияти шуғли аҳолӣ дар кишварамон ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии шаҳрвандон, ҳалли масъалаҳои зерин ба мақсад мувофиқ мебошад:

1. Такмили қонунгузории миллӣ ва татбиқи сиёсати самаранок марбут ба самти бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ, таъмин намудани шаффофият дар фаъолияти мақомотҳои дахлдори давлатӣ ва кафолати ҳуқуқию иҷтимоии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ доир ба татбиқи чорабиниҳо, ки амнияти шуғли аҳолиро пойдор менамояд.

2. Гузаронидани тафтиши (ревизия)-и бозори меҳнат ва шуғли аҳолӣ дар сатҳи ҷумҳуриявӣ бо мақсади муайян кардани воқеияти талаботи бозори меҳнат дар дохили кишвар ба касбу ихтисосҳое, ки барои соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат лозиманд. Бо ин роҳ кам кардани шумораи донишгоҳҳои олии мамлакат ва табдил додани қисме аз онҳо ба муассисаҳои касбию техникӣ бо омӯзонидани ихтисосҳои замонавии коргарӣ тибқи талабот ва рақобатпазирӣ дар бозори меҳнати байналмилалӣ.

3. Фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди босуръати саноатикунонии мамлакат ва соҳибкории хурду миёна ҷиҳати таъсис додани ҷойҳои нави корӣ ва таъмини аҳолии қувваи қобили меҳнат бо шуғли пурмаҳсул.

4. Қабули барномаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат дар ҳамаи шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ доир ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва инноватсионӣ бо нишон додани бунёди корхонаҳои хурду калони саноатӣ, миқдори ҷойҳои кории доимӣ бо маоши арзанда барои шаҳрвандон, маҳсулоти сифатан баровардашуда бо даромаднокии истеҳсолот ва дигар масъалаҳо ҷиҳати таъмин намудани амнияти шуғли аҳолӣ ва баланд бардоштани некуаҳволии шаҳрвандони кишвар.

АДАБИЁТ

1. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. //Экономика Таджикистана: стратегия развития.–Душанбе. 2003. - №1. – С. 35.

2. Усманова Т.Д. Формирование и развитие рынка труда в переходной экономике Таджикистана. – Душанбе. 2005. – С. 6.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳолӣ» аз 30 июни соли 2003, №8.

4. Муқаррароти муаллиф.

5. Бабаев А.А. Диаспоры: необходимость их привлечения в процесс развития Таджикистана.//ж.Федеральное государственное бюджетное

учреждение науки. Институт проблем рынка Российской академии наук (ИПР РАН). Материалы международной научно-практической конференции, 25-26 февраля 2016 года. – М.: 2016. – С. 88.

6. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016–2017, саҳ. 18.

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2020, № 644 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2022".

8. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 20 соли Истиқлолияти давлатӣ (Маҷмуаи оморӣ), соли 2011.

9. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014–2015, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2014, №19 қабул карда шудааст.

10. Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2019, саҳ. 12.

11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2023, №135 «Дар бораи Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023–2027».

12. Статистический ежегодник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. 2014.

ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКИСТАНА

АЗИМОВ АБДУМАВЛОН ДЖАЛИЛОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор кафедры
экономической теории Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции
Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони 169;
тел: (+992) 927-79-18-54, e-mail: mavlon_1954@mail.ru

В статье изучена ситуация рынка труда и занятости населения в стране с учетом исследования особенностей безопасной занятости в целях обеспечения развития Таджикистана. Уделяется важное значение вопросам реализации эффективной экономической и социальной политики для устранения отрицательных тенденций переходного периода рыночной экономики, осуществления мероприятий по формированию национального рынка труда и обеспечения безопасной занятости, а также о существовании трудовых отношений неформальной занятости в стране и

государственные меры по решению имеющихся недостатков в данной сфере.

Ключевые слова: *безопасность занятости, рынок труда и занятость населения, неформальная занятость, эффективная политика, рыночная экономика, государственные программы, трудоустройство.*

ASSESSMENT OF RESULTS OF RESEARCH ON PATTERNS OF EMPLOYMENT SECURITY IN THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN

AZIMOV ABDUMAVLON JALILOVICH,
Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Theory,
Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce
Tajikistan, Khujand city, Somoni avenue 169;
tell.: (+992) 927791854, e-mail: mavlon_1954@mail.ru

The article examines the state of the labor market and employment of the country's population, taking into account the research of employment security features to ensure the development of Tajikistan. Special attention is paid to the issue of implementation of effective economic and social policy to overcome negative trends in the transition period of market economy, implementation of measures to form a national labor market and employment security, as well as the existence of labor relations of informal employment in our country and state measures to eliminate shortcomings in this direction.

Keywords: *job security, labor market and employment of the population, informal employment, effective policy, market economy, government programs, employment.*

УДК: 304

НАҚШИ ФАРҲАНГИ МАЪНАВӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ

САФИЗОДА МОҲРУХСОР САФӢ,
профессори кафедраи сарояндагӣ (халқӣ)-и Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода
750036, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Борбад 73А;
тел.: (+992) 918-65-80-64.

Дар мақола сухан дар бораи дастуру муқаррароти Паём, ки муҳимтарин роҳи ташаккули сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон дар замони муосир, баланд бардоштани маърифатнокии онҳо буда, ташаккули шуури ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳар як кишвар ба таври гуногун сурат мегирад ва аксар вақт ба ин раванд хусусиятҳои таърихии рушди давлат таъсир мерасонанд. Санъат ва фарҳанги ғании миллии мардуми Тоҷикистон, низ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолӣ, нақши муассир дорад.

Калидвожаҳо: *Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ, маърифати ҳуқуқӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ, санъати мусиқӣ, тарбияи ахлоқӣ, зебопарастӣ, ташаккули санъати мусиқии тоҷик, моли халқ, фаҳмиши махсуси ҳуқуқ.*

Тавре Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Тамоми сохтору мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бояд ҳамаи захираву имкониятҳоро ҷиҳати иҷрои вазифаҳои зикршуда барои соли 2024, ки сиюмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷлил мегардад, сафарбар намоянд. Зеро Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки заминаи бунёди давлати мустақили миллӣ ва пешрафти тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишварамонро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад. Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем. Бинобар ин, пешниҳод менамоям, ки соли 2024 ба ифтихори ин санаи бисёр муҳими таърихӣ «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон карда шавад” [3]. Бо дар назардошти дастуру муқаррароти Паём, бояд қайд кард, ки муҳимтарин

роҳи ташаккули сатҳи фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон дар замони муосир, баланд бардоштани маърифатнокии онҳо ва истифодаи имкониятҳо дар ҷустани чораҳои ҳуқуқӣ ҳангоми танзими низоъҳои ҷамъиятӣ мебошад. Дар натиҷа, тафаккури ҳуқуқии ҷомеа ташаккул ёфта, дар навбати худ нигоҳи ҷомеаи Тоҷикистонро куллан тағйир медиҳад. Аз ин лиҳоз, тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шарти баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва механизмҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеа бояд яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифатнокии ҳуқуқӣ гардад [1].

Ҳангоми ташаккули шуури баланди ҳуқуқии шаҳрвандон дар шароити рушди ҷомеаи иттилоотӣ, инчунин, ба равони шахс, ҳамчун фарде, ки эҳтиёҷоти худро дар ҳаёт дорад, диққат додан муҳим аст. Ноил шудан ба тавозун дар ин кор имкон медиҳад, ки арзишҳои ҳуқуқ дар байни ҷомеа самараноктар тарғиб карда шаванд, ҳуқуқ ва тамоми низоми қонунгузорӣ, пеш аз ҳама, ҳамчун ҳавасмандгардонӣ барои таъмини зиндагии шоиста ва шукуфон ба шаҳрвандон шарҳ дода шавад. Ташаккули шуури ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳар як кишвар ба таври гуногун сурат мегирад ва аксар вақт ба ин раванд хусусиятҳои таърихии рушди давлат таъсир мерасонанд. Аммо шубҳае нест, ки ҳар як ҷомеа мехоҳад бехатар зиндагӣ кунад ва маҳз барои ҳамин идеали рафтори ҳуқуқии худро ба вуҷуд меорад, ки мундариҷаи дохилии он ба арзишҳои муайяни ҳуқуқӣ асос ёфтааст.

Дар зеҳни одамон бояд эътиқод пайдо шавад, ки танҳо шахсе, ки дониши ҳуқуқӣ дорад ва дар амал татбиқ кардани онҳоро медонад, фарҳангӣ ва маълумотнок ҳисобида мешавад. Рушди ҷомеа ва давлат баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шахс, саводнокии ҳуқуқии ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқиро тақозо мекунад.

Чуноне Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбати худ таъкид намуданд: "Бояд гуфт, ки дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон нақши калидӣ дорад. Ҳоло дар кишвар барномаи сеюми таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ барои солҳои 2020 – 2030 амалӣ шуда истодааст" [2].

Дар ҳуҷҷатҳои зикргардида қайд гардидааст, ки сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ ва тарғиби ҳуқуқӣ шароит фароҳам меорад, ки шаҳрвандон аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, масъулият дошта бошанд ва ба имкониятҳои баробар, аз ҷумла имкониятҳои ҳуқуқӣ тавассути волояти қонун дастрасӣ дошта бошанд, ки ҷиҳати расидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадафҳои ворид шудан ба қатори давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ мусоидат намояд.

Таълим ва тарбияи ҳуқуқӣ ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳуқуқии давлат буда, дар робита бо тарбияи сиёсӣ, ахлоқӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва навъҳои дигари тарбияи инсон бояд анҷом дода шавад. Тарбияи ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад. Дар ин раванд, диққати махсус ба интихоби мушаххаси гурӯҳҳои аҳолӣ, ки бо сабаби дар сатҳи паст будани маърифат ва шуури ҳуқуқӣ ё надоштани имконияти гирифтани иттилооти ҳуқуқӣ дар ҳолати осебпазир қарор доранд, бояд равона гардад.

Сиёсати давлатӣ дар сатҳи ташаккул ва баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ба якчанд принсипҳо такя мекунад, аз ҷумла: афзалияти ҳуқуқ ва озодиҳои инсон; волоияти Конститутсия ва қонун; демократия; адолати иҷтимоӣ; илм; муттасилӣ ва универсалии тарбияи ҳуқуқӣ; мавҷудияти иттилооти ҳуқуқӣ; ягонагӣ ва муносибати дифференсиалӣ ба таълим ва маърифати ҳуқуқӣ.

Маърифати баланди ҳуқуқӣ, ҳамчун шуури ҳуқуқии хуб инкишофёфтаи шахс, асоси ҷомеаи демократӣ ва нишондиҳандаи камолоти низоми ҳуқуқӣ мебошад. Аз ин рӯ, бо дарназардошти воқеиятҳои муосири сиёсиву ҳуқуқӣ, таъмин намудани барномаи мақсадноки тадбирҳо ҷиҳати ба таври куллӣ беҳтар намудани таҳсилоти ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ дар кишвар, тарғиби донишҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа муҳим мебошад.

Ташаккули фарҳанги ҳуқуқӣ баланд бардоштани сифати тайёр кардани кадрҳои ҳуқуқиро талаб мекунад. Яке аз роҳҳои таъмини сифати таҳсилоти ҳуқуқӣ такмил додани раванди таълим, навсозии барномаҳои таълимӣ ва барномаҳо, ҷорӣ намудани фанҳои ҳуқуқӣ дар муасссаҳои таълимии кишвар ба мақсад мувофиқ мебошад. Инчунин, бояд тамоюлҳои нави рушди фанҳои илмии ҳуқуқӣ, аз ҷумла тамоюли тақвияти робитаҳои байнисоҳавӣ байни фанҳои анъанавию нав ва байни фанҳои ҳуқуқӣ ва ғайрирасмӣ, ба назар гирифта шаванд.

Санъат ва фарҳанги ғановатманди миллии мардуми Тоҷикистон низ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолӣ нақши муассир дорад. Зеро санъати тоҷик таърихи ҳазорсолаҳо дошта, дар қариб ҳама шеъру таронаҳои аз ҷониби ҳунармандон ба иҷро мерасонида, ба меҳри ватан, модар, панду насиҳат, одобу ахлоқи ҳамида, ифтихори ватандорӣ, инсондӯстию хештаншиносӣ ва ғайра бахшида шудаанд, ки бобати баланд бардоштани ҳисси шаҳрвандӣ ва тарбияи шахси комилу ватандӯст ва ростқавлу ростгӯ мусоидат менамоянд ва ҳама, ин дар маҷмуъ, барои баланд бардоштани маърифату фарҳангии шахс нақши муҳим доранд. Зеро агар шахс соҳиби одобу ахлоқи ҳамида ва фарҳангдӯст бошад, дар заминаи ин гуфтаҳо маърифати ҳуқуқии худро баланд бардошта метавонад ва ин ба ӯ таъсир мерасонад, то аз қонуну қоидаҳои давлат огаҳ бошад ва аз ҳуқуқу

уҳдадориҳои худ истифода бурда тавонад. Чунки шахси бомаърифат ҳамон шахсест, ки соҳиби маърифати ҳуқуқӣ ҳам дониста мешавад.

Тавре профессор Аслиддин Низомӣ қайд намудааст: "Ин мушоҳидаҳо бараъло нишон медиҳанд, ки анъанаи беш аз ҳазорсолаи пайвандии шеъру мусиқӣ, ки дар заминаи фарҳанги халқи тоҷик ва дар мисоли Шашмақом, ин достони муҳташами назму наво ташаккул ёфтааст, садсолаҳо инҷониб дастраси фарҳангу тамаддунҳои мардумони кишварҳои ҳамҷавор гардидааст" [5].

Бояд қайд намуд, ки санъати мусиқӣ дар тарбяи ахлоқӣ ва зебопарасти ҷомеа нақш арзанда ва барҷаста гузошта метавонад. Мусиқии асил сарҳадҳоро убур карда, аз дил ба дил роҳ меёбад [6].

Дар ҳақиқат, ҳунари зебои мусиқӣ дар баланд бардошани маърифатнокии ҳуқуқӣ ва ахлоқи ҳамидаи шаҳрвандон нақши муҳим дошта, ба воситаи ин маънавиёти бузурги инсонӣ маърифатнокии шахс ташаккул меёбад, зеро шеъру сурудҳое, ки сароида мешаванд, пур аз панду ҳикмат мебошанд.

Дар ин раванд, зимни баррасии масъалаи баланд бардоштани сатҳи тарбияи ҳуқуқӣ бояд аз фарҳанги ғании гузаштаю ҳозира, ки маҷмуи донишҳо дар соҳаи фарҳанг, ҳуқуқ, санъати миллӣ ва тарбияи ҳуқуқӣ мебошанд ва воситаи асосии ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва омода кардани шахс ба муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, истифода баранд.

Ҷиҳати ба иҷро расонидани ин рисолатҳои бузурги Паём, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аҳолӣ ва шуурнокии ҳуқуқии тамоми мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зарур мебошад.

Тарғибу ташвиқи ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ба сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ мусоидат менамояд ва шароит фароҳам меорад, ки онҳо аз ҳуқуқҳои қонунии худ истифода баранд.

Маърифати ҳуқуқӣ бо дар назар доштани арзишҳои ахлоқӣ, фарҳанги миллӣ, мероси таърихӣ, одату арзишҳои миллӣ ба амал бароварда мешавад. Дар ин раванд, диққати махсус ба интихоби мушаххаси гурӯҳҳои аҳолӣ, ки бо сабаби дар сатҳи паст будани маърифат ва шуури ҳуқуқӣ ё надоштани имкони гирифтани иттилооти ҳуқуқӣ дар ҳолати осебпазир қарор доранд, бояд равона гардад [4].

Ҷиҳати таъмини босифати баамалбарории адолати судӣ, таҳкими таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва риояи принсипи баробарҳуқуқии иштирокчиёни мурофиаи судӣ, роҳ надодан ба кашолкорӣ, зарурати дар қонунҳои амалкунанда аз байн бурдани меъёрҳои носаҳеҳ ва духӯра, дар ҳамин раванд бартараф кардани тарзу усулҳои душвори баррасии парвандаҳо ва дигар масоил, зарурати ба қонунҳои моддию мурофиавӣ ворид намудани тағйиру иловаҳо ба миён омадааст, ки то тавонанд барои саривакт ва дар муддати кӯтоҳ баррасӣ намудани парвандаҳои судӣ,

пешгирии сарфи вақти зиёд аз ҷониби тарафҳо, истифодаи таҷрибаи татбиқи дурусти қонунҳо, дар маҷмуъ, таъмини адолат ва пешрафти кори судҳо мусоидат намоянд.

Аммо ба ҳамаи ин дастовардҳо нигоҳ накарда, ҳоло ҳам масъалаҳое дар ин самт ҷой доранд, ки онҳо ҳалли умумро талаб менамоянд. Ин, пеш аз ҳама, омода намудани кадрҳои баландихтисос заминаи асосӣ ва кафолати самаранокии баамалбарории маърифати ҳуқуқӣ мебошад.

Тарбияи кадрҳо ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ имрӯз набояд танҳо аз рӯйи принсипи талаботи субъектҳои ҳуқуқ, балки ба урфу одатҳо ва арзишҳои баланди миллӣ асос ёфта бошанд, амалӣ шавад. Дар амалияи маърифати ҳуқуқии муосир зарур аст, ки меъёрҳои ҳуқуқ, рафтори ҳуқуқӣ ва татбиқи манфиатҳои ҷамъиятӣ ва шахсӣ ва эҳтиёҷоти ягонагӣ ва ҳамкории зичро ба вуҷуд оранд ва ҳавасманд кунанд. Ҳамзамон, тамоми кӯшишҳои тарбиявиро ба ташаккули чунин рафторҳое равона бояд кард, ки мубоизаи шадиди дохилӣ байни ангезаҳои иҷтимоӣ муфид ва шахсӣ дода нашаванд, балки натиҷаи чунин ангеза ба монанди ризоят ва тасдиқи шахс аз амалҳое, ки аз меъёрҳои ҳуқуқӣ бармеоянд, бартарӣ дошта бошанд.

Ҳангоми гузаштан ба ҷанбаҳои амалӣ, бояд қайд кард, ки тарбияи ҳуқуқӣ бояд ба тарбияи рафтори қонунии фаъоли шахс ва эҳтиром ба қонун равона карда шавад. Аз ин рӯ, дар тамоми қишрҳои аҳолӣ ҷорӣ намудани фаҳмиши махсуси ҳуқуқ, ҳамчун воситаи муассиртарини танзими иҷтимоии муносибатҳо, табақабандии иҷтимоии ҳама ва механизми ҳамоҳангсозии манфиатҳои гуногуни иҷтимоӣ, ки тамоми ҷомеа ба фаъолияти оптималии он манфиатдор аст, хеле муҳим аст.

Ҳамин тавр, зимни ҳалли вазифаҳои муҳим дар соҳаи таҳкими давлатдории миллӣ, рушди демократия ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ баланд бардоштани сатҳи фарҳангу маърифати ҳуқуқии аҳолӣ муҳим ва зарур мебошад ва дар бобати иҷрои нуктаҳои Паёми навбатии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2016.
2. “Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028”. –Душанбе, 2018 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). 118 саҳ.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. Ҳафтаномаи “Мароми пойтахт”, 2024, 3 январ №1 (779) – С.7.
4. Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №599, тасдиқ шудааст.

5. Аслиддин Низомӣ. Шашмақом ва назми форсии тоҷикӣ (Пайвандии шеъру мусиқӣ дар фарҳанги тоҷик).–Душанбе: Дониш. –С.270.
6. Сафизода Моҳрухсор/Душанбе: Абдураҳмон Р, 2022.-148 саҳ.

РОЛЬ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ

САФИЗОДА МОХРУХСОР САФИ,
профессор кафедры пения (народного) Таджикского государственного института культуры и искусства имени М.Турсунзаде
750036, Таджикистан, город Душанбе, улица Борбада 73А;
тел.: (+992) 918-65-80-64.

В статье речь идет об указаниях и положениях Послания о том, что важнейшим способом формирования уровня правовой культуры граждан в наше время является повышение их образованности, формирование правового сознания граждан в каждой стране происходит по-разному, и зачастую на этот процесс влияют исторические особенности развития государства. Национальное богатое искусство и культура народа Таджикистана также играют важную роль в повышении правового просвещения населения.

Ключевые слова: *Конституция Республики Таджикистан, мир и спокойствие, политическая стабильность и национальное единство, правовое образование, правовая культура, музыкальное искусство, нравственное воспитание, эстетика, формирование таджикского музыкального искусства, народное достояние, особое понимание права.*

THE ROLE OF SPIRITUAL CULTURE IN THE FORMATION OF LEGAL EDUCATION

SAFIZODA MOHRUKHSOR SAFI,
Professor of the Department of singing (folk) at the Tajik State Institute of Culture and Art named after M. Tursunzoda
750036, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad str. 73A;
tell.: (+992) 918-65-80-64.

The article deals with the instructions and provisions of the Address that the most important way to form the level of legal culture of citizens in our time is to increase their education, the formation of legal consciousness of citizens in each country occurs in different ways, and often this process is influenced by the historical features of the development of the state. The national rich art and

culture of the people of Tajikistan also play an important role in increasing the legal education of the population.

Keywords: *Constitution of the Republic of Tajikistan, peace and tranquility, political stability and national unity, legal education, legal culture, musical art, moral education, aesthetics, formation of Tajik musical art, national heritage, special understanding of law.*

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В Вестнике Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир» печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редколлегию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифтTimes New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией МС Офис необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками–1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 12 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы(не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в форматеExcel, ри сунки и фотографии в форматеJPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора (ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса (почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1, 3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфовитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и

инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). –Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикскомязыках(не менее 5 строк) и ключевые слова(3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (http://t.vestnik.mts.tj/).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-32-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
e-mail: info@mts.tj

Ба матбаа 02.09.2024 таҳвил гардид. Чопаш 30.09.2024
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 29. Адади нашр 80 нусха.
Супориши № 15/5. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Хаёт - 69» ба табъ расидааст.